

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

Balázs Géza: Balassi „hat” földrészen. Beszélgetés Molnár Pállal, egy nemzetközi irodalmi díj alapítójával

Czine Ágnes: Az áldozat fogalmának változása és jelentéstartalmának sokszínűsége

Móser Anna – Szűts Zoltán: A nyelvtanulást támogató digitális eszközök

Gógh Előd – Kővári Attila: Latin és görög eredetű tudományos kifejezések túlélése a neveléstudományban egy monográfia alapján

Gráfik Imre: Futballutánzó játék: a gombfoci

Pacsai Imre: Magyar szólások és közmondások párhuzamai a török nyelvekben

Büky László: Lábász

Sántha Attila: Él-e még Forrófalva Moldvában?

Balogh Lajos: Özönnövény, özönállat

Vitéz Ferenc: „Az éji folyó csillaga”. Szikszainé Nagy Irma: Intertextuális tükrök

Pölez Ádám: Csimpánztesztrel a nyelvkeletkezés kutatásáért. Sverker Johansson: A nyelv eredetéről

Kiss Anita: Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr viharos története (1872–2022)

Balázs Géza: „Régi mácsaiassan megfésülve”. Villányi Péter: Galgamácsai népmesék és mondák

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(márciusban, júniusban, szeptemberben és decemberben)

Alapította a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (Színház-
és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE), Hidasi Judit (BGE),
Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE TÁTK),
Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem), Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács
János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magarynyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv%3D0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap üzletága, 1083. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető személyesen vagy e-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu.

Egyes számok a szerkesztőségtől igényelhetők: irodavezeto@mnyknt.hu

KOMMENTÁR

2023/1 KOMMENTÁR

A 21. SZÁZAD VILÁGNÉZETE

ÉZOPF ARON

Az elmúlt évtizedekben a világnézetünk jelentősen megváltozott. A múlt században a világ egy egységes, összefüggő rendszer volt, amelyben mindenki a közös értékek és a közös célok érdekében dolgozott. A 21. században azonban a világ egyre inkább elszakadt, és a különböző kultúrák, nyelvek és vallások közötti különbségek egyre inkább kiemelték magukat. Ez a változás nemcsak a kultúránkban, hanem a politikánkban és a gazdaságunkban is megfigyelhető. A 21. század világnézete tehát a múlt század világnézetétől jelentősen eltér, és a jövőnk érdekében új megközelítéseket igényel.

A TRANSPARENTIA SZARNOKSLÁSA

A transzparencia a közéletben és a gazdaságban is egyre inkább elvártá válik. A közéletben a transzparencia azt jelenti, hogy a kormányzatnak és a köztisztviselőknek meg kell adniuk a polgároknak a jogukat, hogy megismerjék a kormányzat tevékenységét, döntéseit és a köztisztviselők magánéletét. A gazdaságban a transzparencia azt jelenti, hogy a vállalatoknak meg kell adniuk a fogyasztóknak a termékük összetételét, a gyártási folyamatukat és a vállalatuk pénzügyi helyzetét. A transzparencia tehát a közéletben és a gazdaságban is egyre inkább elvártá válik, és a jövőnk érdekében új megközelítéseket igényel.

MAGYAR LÉLEK ÉS NYELV

HALÁZD GÉZA

A magyar nyelv és kultúra az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott. A múlt században a magyar nyelv és kultúra a közös értékek és a közös célok érdekében dolgozott. A 21. században azonban a magyar nyelv és kultúra egyre inkább elszakadt, és a különböző kultúrák, nyelvek és vallások közötti különbségek egyre inkább kiemelték magukat. Ez a változás nemcsak a kultúránkban, hanem a politikánkban és a gazdaságunkban is megfigyelhető. A magyar nyelv és kultúra tehát a múlt század magyar nyelvétől jelentősen eltér, és a jövőnk érdekében új megközelítéseket igényel.

MŰHELY

2023/1
KOMMENTÁR

BLOKK
MAGYAR VILÁG

NIKE APP.

SPOR

MAGYAR VILÁG

MŰHELY 108

TARTALOM

<i>Balázs Géza</i> : Balassi „hat” földrészen. Beszélgetés Molnár Pállal, egy nemzetközi irodalmi díj alapítójával	147
Tanulmányok	
<i>Czine Ágnes</i> : Az áldozat fogalmának változása és jelentéstartalmának sokszínűsége	154
<i>Móser Anna – Szűts Zoltán</i> : A nyelvtanulást támogató digitális eszközök	164
<i>Gógh Előd – Kővári Attila</i> : Latin és görög eredetű tudományos kifejezések túlélése a neveléstudományban egy monográfia alapján	186
<i>Gráfik Imre</i> : Futballutánzó játék: a gombfoci	199
Szó- és szólásmagyarázatok	
<i>Pacsai Imre</i> : Magyar szólások és közmondások párhuzamai a török nyelvekben	214
<i>Büky László</i> : Lábász	229
<i>Sántha Attila</i> : Él-e még Forrófalva Moldvában?	233
<i>Balogh Lajos</i> : Özönnövény, özönállat	238
Szemle	
<i>Vitéz Ferenc</i> : „Az éji folyó csillaga”. Szikszainé Nagy Irma: Intertextuális tükrök	244
<i>Pölcz Ádám</i> : Csimpánzteszttel a nyelvkeletkezés kutatásáért. Sverker Johansson: A nyelv eredetéről	254
<i>Kiss Anita</i> : Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr viharos története (1872–2022)	259
<i>Balázs Géza</i> : „Régi mácsaiassan megfésülve”. Villányi Péter: Galgamácsai népmesék és mondák	264
A Nyelvőr postája	270
Új szavak, kifejezések	273
<i>Balogh F. András – Minya Károly – Pölcz Ádám – Balázs Géza</i> : Az év szavai, 2022	275

CONTENTS

<i>Balázs Géza</i> : Balassi on "six" continents. Interview with Pál Molnár, founder of an international literary prize	147
Papers	
<i>Czine, Ágnes</i> : The Changing Concept of Victim and the Diversity of its Meanings	154
<i>Móser, Anna – Szűts, Zoltán</i> : Digital Tools to Support Language Learning	164
<i>Gógh, Előd – Kővári, Attila</i> : The Survival of Scientific Terms of Latin and Greek Origin in Educational Science Based on a Monograph	186
<i>Gráfik, Imre</i> : Football Imitation Game: Button Football	199
Explanations of words and phrases	
<i>Pacsai, Imre</i> : Parallels of Hungarian Sayings and Proverbs in Turkish Languages	214
<i>Büky, László</i> : Lábász [a land surveyor, a dancer]	229
<i>Sántha, Attila</i> : Is Forrófalva still Alive in Moldova?	233
<i>Balogh, Lajos</i> : Özönnövény, özönállat [an invasive plant, an invasive animal]	238
Reviews	
<i>Vitéz, Ferenc</i> : „Az éji folyó csillaga”. Szikszainé Nagy, Irma: Intertextual Mirrors	244
<i>Pölcz, Ádám</i> : Chimpanzee Test for Language Origin Research. Sverker Johansson: Origins of Language	254
<i>Kiss, Anita</i> : Balázs, Géza: The Boisterous History of Magyar Nyelvőr (1872–2022)	259
<i>Balázs, Géza</i> : „Régi mácsaiassan megfésülve”. Villányi, Péter: Folktales and Sagas of Galgamácsa	264
The Postbox of Magyar Nyelvőr	270
New Words and Phrases	273
<i>Balogh F. András – Minya, Károly – Pölcz, Ádám – Balázs, Géza</i> : The Words of the Year 2022	275

MAGYAR NYELVŐR

147. ÉVF. * 2023. ÁPRILIS–JÚNIUS * 2. SZÁM

**BALASSI „HAT” FÖLDRÉSZEN
BESZÉLGETÉS MOLNÁR PÁLLAL, EGY NEMZETKÖZI IRODALMI DÍJ
ALAPÍTÓJÁVAL**

A János vitéz angolul, Balassi Bálint számos más nyelven. Molnár Pál (1952) a Balassi Kard Művészeti Alapítvány elnöke, újságíró. Korábban dolgozott a Magyar Nemzetnél, a Heti Válasznál, majd a Híradó, a Gazdatévé, A Hét című tévéműsorok, a Vasárnapi Újság rádióműsor szerkesztője, 2011-től a Kossuth rádió főszerkesztője, illetve vezető szerkesztője volt. 2015-től a magyar kultúra terjesztését célul tűző presnaz.eu művelődési-művészeti hírportál szerkesztője. 1997-ben megalapította és azóta is szervezi a Balassi Bálint-emlékkard nemzetközi irodalmi díjat, amely a magyar irodalmat és nyelvet „hat” földrészre juttatja el. A díj mellett kardszentelő misét, bor- és bajnokbor-sereg-szemlét, Szent László-vacsorát is szervez – nyelvészek részvételével. Ezekről, valamint a gyöngyösiségről és a magyar kivételességről kérdeztem.

Molnár Pál (forrás: családi archívum)

Mind az öt földrészre eljutott már a Balassi-kard. Egyszer azt nyilatkozta: „Lengyel, cseh, orosz, kongói, olasz, portugál, török, francia, bolgár, örmény, brazil, észt poéta nyújthatta ki kezét a kardért.”

Amerikai kettő is. 2010-ben megkapta a kardot az a John Ridland, aki előzőleg hétéves munkával lefordította angolra a János vitézt. Később a kéresemre három Balassi-verset is átültetett, ehhez már segítségül hívta Peter V. Czipottot, a Los Angelesben született, két anyanyelvű Czipott Pétert. Ez utóbbi kiválóság az idén, 2023-ban vehette át a szablyát, miután harmincnegyzolc Balassi-verset átültetett amerikai angolra. Az ezeket a költeményeket tartalmazó kötet a szerkesztésében Toll és szablya – The Pen and the Sword címmel 2022 decemberében jelent meg a Kairosz Kiadónál. Két anyanyelv hatalmas adomány a műfordításhoz: Péter nemcsak érti, hanem élvezi is a Balassi-strófákat.

Balassit tömegesen már a magyarok sem olvassák, hogy lehet neki kultuszt teremteni Amerikában?

Valószínűleg nem lehet. Ám érdemes lépéseket tenni. Bejárható ösvény, ha azokra az amerikai egyetemekre, ahol még működik magyar tanszék, eljuttatjuk a most megjelent kötetet. Emellett irodalmi, zenei rendezvényeket kell tartani az ottani magyaroknak, és ők igenis hozzák magukkal az amerikai barátaikat. Nekünk párhuzamosan azon kell dolgoznunk, hogy Balassit tömegesen olvassák, szavalják, sőt énekeljék a Lajtától a Berecki-havasokig, a Dunajectól a Tengerszemelléig elterülő magyar térségben.

2023. február 14-én adták át az 50. szablyát, Fazekas József kardkovács mesterremekét. Mit kell tudni az 50. kitüntetetről?

A 68 éves Zalán Tibor a kortárs magyar irodalom elismert egyénisége. Nem csak verseket ír, ám a kardot a verseiért kapta. Fölötte igen örültem, amikor úgy fogalmazott: boldog a Balassi-kardtól. Már 23 éves korában írt egy remek Balassi-verset. Engem nagyon meglepett, hogy egy magyar fiatalember már 23 évesen ennyire mélyen érthette Balassit. Ehhez valóban költőnek kellett lennie.

A Balassi-kard a magyar nyelv és irodalom nemzetközi terjesztését, megismertetését jutalmazza. Kik kaphatják meg? Milyen teljesítmény áll egy-egy kitüntetett mögött? Mi a legjellemzőbb tevékenységi körük: irodalom, műfordítás, filológia, nyelvtanítás, közélet? Mennyire tükrözi ezt a 2000-ben kiadott gyűjteményes kötete: Rímek szablyaélen – Balassi-kardos költők és műfordítók antológiája?

A kitüntetendőnek elismert műfordítónak kell lennie a hazájában, több megjelent kötettel. Emellett néhány Balassi-verset le kell fordítania. Ez utóbbihoz már az én erőfeszítéseim kellene. Az első három-négy évben voltak olyanok, akik előzőleg is fordítottak Balassit. Ma már nincsenek ilyen irodalmárok. Bátorítani kell őket erre. Drámaiságában is szép az ausztrál Ross Gillett története. Noha a hetvenes években pár napot Budapesten töltött, egyáltalán nem foglalkozott a magyar irodalommal. Jómagam már régen kerestem olyan ausztráliai magyart, aki felkérhet egy ausztrál művészt a Balassi-fordításra: az amerikai John Ridlandre is így, az ausztráliai magyarjaink közreműködésével véletlenül találtam rá. És adódott egy alkalom: Csapó Endre ausztráliai magyar újságíró, főszerkesztő kapott egy itthoni kitüntetést, amelyhez én írtam a laudációt. Noha Endrét már húsz évvel korábban is ismertem, ekkor kértem meg, hogy a Balassi-kard ügyében segítsen. „Pali, ez meg lesz oldva” – válaszolta. Ő kérte meg Kapantzian Artúr ausztráliai magyar ügyvédet, hogy találjon műfordítót. Kapantzian Artúr ugyanis magyar irodalmi esteket szervezett az új hazájában. Csapó Endre 97 éves korában visszaadta lelkét a Teremtőnek. Ám az általa bátorított Kapantzian Artúr fölkérte a neves, hazájában sokszor díjazott Ross Gillettet az alkotásra. Az általam elküldött tizenöt Balassi-versből néhányat lefordított angolra, majd bemutatta Ross Gillettnek a versek hangzását. Ám kiderült, hogy Kapantzian Artúr súlyos beteg. A tőlem elkészülő levelét ma is őrzöm. Tehát amikor Ross Gillett megkapta a szablyát, már két kiválóság is elhunyt; olyan emberek, akik nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy az irodalomtörténetben először ausztrál költő fordítson anyanyelvére Balassi-verset. Ha a Halotti beszédet tartjuk a magyar irodalomtörténet kezdetének, akkor nyolc évszázad után először történt meg, hogy magyar alapítású irodalmi díj mind az öt kontinensre eljusson. Ezt a Balassi-kard teljesítette. Kinshasa-Kongóban is jelen van. Moszkvában is. Jurij Guszev pár nappal a kardceremónia előtt szomorúan hívott: Pali, nem tudok menni, mert lejárt a vízumom, és azt ilyen rövid idő alatt nem lehet elintézni. Két és fél óra múlva megvolt a vízum. Azért tartott ilyen sokáig, mert két órán át gondolkodtam azon, hogy kit hívjak föl telefonon. Akit fölhívtam, fél óra múlva jelezte, hogy a vízum kész. Már soha nem fogom megtudni, hogyan érte el, mert a kiváló polonista, Szalay Attila, az akkori külügyminisztériumi tisztviselő néhány évvel ezelőtt elhunyt. Jurijt egyébként az akkor még létező és orosz tulajdonban lévő Malév ingyen, a Balassi-kard támogatásaként hozta el Budapestre; az orosz nagykövetség szállásolta el. A mostani kitüntetettől, Czipott Pétertől tudtam meg, hogy Amerikában hat földrészt számolnak, mert ők Dél-Amerikát külön kontinensnek tartják. Nos, előzőleg már oda is behatolt a Balassi-kard. Nelson Ascher brazil mű-

fordító szintén a szülői házból szerzett nyelvtudását is felhasználva átültetett pár Balassi-verset brazilai portugálra. A díjátadáson beszédet mondott a brazil nagykövet asszony, és ott ült a Gellért Szálló gobelintermében Portugália nagykövet asszonya is. 2002-ben a kitüntetett Ernesto Rodriguest – aki lányait Balassi-versekből vett névvel kereszteltette meg, egyiküket Céliának hívják – a portugál nagykövet köszöntötte a „Blázi”-versek lefordításáért, ő üdvözölte a széksorokban ülő brazil nagykövetet. Kicsit hasonló volt a helyzet a lengyel és a cseh műfordítónő esetében is. A lengyel művész kitüntetésekor még nem, ám később a cseh műfordítónő kitüntetésekor már ott volt a lengyel és a cseh nagykövet asszony is, egymás mellett ültek nagy barátságban. Nekem ma is fontos, hogy az orosz nagykövet és egy bolgár nagykövet is fejből magyarul mondott beszédet a kardceremónián. A mongol diplomata mongol népviseletben mondta beszédét. A Rímek szablyaélen című kötetben már az említett külföldi költők fordításai az ő nyelvükön olvashatók. Ez már a harmadik kötet volt a Balassi-folyamatban. Az első, a Balassitól Utassyig tartó gyűjtemény még magyar költők műveit fogja egybe Kardtársak címmel. Jóval később jelent meg a Balassi kardtársai, ez már nemzetközi válogatás. Ezeket a könyveket is szerkesztőként jegyzem, és szerkesztőként éltem át élvezetes versélményeket. A határidő előtti egy-két napban ugyanis ömlöttek a számítógépre a versek. Természetesen csak a magyar költeményekbe tudtam belemerülni – bár az örmény versek betűalakjában hosszan gyönyörködtem –, de meglepő módon: egyáltalán nem fáradtam bele a sok vers olvasásába. Valószínűleg azért is, mert nem akármik kaptak Balassi-kardot, műveik a költészet csúcsát jelentik. Hallatlan kíváncsisággal faltam a versszakokat. A most megjelent Toll és szablya című kötetrel együtt mind a négy gyűjteményt a Kairosz adta ki. Eddig – az általam szerkesztettekkel együtt – húsz könyvem jelent meg, nagyrészt a Kairosznál.

Némelyik jelölt, kitüntetett neve egyáltalán nem ismert. Hogy kerül képbe valaki?

A magyar kitüntetettek közül mindenki ismert, hiszen mintegy két évtizedes költői múlt és jó néhány kötet kell ahhoz, hogy jelölt lehessen. A külföldi műfordítók közül valóban senki nem volt ismert előzőleg, már csak azért sem, mert irodalmi tájékozottságunk korlátos. Két-három évet kell dolgoznom ahhoz, hogy rangos külföldi irodalmár nyújthassa ki a kezét a szablyaért. Ennek 27 titka van: 27 év. Azóta dolgozom – rengeteg stresszt elviselve – a Balassi-folyamaton. Magyarországon rangos nemzetközi irodalmi díjat szervezni nemcsak fáradságos, hanem veszélyes is – erről majd az emlékiratomban. Sokat segít ez a nagy múlt, hiszen amikor egy külföldi irodalmár,

akit fölkérek fordításra, elkezdi tanulmányozni a világhálón a Balassi-kard történetét, nagyon rövid idő – néhány óra – alatt barátságos lesz.

Egy különleges és nem túl sokak által beszélt nyelvbe zárt irodalom terjesztése, utaztatása mennyire lehet sikeres? Különösen olyan korban, amikor a globalizmus alapvetően a kisebb nyelvek és kultúrák ellen dolgozik?

A siker és az eredmény között nagy különbség van. Jómagam ezt az Amerikában dolgozó hálózatkutató, Barabási Albert-László könyvei előtt is tudtam. Az ő művei csak megerősítettek engem abban, amit egyébként nemcsak tudtam, hanem meg is fogalmaztam. A különbség az, hogy én az eredmény szót használom ott, ahol ő teljesítményt mond, lehet, hogy ez csupán a szövegfordításból adódik. A Balassi-kard eredményességéről kökemény tények szólnak. Hat kontinensre eljutott. Ez betonba ágyazott tény. Huszonhét év alatt huszonhét kardátadás történt. A másik jelentős magyar irodalmi elismerés, a Baumgarten-díj esetében húsz év alatt tizenkilenc díjátadás zajlott, igaz, itt közbejött az 1945-ös év, amelynek kezdetén Budapesten sok mindent lehetett csinálni, művészeti díj-átadást azonban nem. És következett a kommunizmus is, amelyben Baumgarten Ferenc Ferdinánd díját József Attila-díjra keresztelték át. Ám a Balassi-kardnak sem volt feltétlenül könnyű a történelem, hiszen az első két kardátadás még akkor történt, amikor a politikai vezetők kifejezték, hogy Wass Albertet nem szívesen látják idehaza. Mi gyorsan kitüntettük Wass Albertet is, akkor először két kardot adtunk át. De kormányoktól függetlenül: minden évben meg kellett küzdenünk a pénzügyi háttérért, mert a kultúra egyáltalán nincsen ingyen, nagy pénz kell hozzá. Tehát küzdenünk kell az értékvédelemért. A globalizmus pénzügyi buldózere ellen mi a kultúránk nagyszerűségét tudjuk fordítani: a magyar kivételességet.

A Balassi-kard köré irodalmi, nyelvi, közművelődési mozgalom is szerveződik: a kitüntetettek tevékenységének s általa a magyar nyelv és irodalom külföldi megjelenítésének bemutatása, ahogy említette, kiadványok, például antológiák megjelenítése. A Balassi Kard Művészeti Alapítvány milyen további művészeti közvetítő tevékenységet végez? Például mit jelent a Balassi-mise?

Rám eléggé hatnak a különleges szavak, a formás kifejezések. Maga a Balassi Bálint-emlékkard elnevezés is úgy keletkezett, hogy mintegy négy évtizede még szülővárosomban, Gyöngyösön néztem a televízió Híradóját, és hallottam, hogy a Magyar Rádió megalapítja a Karinthy-emlékgyűrű elismerést. Ez a szó, emlékgyűrű nekem rendkívül tetszett. Nem írtam le, de úgy emlékszem, talán már akkor kialakult a fejemben az emlékkard kifejezés,

lehet, hogy maga a Balassi Bálint-émlékkard is. Aztán jóval később a Valentin-nap adta meg a fordított lelki erőt, hogy ez ellen az importált „ünnep” ellen valamit tegyek. Zavart az is, hogy úgy láttam, hiába volt a rendszer-változás, a Kossuth-díjat szinte ugyanazok kapják, akik az előző rendszer értékrendjében is kapták volna. Kellott egy szuverén díj. Közbeszúrom: a Karinthy-émlékgyűrűt ma már Karinthy-gyűrűként adják; az „émlék” ki-maradt. Sebaj, az eredeti név betöltötte a hivatását. Hasonló hatással volt rám az is, hogy egy történelmi könyvben olvastam: kardszentelő mise. Ez a jelzős szerkezet is nagyon tetszett nekem, és hamar megvilágosodtam, hogy kard már van, azt meg kell szentelni. Tizennyolc éve elindult a zarándoklómise a határon túli magyar területeken is. Az eddigi legrangosabb helye egyértelműen a bécsi Stephansdom. Az ottani német sekrestyés szerint nyolcszázan voltunk jelen. Kétpüspökös mise volt, Kiss-Rigó László mellett a Várvidéken született horvát, de magyarosan írt nevű Egidius Zsifkovics volt a másik főpap. Őneki én adtam át egy oklevelet. Akkor a Kossuth rádióban dolgoztam, egy horvát kollégától megtanultam három horvát mondatot. A legnagyobb osztrák templomban két méterre az oltártól horvát szavakkal adtam át az oklevelet, ő pedig meghatottam magyarul köszönte meg. Emellett ami engem is meglepett: a mise a magyar Himnusszal ért véget. Már akkor belegondoltam, ha ugyanez nyolcvan kilométerrel keletebbre egy másik fővárosban történne meg, abból valószínűleg rendőrségi ügy lenne. Bécsben azonban a legteljesebb béke honolt. És béke honolt a legutóbbi Balassi-misén a Felvidéken, a kékkői várkápolnában is. Itt a zenei szolgálatot teljesítő Misztrál együttes elsőként a Boldogasszony anyánkat énekelte el. Hála a Mindenhatónak, az istentisztelet a legnagyobb békességben folytatódott. A Balassi-mise mellett van egy Balassi-kard borseregszemle is. „Vitézek közt ülven kedvem ellen sincsen / jó borral teli pohár” – írta a költőóriás. Ez a borverseny is zarándokol, eljutott már a Hegyaljától Sopronig, Villánytól a bükki Bogácsig. A borfajták között is tallózik: Kabar – ez volt a legutóbbi győztes. Szülővárosomban, Gyöngyösön a mátrai olaszrizlingek versenyeztek. A bajnokságot a kardceremónián a győztes borász adja át a költőknek, s idézheti Balassit: „Jó borokkal töltött aranyas pohárok / járjanak mi közöttünk...”

Számos további kezdeményezéséről mit lehet tudni: Európa-érem, Tinódi-lant, M. S. mester-díj?

Ezek közül az Európa-érem ma is eleven, a legutóbb a magyar újságírás doyenje, Magyaródy Szabolcs kapta meg. A 96 éves, Kanadában élő és alkotó kiválóság nem vállalta a hazautazást, ezért postán kapta meg Ligeti Erika – Isten nyugosztalja – alkotását, és a szentendrei Vincze László merítettpapír

oklevelét; ez utóbbi is épségben jutott át az óceánon. A másik két díj szünetel. A kultúrához pénz kell.

Milyen céllal indította el a középkori hangulatú vagy legalábbis szigorú forgatókönyv szerint zajló Szent László-vacsorákat. Tudomásom szerint Nyomárkay István nyelvészprofesszor is lelkes látogatója volt ezeknek az eseményeknek.

Még Carl Gustav Jungtól olvastam, hogy időnként élményekkel kell föl-
idézni a régmúltat. Ezen az alapon Attila-vacsorákat is szervezhettem volna, jómagam azonban megálltam a XI. századnál. Szent László történelmi nagyságát nem kívánom megvilágítani, azt a személyes nyilatkozatot azonban bátran megtehetem, hogy az ő alakja engem érzelmileg is megérint. Ehhez valószínűleg hozzájárultak azok a művészeti alkotások, köztük zeneművek, amelyeket az ő emlékezete ihletett a földi létből való eltávozásra utáni évszázadokban. A Szent László-vacsora is 27 éves múltra tekint vissza, június 27-én, neve napján összeül több mint tíz, kevesebb mint húsz férfi, köztük egy pap és egy zenész, és a Király személyes jelenlétében meghatározott szertartással vacsorázik. Hogy az Uralkodó hogyan van köztünk, ez a liturgia titka, ezt csak azok tudhatják meg, akik a vacsora résztvevői. Nemcsak Budapesten, hanem a Balaton déli és északi partján – utóbbi alkalommal Szeremley Huba pazar éttermében – is ott voltunk a Királlyal. Csak férfiak: itt nincs női kvóta. Csak magyarok, ám két alkalommal a lengyel származású Bańcerowski Janusz nyelvészprofesszor is jelen volt: hiszen Szent Lászlót lengyel édesanya szülte nekünk, magyaroknak. És igen, Nyomárkay professzor – Isten nyugosztalja – lelkes híve volt a Szent László-vacsoráknak. Két epizódot említek meg. Egyszer az egyik vacsorázó azzal bírálta meg engem mint ceremóniamestert, hogy amit csinálok, az nem demokratikus. Meg sem tudtam szólalni, mert Nyomárkay professzor közbekiáltott: „Ami ennél az asztalnál történik, az nem demokrácia. Királyság!” És ezzel a panasz el volt hárítva. Egy másik alkalommal az egyik vacsorázó a liturgiára utalva azt mondta: én ne írjam neki elő, hogy ő vidám legyen. Ekkor is Nyomárkay professzor lépett közbe: „De igen. Előírja!”

Ha már a nyelvészeknél tartunk. Említette, de az életrajzából is tudható, hogy Gyöngyösön született és ott érettségizett. A helyi gimnáziumnak volt korábban igazgatója, a városnak pedig meghatározó értelmiségije Fülöp Lajos nyelvész, akit nemrég a Nyelvőr hasábjain köszöntöttünk 90. születésnapján. Mit kapott Gyöngyöstől, létezik-e „gyöngyösiség”, azaz gyöngyösi szellemiség?

Nagy megtiszteltetés, hogy a legutóbbi szilveszter napján Fülöp Lajos tanár úr felhívott telefonon és köszöntött, boldog új évet kívánt. Kezében tartotta friss könyvem, amelyet Gyöngyös – A Mátra kapuja címmel írtam. Ő is nagy Gyöngyös-rajongó, tőle tanultam ezt a kifejezést: „a Sárhegy és a Toka-patak között...” Igen, itt van a szülővárosom. Nem tanított engem, de itt Budapesten részt vett jó néhány kardceremónián. Ajándékozott nekem egy Balassi-szótárt, amelyet azóta is használok, a kezem ügyében tartok. A Gyöngyös-könyvem megírásához – természetesen gondos forrásmegjelöléssel – az ő korábbi köteteiből is merítettem, kitüntetés számomra, hogy a könyvemet dicsérte és lírainak nevezte. Azt a szót, hogy gyöngyösiség valószínűleg tőle hallottam először. Szerintem van ilyen, ámbar nehéz ezt az értéket körvonalazni. Nem köztudott, van egy enyhe gyöngyösi tájszólás, ezt az odalátogatók nem veszik észre. Jómagam hazalátogatásaimkor körülbelül két óra alatt visszazökkenek a gyöngyösi tájszólásba. Jellemző az ö-zés: férjéhez, testvéréhez, épületéhez... Saját szólásaink is vannak: öreg, mint a Sárhegy. Van egy Mérges-patak is, erre utal: Ne legyél mérges, mert a Mérgesbe sz...ni járnak... Pár éve a piaconál parkoltam, és egy ott beszélgető férfi odaszólt nekem: Milyen szép tiszta a kocsija! Azt hittem, kölcsön akar kérni, ám dehogy. Ilyen a város hangulata. Amit én onnan életem első bő két évtizedében kaptam, az minden bizonnyal egyfajta nyitott világszemlélet. Az én időmben a városban – nem mindenhol – a nyitott, baráti jellegű, közvetlen viselkedés volt jellemző az idegenek között is. És ott volt a város levegőjében a humor, de legalábbis a derű. Bölcséleti szintű gyöngyösi szellemiség szerintem nincs, de könnyen kialakítható lenne. Hazánk legnagyobb biedermeier költője, Vachott Sándor igazi gyöngyösi volt, imádta a Mátrát. Ma a városi könyvtár viseli a nevét. Testvéréről, Vahot Imréről kevesen tudják, hogy ő adta Petőfi elbeszélő költeményének a János vitéz címet, az eredeti cím Kukoricza Jancsi volt, ám Vahot a Pesti Divatlap gazdájaként ezt nem tartotta piacképesnek.

Említett tevékenységével, de pl. A dicsőség pillanatai című kötetével a magyar identitást is erősíteni kívánja.

Ugyan a 2000. évi hannoveri világkiállításról készült könyvem megírása előtt és írás közben sem fogalmaztam meg magamnak azt a célt, hogy a magyar identitást erősítsem, a kiállítás anyaga valószínűleg ezt a célt közelítette. És ez hatott a könyv megírására is, hiszen a májusi megnyitás után kezdtem írni, és augusztusban már kint volt a kész kötet az októberig tartó expón. Géryi Gábor, a magyar pavilon kormánybiztosa valószínűleg határozottabb célokkal bírt, de vélhetően ő is hagyta jó irányba sodortatni magát a menet közben fölmerülő remek ötletekkel. Egy expót máshogy nem is lehet, de

nem is érdemes szervezni. Igen, az a különleges magyar pavilon, Vadász György és építészcsapata alkotása és a benne bemutatott anyag – és a zene – olyan volt, hogy ha oda esetleg egy magyar látogató bement, akkor azzal a felismeréssel jött ki: jó magyarnak lenni. Noha a magyar identitást már második királyunktól, Orseolo Pétertől kezdve rengetegen akarták és akarják ma is aláaknázni, elég jól tartja magát. A magyar kivételesség olykor azokat is magával ragadja, akik a földgolyó távolabbi részéből érkeztek: aradi vértanúink több mint fele nem volt magyar, de a magyar szabadságért haltak meg – becsületből. Becsület – igen. Ez a magyar identitás fontos értéke. És a Tizenhármak mellett jó sok további példát sorolhatnánk föl, akár kevésbé hősieket is. Mindamellet az világosan, illúziók nélkül kell látnunk, hogy a magyar identitás csak nekünk, magyaroknak fontos. Senki más nem fogja helyettünk megvédeni. A dologban az a jó, hogy ez a küldetés rendkívül érdekes és izgalmas is. Gyönyörű kihívás a fiataljaink előtt. A magyar identitás a szürkeállományban van, ott, ezen a különleges helyen kell munkálkodnunk, és ott találjuk szemben magunkat a ravasz és gátlástalan ellenfelekkel, sőt ellenségekkel. Szinte mindennap kell gondolkoznunk, felismernünk, cselekednünk – hatnunk, alkotnunk és gyarapítanunk.

A presnaz.eu aktuális művelődési-művészeti hírportál sajátossága a mindig időszzerű jelenséggel foglalkozó három kérdés – három válasz interjútechnika. Miért éppen ez?

Az elmúlt években beigazolódott: a három kérdésre adott válaszban minden lényeges elmondható. Az is szempont, hogy a válaszokat az alanyok a saját klaviatúrájukon írják. Ez azért is jó, mert minden félreértés elkerülhető, emellett nem riadnak meg attól, hogy túl hosszú szöveget kell írni. Több professzor és püspök adott már interjút a Présháznak. A fősodor médiából kirekesztett kiváló művészek is kedvelik.

Én háromnál többet kérdeztem, de azt hiszem, indokolt volt.

Balázs Géza
egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest
Partiumi Keresztény Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad
E-mail: balazs.geza@szfe.hu
<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

CZINE ÁGNES

AZ ÁLDOZAT FOGALMÁNAK VÁLTOZÁSA ÉS JELENTÉSTARTALMÁNAK SOKSZÍNŰSÉGE

Kivonat

Az áldozatfogalom a társadalom változásával a vallási áldozat fogalmából kiindulva óriási változásokon ment keresztül. A történelmi körülmények, a jogágak fejlődése és a társadalmi, gazdasági haladás folyamatosan formálták és jelenleg is formálják az áldozat szónak a különböző tudományágakban kialakuló jelentéstartalmát. A vallási áldozatfogalomból eredő jelentéstartalom azonban mindvégig megmaradt, és annak ma ismert esszenciája, valamint egyes elemei fellelhetők voltak már az újkori áldozatfogalomban is.

Kulcsszavak: áldozat, sacrificium, victima, viktimológiai irányzatok, háború áldozatai, bűncselekmények áldozatai

Bevezetés

Az áldozat szó önmagában is többjelentésű, és eltérő tartalommal használják a kriminológia, a büntetőjog, illetve a társadalomtudomány más területein aszerint, hogy milyen személyi kört vonnak ebbe a kategóriába. Gyakori, hogy az áldozat szó tartalma kapcsán az erről vitatkozóknak automatikusan csak a büntetőjogi vonatkozások jutnak az eszükbe, holott viszonyítási alapként nemcsak a bűnügyek, büntető vonatkozású esetek, fogalmak jöhetnek szóba, hanem a munkahelyi, a családi, az érzelmi-pszichológiai élet, a vallási és más összefüggések is. Kétségtelen, hogy a szó elsősorban vallási eredetű, de nem pusztán a teológia töltheti meg tartalommal az áldozatfogalmat, mert egyes társadalomtudományoknak is van saját, jól körülírt, speciális áldozatfogalma. Leginkább a kriminológia, illetve a tőle fokozatosan elkülönülő és magának önálló tudományági rangot kivívó viktimológia rendelkezik kidolgozott fogalomtartalommal, kimunkált megközelítési szempontokkal, amelyek a nemzetközi jogban és a jogi szabályozásban is formát öltenek.

A jogtudományban használt áldozat elnevezés néha keveredik a sértett fogalmával, holott mindkét szó egyre világosabban elhatárolható definícióval rendelkezik. A jogalkotásban viszont a fogalmi pontosság alkotmányossági követelmény, a védett jogtárgyra és az elkövetési magatartásra vonatkozó törvényhozói akarat világos kifejezésre juttatása. Egyértelmű üzenetet kell

a jogszabályi rendelkezésnek tartalmaznia, hogy az egyén mikor követ el büntetőjogilag szankcionált jogsértést. Ugyanakkor korlátoznia kell az önkényes jogértelmezés lehetőségét a jogalkalmazók részéről (Czine 2022: 67).

Az áldozat kifejezés tehát rendkívül változatos tartalommal rendelkezik, és jelen cikkben a teljesség igénye nélkül ennek néhány aspektusát fogom megvizsgálni.

Az áldozat szó nyelvtani, etimológiai szempontból

Az áldozat szó története a magyar őstörténetbe nyúlik vissza, még a finn-ugor korba. Az áld szó ősmagyar jelentése a pogány korban az áldozati szertartással kapcsolatos kifejezés volt (Tóth 2003: 41). Az isteneknek bemutatott könyörgő, engesztelő áldozathoz kapcsolódott, amellyel az istenek jóindulatát akarták megszerezni. Egy másik jelentéstartalom is származott belőle, amelyet az áldomás szó tükröz. Az áldomás jogi jelentőséget is kapott, mert a pogány magyaroknál az áldomásként tartott lakoma a szerződés megkötésének formája volt, amely a keresztény időkben az áldomásívás szokásában maradt fenn. Valószínűsíthető, hogy az áldomás a foglaló fogalmával is kapcsolatban áll, amely mintegy áldozati bizonyítékként szolgált a szerződés megkötésére és az akaratnyilatkozat komolyságára (Magyar jogi lexikon 1898: 390). Ebben az értelmezésben egyébként már érezhető az áldozati jelleg azon tartalma, hogy valami fontosról, kedves dologról lemond az áldozatvállaló egy cél elérése érdekében.

Első írásos emlékünknél Anonymustól származik, aki a magyarok cselekedeteiről szóló művében a latin szövegben használta a magyar áldomás szót, amikor arról ír, hogy a pogány magyarok nagy áldomást csaptak a legkövérebb ló megölésével: „More paganismo occiso equo pinguissimo magnum *aldamas* fecerunt” (Magyar jogi lexikon 1898: 390). Mindezekből látható, hogy nyelvtörténeti szempontból elég nagy múltra tekint vissza ez a kifejezés, és régóta több jelentéstartalommal bír.

Az Encyclopedia Britannica Hungarica magyarázata szerint az áldozat szó elsődleges jelentése azonban az istennek vagy más természetfeletti lénynek szánt élőlényt vagy tárgyakat felajánló aktus, amely által az áldozatok az isten tulajdonává és így szentekké válnak. Az áldozattal tehát valamilyen formában mindig magát az életet ajánlják fel. Az áldozat az élet ünneplése, isteni és elpusztíthatatlan természetének az elismerése. Az áldozati aktus során felajánlott áldomány megszentelt élete felszabadul mint egy szent hatóerő, amely köteléket hoz létre az áldozó és a szent szférája között. Az áldozat révén az élet visszatér isteni forrásához, megújítja ezen forrás hatalmát, vagyis az élet életet táplál.

Ezért mondta istenének a római áldozatbemutató, hogy „gyarapodj ezzel az áldozással.” Az áldozati aktus gyakran magának az áldozatnak az elpusztulását jelenti, így az élet kiszabadul belőle, és az istenség rendelkezésére áll. Az ételáldozatnak az oltár tüzén történő elégetése azt szolgálja, hogy az istenség elfogadja az áldozatot, és szaglás útján magáévá tegye (Britannica Hungarica világciklopédia 1994: 270). A latin nyelvben a *sacrificium* szó jelzi az áldozat ezen formáját, amely tükrözi a vallási szentséggel való kapcsolatot.

Mint láthatjuk ebből a rövid leírásból, az áldozat fogalma szakrális értelemben tartalmazza azt az elemet, amely később átvitt értelemben a viktimológiai felfogás szerinti áldozat kifejezésben is megtestesül (ti. az életnek vagy az áldozó életét képező valamely fontos részének, pl. az élelemnek a feláldozása, megsemmisítése). Innen már egyenes jelentéstani út vezet az aktív áldozatbemutatástól annak elszenvedéséig, a passzív formáig, a latin *victima* kifejezésig.

Az áldozat szót tehát eredetileg szakrális értelemben használták, majd a fogalom tartalma folyamatosan bővült, átlényegült (Görgényi 2006: 280). A magyar nyelv értelmező szótára szerint az áldozat egyrészt az a vallásos cselekvés, amellyel az áldozást végzik, az ezt kísérő ünnepélyes szertartás, másrészt az, akit vagy amit feláldoznak; vagyis maga az áldozati személy, az állat vagy a tárgy (A magyar nyelv értelmező szótára).

Az áldozatfogalomnak – részben a vallási gyökereiből eredően – általános értelemben tehát két alapvető szempontú megközelítése lehet. Az egyik megközelítés az áldozat aktív jellegét hangsúlyozza, és egy olyan cselekvést jelöl, amelynek során lemondunk valamiről, függetlenül attól, hogy remélünk-e valamilyen közvetlen vagy közvetett hatást ennek következtében, vagy sem. Az áldozat ezen eredeti formáját más nyelvekben, pl. az angol nyelvben a *sacrifice* szó jelöli, amelyen ugyancsak a szó latin eredetű változatából eredő vallási jelleg, a feláldozás tartalma hallatszik át. A másik megközelítés az áldozatfogalom elszenvedő jellegét támasztja alá, amely tehetetlenséget és ártatlanságot is sugall. Az áldozat ezen értelemben az ugyancsak latin gyökerű *victim*. Ez az alapvető fogalmi elkülönítés sem a magyar, sem a német nyelvben nem érhető tetten, szemben pl. az angol és francia nyelvvel, ahol ez a kettősség kifejezetten megfogalmazódik. A magyar és a német nyelvben a fogalom mind a passzív, mind pedig az aktív jellegű jelentéstartalmat magában foglalja. A kettősség azonban nem ugyanannak a jelenségnek a két oldala, hanem két különböző jelenség fogalmi azonosítása, illetve a legújabb kori jelentéseltolódása az áldozattól, mint tárgytól az áldozatig, mint alanyig (Balogh 2015: 37).

A magyar nyelv értelmező szótára nem csupán ezt a kétféle jelentést tartalmat tünteti fel, hanem annak „elágazásait” is. Eszerint: 1) a vallásos cselekvést, amellyel az áldozást végzik, 2) azt, amit vagy akit ezen aktus során feláldoznak, továbbá átvitt értelemben 3) azt a személyt, aki valamely sorcsapásnak, emberi gyengeségnek vagy gonoszságnak a terhét és súlyos következményét akaratán kívül, olykor méltatlanul is kénytelen elviselni, illetve 4) a megfeszített munkát, átlagon felüli kötelességteljesítést, anyagi hozzájárulást valamely nagy ügy, sokakat érintő mozgalom, vállalkozás céljaira, valamint 5) sporttételemben a sakkjátszmában egy olyan lépést, amelyben későbbi előnyért valamely figurát ütésbe állítanak (ÉrtSz. 1959: 131).

Az általános értelmezésen túl azonban van a fogalomnak speciális jelentéstartalma is, amelyet a jogtudomány alkalmaz. Az áldozat szót, mint terminus technicum nemcsak a jog, hanem a kriminológia és a viktimológia tudománya is használja. A Jogi lexikon a speciális típusú értelmezést az alábbiak szerint foglalja össze:

„Áldozat: szűkebb értelemben az, akinek személyét, jogos érdekeit vagy javait a bűncselekmény közvetlenül megsértette, károsította vagy veszélyeztette. Szélesebb értelemben a hatalommal való visszaélés, továbbá az emberi jogokra, testületi magatartásokra, avagy gazdasági és politikai hatalommal való visszaélésekre vonatkozó, nemzetközileg elismert normák megszegésének szenvedő alanyai is áldozatok (pl. háború áldozatai)” (Jogi lexikon 2009: 29).

Ahogy látható, a jogi szempontú definíció jórészt tartalmazza azokat a speciális elemeket (bűncselekményhez és államhatalomhoz viszonyítás), amelyeket a nemzetközi egyezmények és a viktimológia tudománya kialakított.

Az áldozat fogalmának viktimológiai megközelítése

A nyelvtani, fogalmi megközelítésen túl az áldozati mivolt tartalmának a meghatározása összetett feladat, számos területét érinti a mindennapi életnek. Ezt jól bizonyítja az a tény is, hogy az egyik internetes keresőben az áldozat szót beírva 33 másodperc alatt 2 300 000 szócikket találtam. A drámairodalomban, a szépirodalomban, a zenében, a képzőművészetben és a köznyelvben, a mindennapokban és az egyes jogterületeken az áldozat fogalma sok szempontból hasonló, de mégis eltérő jelentéstartalommal bír. Az áldozat szó használata a köznyelvben is gyakori, és már kutatások folynak arról is, hogy az áldozatnarratívák felerősödése napjainkban milyen okokra vezethető vissza.

Az áldozatfogalom határainak kijelölése ugyanis attól függ, hogy kit vagy mit, mikor, milyen körülmények között tekintenek a jogszabályok és a nemzetközi egyezmények áldozatnak. Az áldozat státusza ezért mindig viszonylagos, elburjánzása miatt a fogalom az élet szinte minden területére kiterjedt (munkahely, családi élet stb. áldozata), ezért egyre életlenebbé váltak a kontúrjai.

Kétségtelen, hogy az áldozat „modern fogalma” elsődlegesen az erőszak szélsőséges formáihoz, illetve az általuk okozott traumatikus élményekhez és azok emlékéhez kötődik, mára azonban megfigyelhető egy olyan tendencia is, amelynek alapján mindenkit áldozatnak tekintenek, aki valamilyen sértést vagy fenyegetést elszenvedett vagy elképzelt. Erről szólnak a különböző áldozatnarratívák. Mivel az áldozatiság alapvetően az elbeszélő struktúrákhoz kapcsolódik, ezért rá van utalva a külvilág figyelmére és elismerésére. Az áldozatnarratívák szereplőit meg kell különböztetni azonban a valódi áldozatok csoportjaitól, amelyeknek az áldozat mivolta semmilyen presztízzsel nem jár (Balogh 2020: 1–2).

Jelen esetben az áldozatfogalom azon területeire koncentrálok, amelyek a „valódi áldozatok”, a bűncselekményi erőszak, illetve a hatalom áldozatainak a körét érintik, és ezeket értelemszerűen a nemzetközi emberi jog, a büntetőjog, továbbá egyes, a szociális szférát szabályozó jogszabályok rendezik. Ezeknek a jogi eszközöknek a hátteret – a jogtudományon kívül – a kriminológia és azon belül a viktimológia kutatásai biztosítják.

A jogszabályalkotás során alkalmazott áldozatvédelmi normákat számos nemzetközi és nemzeti konferencia, illetőleg az igazságszolgáltatás fejlődésében bekövetkező paradigmaváltás előzte meg. Meg kell jegyezni, hogy a hazai jogi nyelvre és annak fogalomrendszerére nagy hatással volt a nemzetközi jog, különösen az Európai Unió, az ENSZ egyezményei által kidolgozott terminológia és az Emberi Jogok Európai Bírósága által kialakított fogalmak is (Czine 2022: 71).

A XX. század közepén még uralkodó, okságra, *treatmentre* épülő preventív rendszer, amely ötvöződött a részben a megtorló igazságszolgáltatással, hatalmasat változott. Az áldozatokra vonatkozó kezdeti nézetek átlényegültek, amely annak is köszönhető, hogy az igazságszolgáltatás elleni kritika megerősödött, és új reformgondolatok születtek az 1970-es években. Már az 1950-es és 1960-as években is új reformeszmék jelentek meg. Ennek egyik képviselője Benjamin Mendelsohn ügyvéd, aki az 1947-ben Bukarestben megrendezett Pszichiátriai kongresszuson megtartotta híres referátumát. Az előadás az alábbi címet viselte: *Un horizon nouveau dans la science bio-psycho-social: La Victimologie* (A biopszicho-szociológia új távlatai:

az áldozattan). Az óriási visszhangot kiváltó előadást még tovább fokozta Hans von Hentingnek egy évvel később, 1948-ban megjelent: *The Criminal and his Victim* (A bűnöző és áldozata) című könyve. Mintegy húsz évvel később, 1968-ban jelent meg egy magyar származású, de amerikai professzor, Stephen Schäfer tollából a „The Victim and his Criminal” elnevezésű publikáció New Yorkban, amely óriási sikert és meghökkentést keltett. Ezek a publikációk és az azokban megfogalmazott új eszmék, valamint az 1970-ben Madridban megrendezett Nemzetközi Kriminológiai Társaság 6. kongresszusán szereplő vitatéma – nevezetesen a bűncselekmények áldozatainak helyzete – vezettek ahhoz, hogy 1973-ban már a Viktimológiai kongresszusra gyűltek össze a jogsázk.

A viktimológiai áldozatfogalom és a jogi szabályozás egymásra hatása

A történelem során nem állt mindig rendelkezésre megfelelő háttérkutatás és információ ahhoz, hogy az áldozatfogalmat pontosan körülhatárolják. Még a modern időkben és a nyugati országokban sem volt helye a bűncselekmények áldozatainak a büntető igazságszolgáltatásban. Az áldozat a büntetőper elfeledett harmadik résztvevője volt. Ugyanígy a kriminológusok is kezdetben kizárólag az elkövetőkre összpontosították tanulmányaikat, és nagyrészt figyelmen kívül hagyták az áldozatok szerepét és problémáit.

Ahogy arra már utaltam, az áldozatfogalom attól függően módosulhat, hogy milyen külső tényezőhöz viszonyítjuk a fizikai vagy az érzelmi veszteséget, szenvedést, kárt stb. Ezt a viszonyítási alapot tükrözik a viktimológia egyes irányzatai is. Mint ismeretes, a második világháború után és a kriminológián belül indult fejlődésnek az áldozattan, a viktimológia tudományterülete. Köztudomású az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló Jegyzőkönyv I. számú melléklete, amely egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvei a háború áldozataira vonatkozóan tartalmaznak rendelkezéseket. E jegyzőkönyvekben és a mellékletekben meghatározott áldozatok fogalmának köre és az áldozatfogalom tartalma lényegesen eltérő, mint például egy erőszakos, vagyon elleni bűncselekmény esetén. Az áldozatok körét a törvény a következőképp határozza meg:

„A sebesültek, betegek és hajótöröttek, akár részt vettek a fegyveres összeütközésekben, akár nem, tiszteletben tartandók és védelemben részesítendőek. Minden körülmények között emberséges bánásmódban kell őket részesíteni, a lehető legteljesebb mértékben és a lehető legkisebb kétsédelemmel orvosi ellátást és az állapotuk által igényelt gondozást kell nekik nyújtani. Velük

szemben semmiféle hátrányos megkülönböztetést nem szabad alkalmazni, egyedül orvosi szempontok vehetők figyelembe” (1989. évi 20. törvényerejű rendelet).

Az áldozattá válás körülményei, lényege már determinálja az áldozat speciális fogalmát is. Ezen túlmenően az áldozatokkal folytatott eljárás során a diszkrimináció tiltása, a tisztességes eljárás alkalmazása is szerepel. Az áldozatfogalommal együtt az eljárás során tanúsítandó alapvető jogok tiszteletben tartását, illetve az áldozatokkal való bánásmódot, vagyis az eljárás módját is rögzíti a norma.

A viktimológia fő irányzata a bűncselekmények áldozatait tartja szem előtt (kriminálviktimológia). Más viszonyítási pont is van azonban, így a valamennyi áldozattípusra vonatkozó tudományos megközelítést (pl. a természeti katasztrófák, közlekedési és munkahelyi balesetek áldozatai) *általános viktimológia* néven emlegetik. Példaként említeném az Európai Parlament (2010/C 224 E/01 számú) a 2009 nyarán pusztító erdőtüzekről szóló állásfoglalását. Az áldozatok fogalmát ebben az esetben az alábbiak szerint határozza meg az állásfoglalás, egyben rendelkezik az áldozatok kártalanításáról is:

„1. biztosítja részvétéről és mély szolidaritásáról az életüket veszttettek rokonait és az érintett területek lakosságát, valamint tiszteletét fejezi ki a hivatásos tűzoltók, katonák, szakemberek és önkéntesek előtt, akik fáradhatatlanul és bátran dolgoztak a tűz eloltásán, az életek megmentésén és az idei nyár természeti katasztrófái okozta károk mérséklésén” (Európai Parlament 2010/C 224 E/01).

Ez az áldozatfogalom a konkrét, 2009 nyarán bekövetkezett természeti katasztrófához köti az áldozatok fogalmát.

Kialakult továbbá a *hatalomhoz és az államhoz való viszonyítás* áldozattana, az ún. modern viktimológia, amely a hatalmi visszaélések és az emberi jogok áldozataival foglalkozik (Görgényi 1996: 93–4). Jó példa erre a rendszerváltozás utáni magyar törvényalkotásnak a három úgynevezett „semmisségi” törvénye. Ezen semmisségi törvények megalkotásával teljes egészében egyértelművé tette a törvényhozó hatalom, hogy melyek azok a büntető anyagi jogszabályok, amelyek megalkotása nem fért össze a jogállamiság fogalmával, és amely jogszabályok alkalmazásának eredményeként, az állampolgárok elítélésével áldozatok keletkeztek. Holott az akkori jogszabályok alapján, *de iure* a bírósági ítéletek vádlottakról és bűnösökről szóltak, *de facto* ezek az elítéltek nem voltak bűnösök.

Az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló törvény az áldozatok és kárpótlásuk fogalmát a következőképp rögzíti:

„1. § Kárpótlás illeti meg e törvényben meghatározott esetekben azokat a személyeket, illetőleg hozzátartozóikat, akiket 1939. március 11. és 1989. október 23. között az életüktől vagy szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak” (1992. évi XXXII. törvény 1§).

A három semmisségi törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról (2000. évi CXXX. törvény), az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról (1990. évi XXVI. törvény), az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról rendelkezett (1992. évi XI. törvény).

A magyar jogi szabályozás követte a nemzetközi fejlődést és az áldozat fogalmának a definiálását. Az Európai Unió Tanácsának 2004/80/EK irányelve a tagállamok számára kötelezettségként írta elő, hogy 2006. január 1. előtt hatályba léptessék azokat a jogszabályokat, amelyek biztosítják, hogy megfeleljenek az Irányelvben foglaltaknak (2004/80/EK irányelv 18. cikk (1) bekezdés).

Az áldozat fogalmát lényegében a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.) 1. § (1) bekezdése határozza meg. Eszerint a

„törvény alkalmazásában áldozat a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény és a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés természetes személy sértettje, valamint az a természetes személy, aki a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény vagy a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés közvetlen következményeként hátrányt, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódást, illetve vagyoni kárt szenvedett el, ha

- a) magyar állampolgár,
- b) az Európai Unió bármely tagállamának állampolgára,
- c) az Európai Unióon kívüli államnak az Európai Unióban jogszerűen tartózkodó állampolgára,
- d) Magyarország területén jogszerűen tartózkodó hontalan személy,
- e) emberkereskedelem áldozataként azonosított személy, valamint
- f) az állampolgársága szerinti államnak Magyarországgal kötött nemzetközi megállapodása vagy viszonyosság alapján erre jogosult.”

A szakirodalomban felmerült, hogy a magyar áldozatfogalom a nemzetközi szabályozáshoz képest szűkebb, mert a bűncselekmény elnevezését használja, miközben a tagállamok hatályos büntetőjogába ütköző cselekmény által okozott sérelemhez kötik az áldozati státusz megállapíthatóságát. Természetesen az áldozatfogalom szűkítését eredményezik a pótlólagos feltételek (pl. jogszerűség a tartózkodás tekintetében). Ugyanakkor a nemzetközi szabályokhoz teljes mértékben illeszkedik az a körülmény, hogy az Ást. 1. § (3) bekezdése szerint ez a státusz a természetes személyt akkor is megilleti, ha a bűncselekmény megállapítására egyes büntethetőséget kizáró és megszüntető okok miatt történt feljelentés elutasítása, az eljárás megszüntetése és felmentése folytán nem került sor.

A szakirodalom felhívta arra a figyelmet, hogy nem valamennyi szabálysértés elszenvedőjét emelték be a fogalomkörbe, kizárólag a tulajdon elleni szabálysértés sértettjeit, annak ellenére, hogy a kettős alakzatú bűncselekményeknél a szabálysértésnek mint kisebb súlyú cselekménynek a megkülönböztetése nem pusztán értékhatár függvénye, hanem vannak minőségi különbségtételi jellemzők is (Görgényi 2014: 179).

A tárgyalt definícióból is kitűnik, hogy a sértett és az áldozat fogalma nem fedi egymást, hiszen az Ást.1. § (1) bekezdés első fordulata a bűncselekmény, a tulajdoni szabálysértés sértettjéről, második fordulata pedig az indirekt hátrányt szenvedő természetes személyről szól. Az áldozatfogalom első pillantásra tehát úgy tűnik, hogy igazodva a nemzetközi szabályokhoz szélesebb, mint a sértett fogalma.

Az áldozatfogalom vizsgálata, elemzése és összevetése a rokon értelmű sértett fogalmával nem öncélú. A szaknyelv a foglalkozási ágak, a tudományok nyelve egyértelműsége törekszik, jóllehet sajátos szókinccséről is felismerhető. A jogi szaknyelv ezen belül még inkább speciális a többi, pl. orvosi szaknyelvhez képest. A jogszabályok, a jogi normák nyelve ugyanis kiváltságos szerepet tölt be, mert azokkal szemben garanciális az Alkotmánybíróság által ellenőrzött követelmény, a normavilágosság (Czine 2022: 80).

Szakirodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára 1959. 131. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/szotar.php?szo=%C3%81LDOZAT&offset=2&kezdobetu=%C3%81>
- Anonymus: *Gesta Hungarorum* XVI. fejezet és XXII. fejezet, idézi: Magyar jogi lexikon i. m. 390.
- Balogh László Levente 2015. *A magyar nemzeti áldozatnarratíva változásai*. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00050/pdf/EPA00414_korall_59_036-053.pdf 37.

- Balogh László Levente 2020. Az áldozat dialektikája. http://acta.bibl.u-szeged.hu/74564/1/platonhoz_018_233-244.pdf
- Britannica Hungarica, Világenciklopédia I. kötet (tizenötödik kiadás). Chicago et al. 1994. 270.
- Czine Ágnes 2022. Constitutional aspects of clarity of legal provisions. *Magyar Nyelvőr* 65–80.
- Görgényi Ilona 2006. *A viktimológia. Kriminológia-Szakkriminológia*. Szerk.: Gönczöl Katalin, Kerecsi Klára, Korinek László, Lévai Miklós. Complex Kiadó. Budapest. 280.
- Görgényi Ilona 2014. *Az áldozat fogalmának és jogainak újraszabályozása az Európai Unióban*. i. m. 179.
- Görgényi Ilona 1996. A viktimológia. In: Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós: *Kriminológiai ismeretek, bűnözéskontroll*. Corvina Kiadó. Budapest. 93–4.
- Jogi lexikon 2009. Complex Jogi és Üzleti Kiadó. Budapest. 29.
- Magyar jogi lexikon I. 1898. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest. 390.
- Tóth Tihamér 2003. *A viktimológia ismeretelmélete*. Budapest. 41. <http://mek.oszk.hu/04100/04169/04169.pdf>

Czine Ágnes

alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár

Károli Gáspár Református Egyetem

E-mail: czine.agnes@kre.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5155-0377>

Abstract

CZINE, ÁGNES

THE CONCEPT OF VICTIM AND THE DIVERSITY OF ITS MEANINGS

The conclusion of this article is that the concept of victim, starting from the idea of sacrifice, advanced with enormous steps as society changed. Historical circumstances, the development of legal branches and social-economic progress have continuously shaped and are currently shaping the meaning of the word victim in various disciplines. However, the meaning derived from the term of religious sacrifice has prevailed. Its essence and some elements known today have already existed in the early concept of sacrifice.

Keywords: victim, sacrificium, victima, victimological trends, victims of war, victims of crimes

A NYELVTANULÁST TÁMOGATÓ DIGITÁLIS ESZKÖZÖK

Kivonat

Az idegen nyelvek tanulása a 2020-as években mind az egyén, mind a társadalom szintjén egyre nagyobb jelentőséggel bír. Az információs technológia, ezen belül is különösen a mesterséges intelligencia területén történt gyors fejlődésnek köszönhetően a nyelvtanulást ma már számos digitális eszköz segíti. Ezen eszközök nagy része beépíthető az intézményesített oktatás kereteibe, jó néhányal pedig akár önállóan is lehet tanulni. A jelen tanulmány a nyelvtanulást támogató digitális eszközök kapcsán a nyelvtudomány és a neveléstudomány új együttműködési területeire fókuszál. A cikk vezérfonalául a nyelvtanulás kategóriái, elsősorban a fejlesztendő nyelvi tartalom és készségek szolgálnak, miközben megjelenik a technológia, a pedagógia és a felhasználói élmény több aspektusa is. A szerzők számba veszik a nyelvtanulást támogató digitális eszközök csoportjait az alapvető funkciók, a nyelvi tartalmak, illetve a nyelvi készségek szerint, miközben példákat hoznak és jó gyakorlatokat mutatnak be, végül pedig kitérnek a kihívásokra is.

Kulcsszavak: nyelvtanulás, digitális eszközök, nyelvi készségek, nyelvi tartalmak, jó gyakorlatok, kihívások

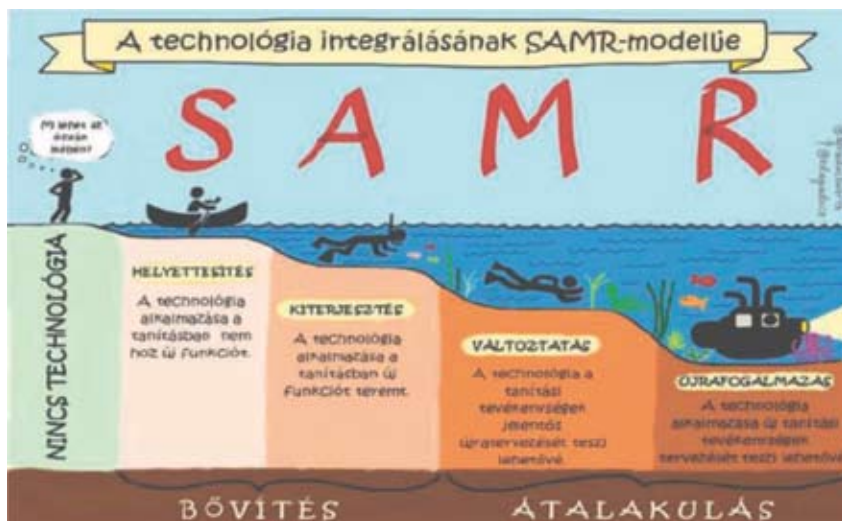
Bevezetés

A digitalizáció megjelenése és tömeges elterjedése óta mind a nyelvtudomány (Balázs 1999, 2003, 2005, 2015a, b, 2017), mind a pedagógia és a nyelvtudomány találkozásában elhelyezkedő nyelvpedagógia – azon belül is a nyelvtanulás/nyelvtanítás – kérdésköre dinamikus változásokon ment keresztül.¹ A technológia által indukált változások mellett a területre jelentős hatást gyakorolnak világunk alrendszerai is, a társadalmi elvárások vagy éppen a munkaerőpiaci igények. Ennek következtében az idegen nyelvek tanulása napjainkban mind az egyén, mind a társadalom szintjén egyre nagyobb jelentőségű. Változóban van az az attitűd, hogy az idegen nyelveket csupán az egyes végzettségek megszerzéséhez vagy pozíciók betöltéséhez szükséges tudni. Egyre inkább előtérbe kerül az egyéni motiváció is, melyet számos esetben éppen a digitális technológia erősít, egyre gyakrabban a gamifikáció által (Fromann 2017).

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Amíg a nyelvtanulásban a digitális technológia kezdetben csupán kiegészítő szerepet töltött be, addig a jelenben már meghatározza annak módját, hogyan tanul az egyén idegen nyelveket, és végső soron hatással van a nyelvre magára is. A digitalizáció eleinte a nyomtatott könyvek és szótárak kiváltására korlátozódott, azzal párhuzamosan azonban, ahogy az információs társadalom más folyamatai, a jelenben a nyelvtanulás is egyre inkább tértől és időtől függetlenné vált. A szabadidő eltöltése és a tanulás folyamata közötti határ tűnik el azáltal, ahogy az egyének az okostelefonjuk segítségével tanulnak nyelveket. Sokakat az motivál, hogy az algoritmus pontozása alapján egyre magasabb szintre jussanak el, az eszközök értesítései pedig arra készítik őket, hogy egyre több időt töltsenek nyelvtanulással. Mindeközben az adaptív rendszerek algoritmusai a háttérben keresik azokat a mintázatokat, amelyek segítségével mások sikeresen tanultak, és ezeket a mintázatokat felkínálják a többi tanulóknak is.

Ahogy a digitális eszközök, platformok, alkalmazások és tartalmak egyre inkább behálózták a világunk alrendszerét, úgy nőtt paradigmaváltó szerepük is, többek között a nyelvtanulás terén. A folyamatot jól szemlélteti a pedagógiában használt SAMR-létra, amely azt mutatja be, hogy a technológia milyen formában és hatással jelenik meg a tanítás és tanulás folyamatában, ez milyen szinten következik be, és végső soron milyen transzformatív hatást gyakorol magára a tanulásra (Szűts–Lengyel–Racsó 2022: 603–4). A létra négy eleme a helyettesítés (substitution), a kiterjesztés (augmentation), a változtatás (modification) és az újrafogalmazás (redefinition) (vö. 1. ábra).

1. ábra. A technológia integrálásának SAMR-modellje

Az ábra angol nyelvű forrása: <https://theowlteacher.com/all-about-the-samr-model/>

A digitális technológia által generált hatás így az első fokon szereplő szemléltetéstől (lásd a képernyő kiváltja a papírt) a létra csúcsát jelentő új tevékenységek tervezéséig terjed. Az utóbbi esetben a nyelvtanuló alkalmazások a big data logikája szerint az adatokat tömegesen begyűjtve és a sikerességet figyelembe véve új utakra tesznek javaslatokat. A nyelvi tartalmak és készségek tanulása terén, a SAMR-létra legfelsőbb foka ilyen formában paradigmaváltást idézhet elő a nyelvészeti kutatásokban is.

Kiindulópontunk szerint a 2020-as években a mesterséges intelligencia területén történt gyors fejlődésnek köszönhetően a nyelvtanulást számos olyan digitális eszköz is segíti, amelyek figyelik az egyes egyének teljesítményét, az általuk ejtett hibákat vagy éppen sikeres tanulási megoldásokat, és ezek alapján egyéni tanulási utakra tesznek javaslatot. Ezen eszközök nagy része beépíthető az oktatási rendszerbe, de megfelelő önrányítás mellett az egyéni tanulást is támogatják. Ezen változások hatására pedig mind a nyelvészet, mind pedig a neveléstudomány újabb kutatási kérdésekhez és eredményekhez jut.

A téma lehatárolása és a vizsgálati fókusz ismertetése

A nyelvtanulást támogató digitális eszközök alatt olyan alkalmazásokat, weboldalakat és tanulási platformokat értünk, amelyek a nyelvtanulás folyamatát annak bármely szakaszában segíthetik. A nyelvtanárok igyekeznek ezeknek az előnyeit kihasználni, de gyakran nincsenek tisztában a nyelvészeti és pedagógiai alapokkal, hiszen a tanárképzés során sem találkoztak ezekkel, ezért ösztönösen használják őket a tanítás során. Ez a cikk ahhoz kíván segítséget nyújtani a nyelvészeknek, pedagógusoknak, tanárképző szakembereknek és fejlesztőknek, hogy megismerjék a sikeres digitális-eszköz-használat feltételeit. Ehhez alapvetően két kérdést kell tisztáznunk: a konkrét nyelvtanulónak mi a célja, és a konkrét eszköz mire jó. A nyelvészeti szempontokat is figyelembe véve tehát a célnak megfelelő használatra helyezzük a hangsúlyt.

Nem célunk valamennyi eszköz (platform, weboldal vagy alkalmazás) felsorolása, majd bemutatása, hiszen a technológiai fejlődés következtében egyesek elavulnak és eltűnnek, helyüket újak veszik át, hanem egy kritériumrendszer kidolgozására törekszünk, amely a nyelvtanulási terület minden résztvevője számára információkkal szolgál. A szerzők számos módon szokták kategorizálni ezeket az eszközöket, például a technológia, a pedagógia, a felhasználói élmény vagy a nyelvtanulás kategóriái szerint (Rosell-Aguilar 2017: 252). A jelen tanulmány a nyelvtanulás szempontjából rendszerezi

a digitális eszközöket: mindegyik esetében azt vizsgálja, hogy milyen nyelvi tartalom (szókincs, nyelvtan, kiejtés) vagy milyen nyelvi készség (olvasott szöveg értése, hallott szöveg értése, írásbeli szövegalkotás, szóbeli szövegalkotás) fejlődését segíti.

Cikkünk egyik újdonsága, hogy nemcsak a nyelvtanulási célból fejlesztett digitális eszközökkel foglalkozik, hanem minden, a nyelvtanulást segítő digitális technológiával, így az immerziós nyelvtanulást lehetővé tevő eszközökkel is. A nyelvtanárok és a laikusok hétköznapi tapasztalata ugyanis, hogy az online térben aktív nyelvtanulók sokat fejlődnek a nem nyelvtanulási célra fejlesztett, de immerziós nyelvtanulást lehetővé tevő online eszközökkel. Úgy fejlődik az egyének hallott- vagy olvasottszöveg-értése, esetleg beszéd- vagy íráskészsége, hogy különböző tematikus vagy akár csak csevegőfórumokon beszélgetnek szóban vagy írásban idegen nyelven őket érdeklő témákról, megoldandó problémákról. Mivel a nyelvtanulásnak ez a dimenziója egy nagyon dinamikusan fejlődő terület, érdemes figyelembe venni a nyelvtanítást segítő digitális eszközök enumerációja és egy taxonómia létrehozása során.

Ezek az eszközök elsősorban a különböző közösségi platformok, a videójátékok vagy az eredeti nyelvű filmek nézésére (és esetleg feliratozására) alkalmas oldalak, de tágabb értelemben bármilyen tartalom, ami az interneten akár írott, akár hallott szövegek vagy videó formájában elérhető a tanulandó idegen nyelven. Ebben az esetben a nyelv az eszköz, a kommunikációnak, a problémamegoldásnak, az új ismeretek szerzésének vagy a szórakozásnak az eszköze, azonban a célok eléréséhez az egyén ösztönösen és észrevétlenül fejleszti a nyelvtudását is. Ezek a jelenségek elsősorban tehát az önálló tanulás eszközei, de kiválóan alkalmasak arra is, hogy a tananyaghoz kapcsolódóan a tanóraba beépítve, tanári magyarázattal és az újonnan szerzett tudás (például szókincs) feldolgozásával gazdagítva segítsenek olyan kognitív folyamatokat, mint a tanultak beépülése a tartós memóriába vagy a kritikus gondolkodás fejlesztése. Ezek főleg a nyelvi készségek, kisebb részben a nyelvi tartalom fejlesztésére alkalmasak.

Az immerziós nyelvtanulást lehetővé tevő eszközökön túl még sok egyéb, nem kifejezetten nyelvtanulási célra fejlesztett digitális eszközt alkalmaznak a nyelvtanárok nap mint nap a különböző didaktikai célok eléréséhez. Előnyük, hogy rugalmasan alkalmazhatók a legkülönbözőbb tananyagok feldolgozására, akár csak a tanóra egy részében, de összetett digitális tananyagok is készíthetők a segítségükkel. Az önálló tanulás segítése szempontjából azért nem értelmezhetők, mert jellemzően tanári segítséggel épülnek be a tanulás folyamatába, annak csak kisebb, de fontos összetevői. Mivel ezen eszkö-

zök a didaktikai folyamat részeivé válnak, akár nyelvi tartalmak, akár nyelvi készségek fejlesztésére is alkalmazhatók, de egy tapasztalt és önmagát fejlesztő nyelvtanár jellemzően ezek kombinációjára használja. Gyakran nem is kifejezetten nyelvi célokat szolgálnak, hanem a tanulóknak rejlő kreativitás kibontakoztatását, ezáltal a motiváció növelését támogatják.

A nyelvtanulást támogató digitális eszközök csoportosítása

Cikkünk vezérfonalául a nyelvtanulás kategóriái, elsősorban a fejlesztendő nyelvi tartalom vagy készségek szolgálnak, de egyéb fontos szempontok is megjelennek, így elsősorban a technológia, a pedagógia és a felhasználói élmény aspektusai.

Mind a fizikai eszközöket, mind az azon futó programokat tekintve elmondható, hogy a technológia rohamosan fejlődik, ezzel párhuzamosan pedig újabb és újabb igényekkel állnak elő a nyelvtanulók, de a tanulási stílusuknak a legjobban megfelelő eszközök közül is széles skálán válogathatnak. Míg egyesek tanulási stílusához vagy életmódjához az okostelefonra letölthető applikáció illeszkedik, addig mások a számítógépes asztali alkalmazásokat igénylik, így sok fejlesztő már több felületre és azok ergonómiájára gondol a dizájn és fejlesztés során. Általánosságban elmondható, hogy a nagyobb képernyőméret több információ átlátható elhelyezését teszi lehetővé, ezáltal szélesebb igényeket tud kielégíteni, így például explicit nyelvtani magyarázatok megjelenítésére alkalmasabb. Nem véletlen tehát, hogy a telefonos applikációk elsősorban a szókinccstanulásra fókuszálnak (Heil és mtsai. 2016: 37), hiszen a kis képernyő alapvetően ezt támogatja.

A szakirodalom egyetért abban, hogy csak telefonos applikációkkal nem lehet megtanulni egy nyelvet, ezek inkább kiegészítésként használhatók. Használatuk mégis népszerű, mivel olyan kritériumoknak is megfelelnek, mint a már említett rugalmas idő- és térbeli keretek, a kényelem vagy a személyre szabhatóság (Steel 2012: 877), így a szabadidő minőségi eltöltésének kiváló eszközei lehetnek. Fontos pedagógiai szempont, hogy amennyiben a nyelvtanuló meg tudja fogalmazni az igényeit, akkor ennek megfelelően tud választani applikációt is, vagy akár több applikáció kombinációját is – ez utóbbi jelenség az appsmashing (Rosell-Aguilar 2017: 246).

A mai alkalmazások pedagógiai alapjait a programozott oktatás teremtette meg. Ennek eredeti változata, a Burrhus Frederic Skinner nevéhez fűződő lineáris programozás lehetővé tette az egyéni ütemben történő tanulást, Norman Crowder elágazásos programja a tanuló feleletétől függően már módot adott az eltérő tanulási utak bejárására is, az adaptív programban pedig már

a tanuló egész „tanulástörténetét” figyelembe véve jelölte ki a számítógép az újabb feladatot (Falus 2003: 211). A tanulási folyamat optimalizálását napjainkban a mesterséges intelligencia (MI) is segíti. Az MI alapvetően olyan technológiák leírására szolgál, amelyek kifejezett emberi útmutatás nélkül képesek problémákat megoldani és feladatokat végrehajtani meghatározott célok elérése érdekében. Elsősorban a személyre szabott tanulás, a fejlesztő értékelés, valamint az aktiváló, tanulóközpontú és együttműködésen alapuló tanulási formák kialakításában játszhat nagy szerepet az MI (Schmidt–Strasser 2022: 165), a nyelvi készségek közül pedig nagy jelentőségű az írásbeli szövegalkotás fejlesztésében, valamint a beszédfelismerésben.

A pedagógiai szempontok közül a legfontosabb kognitív tényezők a figyelem fenntartása, a tanultak beépülése a memóriába vagy a kritikus gondolkodás fejlesztése, de a digitális eszközválasztás kapcsán nem elhanyagolhatók az affektív tényezők sem, elsősorban a szorongás leküzdése vagy a motiváció növelése. A motiváció négy aspektusa Dörnyei (2001: 30) szerint a motivációs feltételek megteremtése, a kezdeti motiváció generálása, a motiváció fenntartása, valamint az önértékelés ösztönzése. A jó alkalmazás mind a négyet támogatja, ugyanakkor az is igaz, hogy nem mindenkit motivál a számítógép képernyője, tehát egyéni szinten kell megtalálni a legideálisabb megoldást.

Ahogy a tankönyvválasztásnál az egyik legfontosabb szempont az illusztrációk minősége (Maródi 2013: 104), úgy a nyelvtanulást támogató eszközöknél sem elhanyagolandó a felhasználói élmény (UI/UX). Ez nemcsak a megjelenést és a dizájnt jelenti, a funkcionalitás is legalább ennyire lényeges. Fontos elvárás az alkalmazással szemben, hogy legyen egyszerű, könnyen kezelhető és hatékony. Ezen túl az oktatási célú alkalmazásoknál a tanulói élmény (LX) kerül fókuszba, azaz pedagógiai szempontokat is figyelembe kell venni a tervezés során. A tanulóközpontú dizájn segíti a meghatározott tartalmak és készségek fejlődését, végigvezeti a tanulókat a tanulási folyamaton, segíti őket az értelmezésben, esetleg reflexióra is lehetőséget ad (Quintana és mtsai. 2020).

A következő részben a nyelvtanulás szempontjából kategorizáljuk a digitális eszközöket. Ez a fajta megközelítés már korán megjelent az angol nyelvű szakirodalomban, például Jones és Fortescue 1987-es csoportosításában (Jones–Fortescue 1987). Magyarul Thékes István (2020) csak a kifejezetten nyelvtanulási célra kifejlesztett applikációkat vizsgálta ebből a szempontból. A nyelvtanulást/-tanítást ugyanakkor egy sor, nem kifejezetten erre a célra kifejlesztett digitális eszköz segítheti, amiket mindenképpen érdemes megvizsgálni, hiszen fontos szerepük van a nyelvtanulás támogatásában.

A nyelvtanulást támogató digitális eszközök csoportosítása nyelvi tartalom szerint

A szókincs elsajátítása

A szótanulást támogató digitális eszközök kategorizálására Ma (2017) egy speciális, memórialapú stratégiai modellt javasolt. Ez a négyfázisú modell azért hasznos, mert segít mind a tanulóknak, mind a tanároknak megérteni, hogy mi várható el a különböző alkalmazások használatától, így növelhető az önszabályozó tanulás tudatosságának szintje. E szerint a modell szerint a szótanulás első fázisa a szó *felfedezése*, amikor a tanuló találkozik az új szóval akár olvasás, akár hallás útján. Ezután következik a *jelentésteremtés*: a tanuló kitalálja a szó jelentését, vagy utánanéz egy szótárban. A harmadik lépés a *jelentésleképezés*: a jelentés összekapcsolódik a szóalakkal (például ismétléssel), az új szó új lexikai szócikként jön létre a mentális lexikonban. Az utolsó fázisban *megszilárdul* az új szó: amikor előhívják a mentális lexikonból receptív vagy produktív felhasználás céljából, ennek az elemnek a memórianyoma megerősödik.

Ma kategóriái szerint bizonyos alkalmazásokkal csak a szótanulás első két fázisán lehet végigmenni, és a nyelvtanulók gyakran megelégszenek ezzel: megkeresik a szavak jelentését egy e-szótárban vagy alkalmazásban, de aztán nem ismétlik át és nem gyakorolják produktívan, pedig ezáltal sokkal hatékonyabb lehetne a nyelvtanulás (Ma 2017: 47). Erre kell tehát biztatni őket, és az alkalmazások kiválasztásakor is érdemes tudatában lenni mindezeknek. Ha például szókártyák segítségével tanul valaki, akkor is csak a harmadik fázisig jut el, az utolsó fázis eléréséhez további alkalmazások használata vagy feladatok elvégzése szükséges.

Sok alkalmazás kontextus nélkül tanítja a szavakat, pedig annak nagy jelentősége lenne, hiszen minél többféle szövegösszefüggésben találkozik a tanuló a szó jelentésével, annál jobban megérti és megjegyzi – tehát nemcsak a találkozások száma fontos, hanem annak a minősége is. Heil és társai az általuk vizsgált 50 nyelvtanító mobil alkalmazásból csak nyolcat találtak, amelyben voltak párbeszéddek, és csak tízet, amelyben (mondatnál hosszabb) szövegrészek voltak (Heil és mtsai. 2016: 40).

Szókártyák

A legnépszerűbb alkalmazások, így a SuperMemo, az Anki, a Memrise és részben a Quizlet is az időközönkénti ismétlés (spaced repetition system,

SRS) rendszerén alapulnak. Ennek a tanulási technikának, melyről Cecil Alec Mace írt először az 1932-es *The Psychology of Study* című könyvében, a lényege a rendszeres, hosszabb időn át tartó ismétlés (Sánchez 2012: 26). A szókértés alkalmazások nélkülözik a pragmatikai és morfoszintaktikai szempontokat, azaz a tanuló csak a szó jelentését tanulja meg, de a szóhasználati szabályt vagy a ragozást nem, ezért nem tudja helyesen használni azt (Heil és mtsai. 2016: 40). Ezekből az alkalmazásokból jellemzően hiányzik a (mondatnál hosszabb) kontextusok használata, ezért nem lehet velük eljutni a szótanulás utolsó szakaszába. Leginkább összetett alkalmazások lennének erre alkalmasak, de például a legnépszerűbb nyelvtanító applikáció, a DuoLingo is hosszabb és változatosabb kontextus nélkül tanítja a szavak jelentését (ld. az összetett alkalmazások c. részben).

E-szótárak, fordítóalkalmazások

Sok nyelvtanuló használ online szótárt vagy szótáralkalmazást, hogy a nyelvtanulás során felbukkanó ismeretlen szavak jelentését kiderítse. A szótárakban a jelentésen túl egyéb információk is megtalálhatók, mint például a kiejtés, a szinonimák, kollokációk vagy példamondatok. Az egynyelvű szótárak használata inkább haladók számára ajánlott, a legtöbb nyelvtanuló kétnyelvű szótárt használ (Ma 2017: 49). A klasszikus szótárak online változatai kiegészülhetnek egyéb funkciókkal is, mint például videókkal (*Merriam–Webster*) vagy fordításokkal. Az elektronikus szótárak között is különleges a *visuwords* online grafikus szótár, amely egy tudásgráf-alkalmazási platform. A vizualizáció segít abban, hogy megértsük a szavak jelentését és kapcsolatát más szavakkal. A szoftver nemcsak a szinonimákat jeleníti meg, hanem az antonimákat, vonzatokat és kollokációkat is (Liu 2022: 3).

Néha szükség lehet fordítóalkalmazások (mint a DeepL vagy a Google Fordító) használatára, például amikor a kezdő vagy középhaladó nyelvtanulónak a feladat értelmezéséhez van szüksége gyors segítségre. A gépi fordítási alkalmazások kiterjedt nyelvi korpuszt és számtalan összetett algoritmust használnak. A mesterséges intelligencia segítségével a Google Fordító vagy éppen a Microsoft Translator okostelefonra letölthető változata a kamerával lefényképezett szöveget lefordítja, vagy akár valós időben megjeleníti az idegen nyelven elhangzó szöveg fordítását. A Google Fordító mesterséges neurális hálózata kiiktatja az angolt mint közbenső állomást, számokat használva lényegében a saját nyelvére fordítja le a szöveget, majd ebből készíti fordítást a kívánt nyelvre (Cullen 2020).

A nyelvtanítást támogató digitális eszközök

A hagyományos nyelvtanítást az explicit és implicit megközelítés dichotómiája jellemzi. Az implicit nyelvtanítás példákon alapul, természetes interakcióból származó nyelvi inputok segítségével, induktív módon tanítja a nyelvtani jelenségeket, a jelentésre, illetve a kommunikációra helyezi a hangsúlyt. Az explicit ezzel szemben a szabályokra fókuszál, az elszigetelt nyelvi formák szisztematikus tanítására helyezi a hangsúlyt, azokat deduktív módon sajátíttatja el (Heift–Vyatkina 2017: 26). Az alkalmazások kategorizálásakor a nyelvtani hiba típusára utaló visszajelzéseket adó programokat az explicit nyelvtanítás körébe lehet sorolni. Ilyenek az ICALL (Intelligent Computer Assisted Language Learning) programok, amelyek nemcsak azt jelzik vissza, hogy a válasz jó vagy rossz, hanem azonosítják és értelmezik a hiba típusát (helyesírási, morfológiai, szintaktikai, szemantikai) és helyét, ezzel egy pedagógiailag sokkal hasznosabb visszajelzést tudnak adni a tanulóknak (Heift–Vyatkina 2017: 29). Heil és társai 2015-ben az 50 legnépszerűbb nyelvtanulást támogató telefonos applikációt vizsgálva arra az eredményre jutottak, hogy 21 a nyelvtanítást semmilyen formáját nem tartalmazta, 19 implicit, 10 explicit formában prezentálta a nyelvtani tudnivalókat, és csak 3 adott a nyelvtani hibákra explicit módon utaló visszajelzést.

Csak kevés, kizárólag nyelvtant tanító alkalmazás létezik, ezek is többnyire nyelvtankönyvekből nőttek ki, és mivel egynyelvű magyarázatokat tartalmaznak, főképp haladók számára lehetnek hasznosak. Ilyen az English Grammar Book vagy az English Grammar Test nevű telefonos applikáció. A nyelvtani jelenségek tanítása jellemzően nem önálló alkalmazásként jelenik meg, hanem összetett eszközökben, mint például szókincset vagy írásbeli szövegalkotást fejlesztő alkalmazás részeként. Így például a DuoLingo deduktív módon tanítja a nyelvtant, helytelen válasz esetén megadja a jó választ és a fordítást, ebből kell a tanulóknak megértenie a szabályt. Ezzel szemben a Babel sokkal explicitebb nyelvtani magyarázatokat nyújt, de a telefon képernyőjének mérete korlátozza a magyarázatok hosszúságát.

A nyelvtanulást támogató digitális eszközök csoportosítása nyelvi készségek szerint

A receptív készségek fejlesztése

Az olvasott szöveg értése

A metakognitív megközelítés szerint az olvasás egy aktív jelentésalkotási folyamat, melynek során az olvasó a szövegből származó nyelvi információkat

és a saját belső háttértudását egyaránt felhasználja a szöveg értelmezéséhez. Eszerint a szövegértési készségek magukba foglalnak olyan alacsonyabb szintű folyamatokat, mint az automatikus szófelismerő készség vagy a lexikai, szintaktikai, valamint szemantikai feldolgozás, de magasabb szintű folyamatokat is, így a főbb gondolatok azonosítását, következtetések, háttérinformációk és a kontextus segítségével szövegértési modell kialakítását (Liaw–English 2017: 63).

Még ennél is bonyolultabb a helyzet, ha a digitális környezetet is figyelembe vesszük az olvasásértés során, ugyanis különböző stratégiákat használunk a digitális, illetve nyomtatott szövegek olvasása során. A nyomtatott szöveg előre rögzített, kiszámítható, és lineárisan jeleníti meg az információkat. Mindezek térbeli támpontokat adnak, amelyek segítik az olvasókat a jelentés lineáris felépítésében, a szükséges információk helyének megtalálásában, valamint a szövegben található fő gondolatok vagy részletek felidézésében (Park-Lee 2021: 53).

Ezzel szemben a hipertextnek köszönhetően a digitális szövegek többretegűsége, valamint a képernyő görgetése nehezíti az olvasókban a szöveg mentális reprezentációjának megalkotását. A nyomtatott könyvekétől eltérő olvasási mód eltérő idegrendszeri feldolgozási pályákat, valamint eltérő agykérgi területeket aktivál – azaz az olvasásnál a korábban megszokotthoz képest más kognitív feldolgozási folyamatok mennek végbe az interaktív könyv használata során (Lehmann 2021: 9). A nyomtatott szöveg azokat az agyterületeket aktiválja, amelyek az érzelmek feldolgozásában vesznek részt, illetve amelyek a vizuális és térbeli jelzéseket dolgozzák fel. Amikor olvasunk, agyunk egy kognitív térképet készít a szövegről, az információt kötjük annak helyéhez is. Éppen ezért nehezebb felidézni az olvasottakat, ha közben a képernyőt kell görgetni (Benson 2020).

Kizárólag az olvasott szöveg értésére nem szoktak alkalmazást fejleszteni, az összetett alkalmazások között található ilyenek. A tanárok számára a másik lehetőség az autentikus digitális szövegek keresése, azokból feladatkesztítő alkalmazások segítségével olvasásértési feladat generálása. A jellemző feladattípusok a globális szövegértést célzó kérdések, a szöveg egy kisebb részére vonatkozó feladatok vagy a szövegértéshez kapcsolódó lexikai feladatok.

A hallott szöveg értése

A hallott szöveg értését fejleszthetjük kizárólag hanganyaggal, esetleg (mozgó)képpel is kiegészítve. Ezeknek a feladatoknak két célja lehet: vagy általában véve magát a készséget fejlesztik, vagy még ezen keresztül új nyelvi

formákat, esetleg szociokulturális vagy pragmatikai ismereteket tanítanak (Hubard 2017: 93). Ez a megkülönböztetés azért fontos, mert csak ennek tudatában értelmezhetőek azok az ellentmondásos kutatási eredmények, amelyek az audiós/videós hallott szöveg értése feladatok felirattal való kiegészítésével kapcsolatosak. Hubard (2017: 99) szerint különösen akkor hatékony a feliratozás, ha szókincsfejlesztés céljából használjuk.² A fejlesztendő célon túl a nyelvtudás szintje is fontos: a haladó nyelvtanulók hosszú távú nyelvhasználatát is jobban fejleszti a filmfeliratozás, de kezdők esetén a felirat nélküli filmnézés hozott jobb eredményeket (Bianchi–Ciabattone 2008, idézi Gilbert 2018).

A digitális technológia lehetővé teszi azt is, hogy a hangot lelassítsuk, ami sok tanulót segít a megértésben. Ilyen a *slowgerman.com* podcastgyűjtemény, az eredeti vagy lassított tempóban is letölthető hírek a Deutsche Welle honlapján (<https://learngerman.dw.com/de/langsam-gesprochene-nachrichten/s-60040332>), mindkét helyen a hanganyagok átirata is olvasható. Kutatások ugyanakkor azt bizonyították, hogy a nyelvtanulók az átiratnál hasznosabbnak tartják a feliratozással segített videókat (Hubbard 2017: 100).³

A hallott szöveg értését zeneszövegekkel is lehet fejleszteni, a *lyricstraining.com* oldalon például a zenehallgatás során a szövegekből kihagyott szavakat kell beírni vagy kiválasztani. Az ilyen típusú feladatok nagyban hozzájárulhatnak a motiváció növeléséhez, ami ennél a különösen nehezen fejleszthető készségnél nagyon fontos.

Produktív készségek

Írásbeli szövegalkotás

A nyelvi készségek fejlesztése közül a nyelvtanulást támogató digitális eszközök között az írásbeli szövegalkotás fejlesztése egy alulreprézektált terület, ám az utóbbi időben hatalmas fejlődésen ment keresztül. Újabban számos mesterségesintelligencia-alapú, az írásbeli szövegalkotást segítő eszköz jelent meg a piacon, mint például a Cambridge English ingyenes eszköze, a Write and Improve (writeandimprove.com), a LanguageTool (languagetool.org) vagy a Grammarly (www.grammarly.com). Ezek már nemcsak helyesírás- és

² Nagyon hasznos, ha a szöveg írott szavaira kattintva annak jelentése megjelenik egy szótárból, ilyen az EU által finanszírozott <https://multidict.net/clilstore/> oldal (amely a magyar fordításhoz a SZTAKI szótárát hozza fel). Ezen az oldalon több mint 50 nyelven találhatunk feladatokat a KER-szintek szerint rendezve.

³ A YouTube szintén lehetővé teszi a hang lelassítását, de az automatikusan generált feliratok sok helyen nagyon félrevezetőek, kezdők számára kifejezetten kártékony a rosszul feliratozott videó.

nyelvhelyesség-ellenőrzőket tartalmaznak, hanem olyan funkciókat is kínálnak, amelyek elemzik például a szöveg koherenciáját, és kontextusfüggő javaslatokat tesznek a javításra. Mivel például a Grammarly nemcsak a hibákat jelzi, hanem tankönyvszerű magyarázatokkal is szolgál, alkalmas a nyelvtani tudás, a szókinccs, valamint a produktív készségek fejlesztésére, azaz a nyelvtanulás hasznos eszköze lehet (Schmidt–Strasser 2022:169–70).

A szinkron és aszinkron chatelés, azaz a csevegés és a fórumbeszélgetés a közösségi média felületein és máshol írásban zajlik, ezért az íráskészség fejlesztésének immerziós eszközeként tartjuk számon. Ugyanakkor a chatelés a különleges kommunikációs helyzetnek köszönhetően inkább csak formálisan sorolható az írásbeli műfajok közé, mivel különösen sok beszélt nyelvi fordulat jellemzi ezeket a megnyilvánulásokat (Balázs 2003, 2007, 2015a; Érsok 2007: 6). Az internetes nyelv a hagyományos dichotómia kereteibe nem illik bele, mert sem a beszéddel, sem az írással nem egyenlő, inkább egy harmadik típus, amely mindkét másik tulajdonságaiból örökölt valamit (Crystal 2011: 21).

Ezen okok miatt a chateléssel a beszéd-készség is fejleszthető. A nyelvtanulást ugyanis a kognitív mellett az affektív tényezők is befolyásolják, mint például a szorongás leküzdése vagy a motiváció növelése, ebben segíthet a csevegés vagy a fórumbeszélgetés. Ezek felületein akár anonim módon is jelen lehet a tanuló, ami bizonyos védettséget adhat, egyben alkalmat a szorongásmentes kommunikációra. Aki egyébként nem szívesen szólal meg, itt talán megteszi, mivel kisebb a kommunikációs nyomás, mint egy szinkron, élő szituációban.

Szóbeli szövegalkotás

A kognitivisták elmélete szerint a beszéd-készség három különálló, de egymással összefüggő összetevője a pontosság, a komplexitás és a folyékonyosság (Housen–Kuiken 2009, idézi Blake 2017: 109). Ezeket nemcsak telefonos, hangfelvevő (voca.ro) vagy diktáló (dictation.io) digitális eszközök segítségével fejleszthetjük, hanem videóval kiegészítve is. Mindennek alapvetően kétféle módja van: a szinkron beszélgetés vagy az előre rögzített aszinkron beszédfejlesztés. Videók feltöltésére több lehetőség van a YouTube-tól kezdve egészen néhány LMS-rendszerig (lásd például Moodle). Aszinkron beszédfejlesztés esetén nem beszélgetésről van szó, de előnye, hogy a videokonferenciákkal szemben a feltöltött videók beszédprodukciója során a tanulók összetettebb mondatokat használnak, és nyelvileg pontosabban fogalmazznak (Blake 2017: 113–4).

A beszédet nemcsak a különböző chatfórumokon lehet fejleszteni, de akár online játék közben is. Kifejezetten a kommunikációs készség fejlesztésére alkalmasak.

tésére alkalmasak a nem nyelvtanulási célra fejlesztett játékok, amelyeknek a narratíváját meg kell érteni, és a játék során a különböző interakciós helyzetekből, valamint a játék menetéről idegen nyelven folyó diskurzusokból is sokat lehet tanulni (Reinhardt 2019: 9). Az MMO (massively multiplayer online, azaz masszívan többszereplős online) játékokban a nyelvtanuló olyan felhasználók sokaságával kerülhet kapcsolatba, akik haladó vagy mesterszinten beszélnek az adott nyelvet. Ami ezeknek a játékoknak az előnye, ugyanaz lehet a hátránya is: sokszor túl bonyolultak ahhoz nyelvileg, hogy a nyelvtanuló fejlődni tudjon, tehát meg kell találnia mindenkinek a nyelvi szintjének megfelelő játékot. Ez azért nem lehetetlen, hiszen több ezer ilyen játék létezik, rengeteg nyelven és műfajban, mint például akció-, kaland- vagy szerepjáték (Reinhardt 2012).

Összetett alkalmazások

Az összetett alkalmazások vizsgálata során fontos szempont, hogy a szótanuláson, illetve a nyelvtan tanításán túl a receptív, illetve produktív készségek fejlesztése hogy jelenik meg az egyes alkalmazásokban; vizuális ingerek (képek, videók) segítik-e a felhasználót; mennyire autentikus szövegeket dolgoz fel; csak beszédfelismerésre képes-e a program, vagy valódi párbeszédre is van lehetőség, chatbottal beszélgetünk vagy élő emberrel; van-e tutor, aki válaszol a felmerült kérdésekre; mennyire változatosak a feladatok; megjelenik-e a kultúráközvetítés; nyelvtanárok számára pedig még az is fontos szempont lehet, hogy beépíthetők-e a tanóra menetébe. Bár szintén fontos kérdés lenne, hogy ingyenes vagy fizetős-e egy alkalmazás, ennek a kérdésnek a megválaszolása az üzleti modellek miatt nem könnyű.⁴

Könnyen belátható, hogy technológiai szempontból az olvasásértés fejlesztése sokkal könnyebben megoldható, mint a beszédkézségé, főleg ha valódi kommunikációs helyzetet akarunk létrehozni. Az MI fejlődésének köszönhetően ez utóbbi terület is bekerült már bizonyos nyelvtanuló applikációk eszköztárába, a Xeropan alkalmazásban például chatbottal lehet beszélgetni, amellyel néhány tucat tipikus párbeszédés szituáció gyakorolható (Thékes 2020: 36). Az MI ugyanakkor még nem képes pótolni az anyanyelvi beszélőt, legkevesbé a nyelvtanárt. Ezt felismerve több alkalmazás (általában fizetős kiegészítésként) felajánlja nyelvtanár, úgynevezett online tutor segítségét, mint például a Rosetta Stone (Blake 2017: 111).

⁴ A legelterjedtebb ugyanis a freemium (free + premium) modell, ami az egyébként ingyenes termék extra funkcióit fizetőssé teszi.

Okoskönyvek

Nézetünk szerint ebbe a kategóriába tartoznak az interaktív vagy okosnyelvkönyvek, hiszen ezeket kifejezetten nyelvtanulási célra fejlesztették – igaz, jellemzően a tankönyv papíralapú változatát készítették el először. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy ezek továbbfejlesztett digitális könyvek, azaz nem a nyomtatott könyv írott és grafikus anyagának digitális eszközökön megjelenített másolatai, hanem kiegészítő digitális elemeket is tartalmaznak (Baron 2021: 69). Ebben a megjelenési formában a tankönyvet egy erre alkalmas felületen, hanggal, videóval, interaktív feladatokkal, esetleg linkekkel gazdagítva publikálják. A legnagyobb kiadók nem szoktak megelégedni azzal, hogy egy lapozható digitális tankönyvet tesznek közzé, hanem többnyire tanulásmenedzsment-rendszereket (LMS) használnak publikációs felületnek (a legnevesebb angol és német tankönyvkiadók például a BlinkLearninget). Az LMS-rendszerek előnye (ide tartozik a magyar felsőoktatásban alkalmazott Moodle), hogy egy helyen lehet a tananyagot publikálni, a tanulókkal kommunikálni, tevékenységüket monitorozni, feladatokat kiadni és értékelni. Mivel az azonnali visszacsatolást is biztosítja, alkalmas az önálló tanulás támogatására (Komló és Szabó 2013). Az igény szerinti könyv (BOD, book-on-demand), azaz az akár csak egy példányban kinyomtatott könyv analógiájára megjelent a módszertanban az *igény szerinti tankönyv* koncepciója (Rösler 2010: 1207). Ez az izgalmas koncepció úgy írja le a tananyagot, mint ami központi és perifériás anyagokból épül fel, ezek közül lehet választani a célcsoportnak és a tanulási célnak megfelelően. Tulajdonképpen az adaptív LMS-rendszerek valósítják meg ezt a fajta differenciált haladást a digitális tananyagban, amikor az egyéni haladáshoz igazítják, hogy egy bizonyos feladat után melyiket adják a nyelvtanulónak, azaz az elágazásokban melyik irányt választják. Igazi kihívás lehetne a jövő tananyagfejlesztői számára ennek a koncepciónak a vizuálisan is könyvszerű megvalósítása.

Játékok

A nyelvtanulás szempontjából Reinhard és Sykes (2012) két csoportra osztotta a digitális játékokat (Reinhard 2018: 8). Taxonómiájukban külön csoportot képez a játékokkal fokozott (game-enhanced) tanulás, melynek eszközei a pusztán szórakozási célra fejlesztett játékok, ezekről a szóbeli szövegalkotásnál volt szó. A másik csoportot a digitális játékalapú tanulás (DGBL) képezi – ez utóbbi eszközei az edukációs vagy komoly játékok, de nézetünk szerint az összetett nyelvtanító alkalmazások is.

A játékalapú alkalmazások egy adott szabályrendszeren alapulnak, valamilyen cél elérésére irányulnak, ami alapvetően kihívást jelent a játékos számára, továbbá folyamatos visszacsatolást biztosítanak a játékban történő előrehaladásról (Pásztor 2014: 282). Ilyen virtuális világokba helyezett nyelvtanulási környezet például a *Practice Spanish: Study Abroad*, melyben a játékosok avatárokat hoznak létre, és olyan szerepjátékokban vesznek részt, mint amilyeneket valós szituációkban tapasztalhatnának. A játék mechanikája küldetésszerű történetszálakat és pontrendszereket foglal magában (Reinhardt 2017: 205).

Kevés oktatási játék volt sikeres, és ennek oka furcsa módon magában a műfajban keresendő. Sokan ugyanis a játék örömeért játszanak, és nem feltétlenül tanulni szeretnének. Az oktatási célra fejlesztett játékoknak illeszkedniük kell a tantervhez, és ez a fejlesztés során felülírhatja a szórakoztatás szempontjait, az ilyen játékok viszont sokszor már nem motiválóak (Reinhardt 2017: 203–4). A fejlesztőknek sem fűződik anyagi érdeke az edukációs játékok készítéséhez, hiszen sokkal szűkebb piacuk van, mint a szórakozási célra fejlesztett játékoknak.

Léteznek olyan online eszközök is, melyek segítségével a tanárok saját maguk készíthetnek virtuális tanulási környezetbe ágyazott tananyagot. Ezek sokszor a tanulók körében népszerű, szórakoztató online játékok oktatásra átdolgozott változatai, mint az edutainment-alapú Classcraft, amely a World of Warcraft elemeire épül, vagy a Minecraft oktatási célra szánt változata, a MinecraftEdu.

Az összetett (azaz nem csak egy nyelvi területet vagy készséget fejlesztő) alkalmazások közül a játékalapú tanulás eszközei a Babel, a Xeropan vagy a DuoLingo is, mert játékmechanizmust vagy játékelemeket tartalmaznak kisebb-nagyobb mértékben.

Így például a Babel játékosítási elemként jutalmazási rendszert tartalmaz. Nushi és Egbali (2018) bemutatása alapján az alkalmazás felhasználóbarát felületén egy jól strukturált komplex digitális nyelvtanfolyam található, amelynek feladatait szakemberek fejlesztették. Az applikáció deduktív módon tanítja a nyelvtant, valamint a szókincset is: a szavakat, kifejezéseket vagy akár egész mondatokat először a célnyelven mutatja be, ezután meghallgatható a kiejtés, képi illusztráció és fordítás segíti a megértést, de hiányzik a tágabb kontextus. Az alkalmazás az időközönkénti ismétlés technikáját alkalmazva próbálja hosszú távon is megjegyeztetni a lexikai anyagot, beszédfelismerő rendszer segítségével fejleszti a kiejtést, emellett a hallásérzést podcastokkal, az olvasott szöveg értését rövid bekezdések használatával segíti. A Babel esetében valódi íráskészség-fejlesztésről nem beszélhetünk,

hiszen csak egy-egy szót vagy kifejezést kell beírni. A mesterséges intelligencia azonnali visszajelzéseket ad a hibákról a tanulónak. A nyelvtani-for-dító módszer túlsúlya és kontextusa és a kommunikációs feladatok hiánya miatt inkább kezdőknek és kiegészítésképp ajánlott.

A magyar fejlesztésű Xeropan alkalmazás gamifikációs sturktúrájában vannak avatárok, ranglisták, szintek, küldetések, virtuális javak, valamint kihívások és jutalmak is. Jól körvonalazott kerettörténettel rendelkezik, jól látható a haladás menete a tananyag egészében és a leckék egymásutánjában, illetve a napi lecke teljesítésében (Abar–Polonyi 2017: 182). Minden lecke szókérdőívvel kezdődik, majd a szókérdőívhez kapcsolódó tesztek következnek. A harmadik részben a lecke videóját tekinthetjük meg, majd egy utolsó tesztsorozat zárja a leckét. A nyelvtan egy önálló tematikai egység, nyelvtani szabályok használatát lehet itt gyakorolni. Az alkalmazás mind a négy nyelvi készséget gyakoroltatja (Abar–Polonyi 2017: 181). 2020-ban jelent meg az alkalmazás tanulásmenedzsment-rendszere, a Xeropan Classroom (classroom.xeropan.com), amely KRÉTA-hozzáféréssel bárki számára ingyen elérhető.

A DuoLingo az egyik legnépszerűbb nyelvtanulós applikáció, ami többek közt annak a freemium üzleti modellnek köszönhető, amellyel szinte minden lehetőség elérhető az ingyenes verzióban is, kivéve az offline gyakorlási lehetőséget és a hirdetésmentes tanulási környezetet. Bár a szinte teljes körű ingyenességet támogatja az is, hogy közösségi fejlesztésű, ez egyben a hátránya is, hiszen szakmailag nagyon vegyes minőségű tananyagot tartalmaz. Az alkalmazásnak 2020-ban 40 millió aktív felhasználója volt (Ahn 2020), már csak emiatt is érdemes és kell is azzal foglalkozni, milyen eredményességgel lehet vele nyelvet tanulni. Eddig csak kevés független kutatás vizsgálta a hatékonyságát, és ezek eredménye is vegyes képet mutat (Loewen és mtsai. 2019: 3).

Játékosítási eszközként használatosak az animációk, hangeffektusok, elért eredményekért járó jutalmak, valamint lehetőség van a másokkal való versenyzésre is, ugyanakkor nem lehet vele magas szintű elköteleződést és nyelvtanulási eredményt elérni (Cunningham 2015: 7). Ennek oka, hogy az alkalmazás csak korlátozott számú tevékenységi formát tartalmaz, a feladatok nagy része fordítás, ehhez a szavakat egy szóbankból kell kiválasztani. Ezen túl előre megadott szóbeli vagy írásbeli szerkezeteket kell szóban megismételni, illetve lehetőség van a diktálásra, amit vissza lehet játszani. Bizonyos feladattípusok csak a mobil applikációban találhatók (például a szópárosítás), míg a szóbeli ismétlés lehetősége vagy a szólista csak az asztali alkalmazásban. A visszajelzés elsősorban a helyes válasz vagy a „helyes/helytelen” értékelés megjelenítésében merül ki (Loewen és mtsai. 2019: 5).

Cunningham (2015) értékelése szerint a tananyag sorrendisége önkényesnek tűnik, hiányzik az autentikus nyelvhasználat, sok irreleváns mondat csak azért kerül bele, hogy egyszerű nyelvtani szerkezeteket gyakoroltasson. A DuoLingóval való nyelvtanulás során nincs lehetőség az értelmes kommunikációra az alkalmazás által használt nyelvtani-fordító módszer behaviorista ismétlési fókusza miatt, így az nem tesz eleget a modernebb interakciós és szociokulturális nyelvtanulási elvárásoknak, a kontextus hiánya pedig korlátozza a jelentésalkotást. A program erősen strukturált lineáris előrehaladást tesz csak lehetővé a tananyagban. Az alkalmazás főleg kezdő, újrakezdő nyelvtanulók számára lehet hasznos, leginkább a kontextualizált, autentikus nyelvezetet kínáló nyelvtanulási anyagok kiegészítéseként érdemes használni (Cunningham 2015: 7).

Nem kifejezetten nyelvtanulási célra fejlesztett, nem immerziós digitális eszközök

A nyelvrórán számos, nem nyelvtanulási célra fejlesztett, nem immerziós digitális eszköz segíti a kreativitás kibontakoztatását vagy az ismeretek jobb megértését. Ilyen, jellemzően részben ingyenes online eszközök például a prezentáció, poszter vagy poszt készítésére a canva, az animációk készítésére a powtoon. A tanultak rendszerezéséhez, átismétléséhez használhatók a gondolattérképek (bubble.us) vagy szófelhők (wordart) készítésére alkalmas eszközök, videót az openshot segítségével készíthetnek a diákok.

A nyelvtanulás során fontos, hogy a tanárok a digitális eszközök segítségével ne csak a tanulók nyelvi és digitális készségeit fejlesszék, hanem a kritikus gondolkodást is. Erre is vannak kiváló eszközök, mint például a kialo-edu, amely a vitakultúra fejlesztésére, esetleg érvelő fogalmazás írásának előkészítésére is alkalmas.

A digitális történetmesélést is számos alkalmazás támogatja, ilyen például a storyboardthat. A *digital storytelling* során a diákok egyénileg vagy csoportmunka keretében elmesélnék egy, a tananyaghoz kapcsolódó történetet digitális eszközök segítségével. A mai technológia ugyanis egyszerű módon teszi lehetővé digitális tartalmak, képek, videók, hanganyagok és szövegek elhelyezését az elbeszélésben, majd végül a teljes történet megosztását online környezetben (Szűts 2020b: 80).

Összegzés

A digitális alkalmazások sokoldalúan beépíthetők a nyelvtanítás folyamatába, de a technológia evolúciójával párhuzamosan a nyelvtudománynak és

a pedagógiának is fejlődnie kell, módszertani útmutatásra van szükségük mind a fejlesztőknek, mind a tanároknak, mind a tanárképző szakembereknek, mind a tanulóknak. A fejlesztők számára az fontos, hogy járulhat hozzá egy alkalmazás a nyelvtanulás sikerességéhez. A pedagógiailag hatékony alkalmazások feladatközpontú tevékenységeket tartalmaznak, a tanítandó nyelvi egységeket kontextusba helyezik. Az új generációs nyelvtanulást támogató eszközöktől egyre inkább azt várják el a felhasználók, hogy legyen kompetenciaalapú, tanulóközpontú, játékalapú, és jól működjön a különböző eszközökön.

A tanároknak és tanárképző szakembereknek fontos, hogy konkrétan milyen pedagógiai célok megvalósítása érdekében, mikor és hogyan használhatják a digitális technológiát és tananyagokat. Ha jól alkalmazzuk a digitális eszközöket, akkor hasznosak lehetnek a nyelvi készségek és tartalmak fejlesztésében, ellenkező esetben csupán a tanulók figyelmére pályáznak, és a tanulás szenved csorbát. A tanulási folyamat felépítése során fontos, hogy a tanár készítse elő a digitális eszközök segítségével tanítani kívánt tartalmakat, és zárja is azt le reflexió, magyarázat, esetleg vita segítségével. A digitális technológia ugyanis csak egy eszköz, melyet megfelelő módszertani tudás birtokában lehet jól használni. Mint Szűts (2020: 49) megállapítja, az oktatási célokat és a technológia természetét figyelembe vevő digitalizáció az oktatás hatékonyságának növekedését eredményezheti, ellenkező esetben csökken a hatékonyság.

A tanulók szempontjából az önálló tanulás támogatása az egyik legfontosabb szempont. Segíteni kell őket, hogy fel tudják mérni egyéni igényeiket, ennek megfelelően tudjanak eszközt választani. További kutatások során érdemes lenne egy szempontrendszer kidolgozása, ami az oktatási folyamat minden résztvevőjét segíti az eszközválasztásban.

Szakirodalom

- Abari Kálmán – Polonyi Tünde 2017. A gamifikáció lehetőségei a nyelvtanulásban. In: Polonyi Tünde – Abari Kálmán (szerk.): *Digitális tanulás és tanítás*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 159–87.
- Ahn, Luis von 2020. *Language learning trends in a year like no other*. <https://blog.duolingo.com/global-language-report-2020/> (Letöltés: 2022. 12. 16.)
- Balázs Géza 1999. Kommunikációs létformák és átcsapások. *Magyar Nyelv* 138–54.
- Balázs Géza 2003. „Minden házfalat cseréljete sms-falra!” Az sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr* 144–59.
- Balázs Géza 2005. Az internetkorszak kommunikációja. In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat–Infónia. Budapest. 25–57.

- Balázs Géza 2007. Az írásbeliség változásai: A nyelv egyetlen létforma – de több technológia. *Napút* 9/101–6.
- Balázs Géza 2015a. Interretorika, e-retorika. *Magyar Nyelv* 328–34.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.3.328>
- Balázs Géza 2015b. Netfolklor – intermedialitás és terjedés. *Replika* 1–2/171–85.
- Balázs Géza 2017. Hálózat kutatás és nyelvtudomány. *Magyar Nyelvőr* 20–32.
- Barna Balázs 2020. *Gamifikáció hatásának vizsgálata vállalati és oktatási közegben*. Doktori (PhD-) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola.
- Baron, Naomi 2021. *How We Read Now: Strategic Choices for Print, Screen, and Audio*. Oxford University Press. Oxford.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780190084097.001.0001>
- Benson, Kerry 2020. *Reading on Paper Versus Screens: What's the Difference?*
<https://www.brainfacts.org/neuroscience-in-society/tech-and-the-brain/2020/reading-on-paper-versus-screens-whats-the-difference-072820> (Letöltés: 2021. 11. 06.)
- Bianchi, Francesca – Ciabattini, Tiziana 2008. Captions and subtitles in EFL learning: An investigative study in a comprehensive computer environment. In: Baldry, Anthony – Pavesi, Maria – Taylor Toresello, Carol – Taylor, Christopher (eds.): *From didactas to ecolingua: An ongoing research project on translation and corpus linguistics*. Edizonioni Università Trieste. Trieszt. 69–80.
- Blake, Robert J. 2017. Technologies for Teaching and Learning L2 Speaking. Chappelle, Carol A. – Shannon J. Sauro (Eds.) *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*. Hoboken. Oxford. 107–17.
<https://doi.org/10.1002/9781118914069.ch8>
- Cullen, Alana 2020. *Így „dolgozik” a mesterséges intelligencia a műfordításban*.
<https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/mag/21967556.html> (Letöltés: 2022. 12. 04.)
- Cunningham, Kelly J. 2015. Duolingo. *TESL-EJ* 1/1–9.
- Dizon, Gilbert 2018: Netflix and L2 learning: A case study. *The EuroCALL Review*; 2/30–40. <https://doi.org/10.4995/eurocall.2018.9080>
- Dörnyei, Zoltán 2001. *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511667343>
- Dringó-Horváth Ida – Menyhei Zsófia 2020: A nyelvkönyvpiac változásai. Nyelvkönyvszaladokhoz kapcsolódó digitális tananyagok vizsgálata. *Új Pedagógiai Szemle* 70/51–82.
- Fromann Richárd 2017. *Játékoslét*. Typotex. Budapest.
- Housen, Alex – Kuiken, Folkert 2009. Complexity, Accuracy and Fluency in Second Language Acquisition. *Applied Linguistics* 4/461–73.
<https://doi.org/10.1093/applin/amp048>
- Huber, Matthias – Sommerfeld, Ann-Marie – Uebelmesser, Silk 2022. Language learning: human capital investment or consumption? *Empirica* 49/897–948.
<https://doi.org/10.1007/s10663-022-09548-7>
- Jones, Christopher – Fortescue, Sur 1987. *Using computers in the language classroom*. Longman. Boston.

- Komló Csaba – Szabó Bálint 2013. *E-tanulás, integrált tananyag és tanulásifolyamat-kezelő rendszerek*. EKF. Eger.
- Kőrösi Gábor – Námesztovszki Zsolt – Esztelecki Péter 2015. M-learning – a jelen vagy a jövő oktatási eszköze? *Új Pedagógiai Szemle* 1–2/102–10.
- Lehmann Miklós 2021. Előszó. In: Varga Emőke – Daróczi Gabriella: *Az interaktív könyv az olvasási és szövegértési készség fejlesztésében: Esettanulmány a BOOKR Suli-szoftver interaktív könyveinek tanórai implementációjáról*. Líceum Kiadó. Eger. 9–13.
- Liaw, Meei-Ling – English, Kathryn 2017. Technologies for Teaching and Learning L2 Reading. In: Chapelle, Carol A. – Shannon J. Sauro (Eds.) *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*. Hoboken. Oxford. 62–76. <https://doi.org/10.1002/9781118914069.ch5>
- Liu, Weihang et al 2022. A Study on the Connotation Remodeling of Science and Technology Vocabulary Based on the Application of Knowledge Graphs. *Journal of Physics*. Conf. Ser. 2278 012015.
- Ma, Qinggong 2017. Technologies for teaching and learning L2 vocabulary. In: Chapelle, Carol A. – Shannon J. Sauro (Eds.) *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*. Hoboken. Oxford. 45–70.
- Nushi, Musa – Eqbali, Mohamad Hosein 2018. Babel: A Mobile Language Learning App. *TESL Reporter* 51/109–21.
- Park, Jihyeon – Lee, Juhee 2021. Effects of e-Books and printed books on EFL learners' reading comprehension and grammatical knowledge. In. *English Teaching* 3/35–61.
- Pásztor Attila 2013. Digitális játékok az oktatásban. *Iskolakultúra* 9/37–48.
- Pásztor Attila 2014. Lehetőségek és kihívások a digitális játék alapú tanulásban: egy induktív gondolkodást fejlesztő program hatásvizsgálata. *Magyar Pedagógia* 4/281–302.
- Prensky, Marc 2003. Digital game-based learning. *Computers in Entertainment* 1/21. <https://doi.org/10.1145/950566.950596>
- Quintana, Rebecca M. – Haley, Stephanie R. – Magyar, Nathan – Tan, Yuanru 2020. *Integrating Learner and User Experience Design: A Bidirectional Approach*. https://edtechbooks.org/ux/integrating_lxd_and_uxd (Letöltés: 2022. 12. 09.)
- Reinders, Hayo – Chik, Alice 2016. Special Issue on Digital Games in Language Education: Methodological Considerations. *IJCALLT* 6/4: v–vi.
- Reinhardt, Jonathon – Sykes, Julie M. 2012. Conceptualizing digital game-mediated L2 learning and pedagogy: Game-enhanced and game-based research and practice. In: Reinders, Hayo (Ed.) *Digital games in language learning and teaching*. Palgrave Macmillan. New York. 32–49. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04729-0>
- Reinhardt, Jonathon 2017. Digital gaming in L2 teaching and learning. In: Chapelle, Carol A. – Shannon J. Sauro (Eds.) *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*. Hoboken. Oxford. <https://doi.org/10.1002/9781118914069.CH14>
- Reinhardt, Jonathon 2019. *Gameful Second and Foreign Language Teaching and Learning*. Palgrave Macmillan. Cham.

- Rosell-Aguilar, Fernando 2017. State of the App: a taxonomy and framework for evaluating language learning mobile applications. *CALICO Journal* 34/2: 243–58. <https://doi.org/10.1558/cj.27623>
- Rösler, Dietmar 2010. Die Funktion von Medien im Deutsch als Fremd- und Deutsch als Zweitsprache-Unterricht. In: Hans-Jürgen Krumm, Christian Fandrych, Britta Hufeisen and Claudia Riemer (Eds). *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache: Ein internationales Handbuch*. De Gruyter Mouton. Berlin, New York. 1199–214. <https://doi.org/10.1515/9783110240252>
- Sánchez, A. Martínez 2012. *An Open and Social Spaced Repetition System for Language Learning*. Master Thesis, The University of the Basque country. <https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/10183/Leizea.pdf?sequence=1> (Letöltés: 2023. 01. 07.)
- Steel, Caroline Helen 2012. *Fitting learning into life: Language students' perspectives on benefits of using mobile apps*. 29th Annual ascilite Conference 2012 (ascilite2012). Wellington. 875–80.
- Szűts Zoltán 2020a. *A digitális pedagógia elmélete*. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634545859>
- Szűts Zoltán 2020b. Digitális pedagógia módszertanok a VUCA (gyorsan változó, kiszámíthatatlan, bonyolult, ellentmondásos) világában. *Iskolakultúra*. 7/76–90.
- Szűts Zoltán – Lengyelne Molnár Tünde – Racsko Réka 2022. Az oktatás eszközei és digitális technikái. In: Falus Iván – Szűcs Ida (szerk.) *A didaktika kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 585–620.
- Thékes István 2020. Egy nyelvtanulást segítő online alkalmazás, a Xeropan hatása az idegennyelv-tanulás folyamataira. *Iskolakultúra* 6/36–51. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.6.36>
- Thornbury, Scott 2017. *Scott Thornbury's 30 Language Teaching Methods*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781009024686>

Móser Anna

doktorandusz

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Neveléstudományi Doktori Iskola

E-mail: magyarnyelvtanfolyam@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0317-9491>

Szűts Zoltán

média- és digitális pedagógia kutató,

egyetemi docens

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

E-mail: szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu

<https://orcid.org/0000-0001-8539-670X>

Abstract

MÓSER, ANNA – SZŰTS, ZOLTÁN

DIGITAL TOOLS TO SUPPORT LANGUAGE LEARNING

Learning foreign languages will become increasingly important in the 2020s, both at individual and societal level. Owing to the rapid development of Information Technology, in particular artificial intelligence, language learning is now supported by a wide range of digital tools, many of which can be integrated into institutionalised learning and used for self-learning. This paper focuses on new areas of cooperation between linguistics and education in the field of digital tools for language learning. The paper is guided by the categories of language learning, in particular the language content and skills to be developed, while also addressing several aspects of technology, pedagogy and user experience. The authors review the categories of digital tools supporting language learning according to their basic functions, language content and language skills, while providing examples and good practices and finally addressing the challenges.

Keywords: language learning, digital tools, language skills, language content, good practices, challenges

**LATIN ÉS GÖRÖG EREDETŰ TUDOMÁNYOS KIFEJEZÉSEK TÚLÉLÉSE
A NEVELÉSTUDOMÁNYBAN EGY MONOGRÁFIA ALAPJÁN**

Kivonat

A szakirodalmat vizsgálva olykor értelmezési problémákba ütközhetünk az idegen szavakkal teli monográfiák tanulmányozásakor. Annak érdekében, hogy készséggé válhasson a nem magyar szavak ismerete, és gördülékenyen vizsgálódhassunk, tisztában kell lennünk pontos jelentésükkel. Kiváló eszközt jelenthet az ilyesfajta „túléléshez” egy alkalmas monográfia feldolgozása úgy, hogy az idegen eredetű szavait kigyűjtve kisszótárt hozunk létre, ahol a bejegyzésekhez jelentéseket rendelünk. Azonban ez a kigyűjtés további elemzéseket is megalapozhat. A kigyűjtött szavak listáját akár rávetítve az idegen szavak szótárára további összehasonlításokra adhatunk lehetőséget, például a latin és görög eredetű szavak vizsgálatának tekintetében. A jelen tanulmány Mihály Ottó *Bevezetés a nevelésfilozófiába* (1998) című munkája, valamint a Bakos Ferenc szerkesztette *Idegen szavak szótára* (1983) szóeredetének összehasonlítását tárgyalja.

Kulcsszavak: idegen szavak, latin és görög eredetű szavak, szövegelemzés, szókincs, szakkifejezések

Bevezetés

Kivétel nélkül minden tudományterületre igaz, hogy az ismeretszerzés lépcsőinek alsó foka általában a tématerület fogalmainak definiálása. A kezdeti lépcsők biztosítják, hogy a „szakzsargont” megérthessük, az összefüggések a használt szakkifejezések segítségével értelmezhetőek legyenek. A lefektetett alapokon történő kommunikáció minden tekintetben nélkülözhetetlen, és az előbbi megállapítás nemcsak a tudomány, hanem minden szakterület, szakma esetében érvényes. Egy-egy új tantárgy első tanórái után a hallgatók elbizonytalanodhatnak, mert a definiálás olykor a fogalmak újraértelmezését és átértelmezését jelenti, és úgy érezhetik, hogy a szilárdnak hitt *priori* ismereteikbe sem kapaszkodhatnak.

Hasonló például, hogy a villamosságban nem szokás *neoncsövekről* beszélni, helyette a *kisfeszültségű fénycsövek* fogalmát használjuk. Sok ilyen hasonló példát lehet hozni, de akár a televízió híradásaiból is meríthetünk. Például tavasszal, amikor az eperszedésről tudósítva a szakemberek az *eper* szó szinonimáját, a *szamócát* használják. A szavak eredete azonban sok min-

dent elárulhat a nyelv fejlődéséről. Fejes László (URL1) írásából megtudhatjuk, hogy a magyar nyelvben az eper a latinul *fragaria* néven nevezett növény természetett változatát jelenti, és szamócának kizárólag a vadon növény változatokat hívja, de vannak, akik az *eper* szót kizárólag a faeperre (latinul *morus*) értik, amit mások szedernek neveznek. Az *eper* szó előzményét az ugor őshazából hoztuk, a szó megvan a manysiban is, és 'szamóca'-t jelent. A szavak eredete és használatának változásai segítenek megérteni a nyelvben történt változásokat, annak alakulását.

A szakmai szövegek pontos megértéséhez ad segítséget az idegen szavak szótára. Egy-egy szakterületen azonban az adott területre jellemző szakszavak kigyűjtéséből alkotott miniszótár is kiváló eszköz a szakterületi diskurzus kialakításához (Bárdos 2005: 33, 38). Munkánkban egy neveléstudományi monográfia alapján alkottunk meg egy közel 400 idegen szóból álló szakszótárt azzal a céllal, hogy feltérképezhessük az idegen szavak eredetét. Az így kapott miniszótár segítségével elemzést végeztünk az idegen eredetű szavak előfordulásai tekintetében, összevetve azt a Bakos Ferenc (1983) szerkesztette *Idegen szavak szótárával*. Azért egy korábbi idegen szavak szótárára esett a választásunk, mert a technológiai fejlődés következtében átvett jelentős mennyiségű idegen szó így nem torzítja az elemzést.

Szaknyelv

A szakszavak azért nélkülözhetetlenek, mert megfelelő használatuk elengedhetetlen a precíz, pontos információátadáshoz, egy adott szakterületen dolgozók csak így tudnak „egy nyelvet beszélni”. Egy-egy szakszó helyes alkalmazásával egyértelművé válik a közlés tárgya, a használt kifejezés többletjelentéssel is bírhat, és a bonyolult, körülíró fogalmazásokat is elkerülhetjük. Ahogy Kurtán Zsuzsa írja: a szaknyelv a nyelvészetben nem önálló nyelvi rendszerként értelmezendő, hanem a köznyelvtől elkülönülő *regiszter*ként tekinthető (2006: 935). Megfordítva: egy szaknyelvi terület vizsgálatakor először az antropológiai nyelvészet szerint tárjuk fel a nyelvhasználatot, és a kutatás regiszterelemzéssel történik. Analizáljuk, hogy különböző interakciókban, az egyes beszédcélok, szándékok esetében milyen nyelvi eszközök a használatosak.

A tudományterületek, szakterületek eredete ritkán köthető a magyar nyelvterülethez, így a szakmai nyelvek zömében idegen eredetű szavakat tartalmaznak. Pozitív hozadék, hogy az idegen szavak birtokában könnyebben megértethetjük magunkat, mivel más nyelvekbe is beépültek ezek a szavak (Kurtán 2006: 938). A szaknyelvvvel kapcsolatos nyelvtudományi

alapok lefektetése lényeges a szaknyelvi tudományos elvárások szempontjából, ám felszínebb megközelítéssel is belátható összefüggések bontakoznak ki. A szaknyelvi elemeket olyan idegen eredetű szavak egészítik ki, amelyek egyrészt valóban szakspecifikus szavak (kisebb halmaz), vagy olyanok, amelyek általánosabban, bővebb kontextusban használhatók. A szavak helyes és pontos használata általában azt mutatja, hogy használója olvasott, széles látókörű, magas szintű kommunikációs szinttel és kellő repertoárral rendelkezik – fogalmaz Kiss József (URL2) az idegenszó-használatról.

Latin nyelv a középkori magyar kultúrában

A középkori magyar kultúrában az írásbeliség nyelve szinte kizárólag a latin volt. Az egyházi és jogi szövegek, a történetírás latin nyelven zajlott, és még a 16. század után, a későbbi évszázadokban is meghatározó szereppel bír – írja a latin nyelv ómagyar kori szerepéről Korompay Klára (2006: 336). Mivel az írni-olvasni tudók a latin nyelvet használták, nem volt ok a magyar nyelvű írásbeliség kialakulására. Később az anyanyelven tartott misék, a szerzetesrendek elterjedésével kialakuló kódexirodalom és a világi értelmiség szerepének növekedésével kialakuló írástudás változtatott ezen, és egyre több magyar nyelvű emlék maradt fenn (Korompay 2006: 336). A latin nyelv hatása néhány tudományág vonatkozásában ma is fennáll: elsősorban az egyházi és magasabb műveltségi szinten jelentkezik. Az államalapítás idején a középlatin nyelvet használták, amely a latint mint idegen nyelvet használó nyelvek sajátosságait tükrözte, a magyarországi latin például szláv, német és észak-itáliai papok kereszténységre térítésének nyelvi hatásait viselte magán (Tölgyesi 2008). „A magyar köznyelvben is használatos latin jövevényszavak száma 200 fölött van, de igen sok latin eredetű szó él az egyes magyar nyelvjárásokban és a különböző tudományok szakszókészletében is. Ha ehhez hozzávesszük azokat a nemzetközi és vándorszavakat, amelyek a latinból sarjadtak ki, látható, hogy a magyar szókincs bizonyos részeit át- és átszövi ez a klasszikus európai nyelv” – vélekedik Gerstner Károly (2006: 449).

Idegen nyelvi szavak hatása a magyar nyelvre

A latin mellett más hatások is közrejátszottak a mai magyar nyelv kialakulásáig. Történeti forrásaink szerint a magyarok vándorlása során az egyes népekkel való érintkezés hatással volt a nyelvünkre (Kiszely 1996). Az idegen nyelvi szavak hatása máig kimutatható. A honfoglalás előtt az iráni, török és szláv, azt követően pedig török, szláv, germán és román nyelvek alakították

a nyelvünket. Az iráni eredetű jövevényszavak egy része már nem is feltétlenül tekinthető idegen eredetű szónak, sőt több iráni nyelvet értünk forrásként (alán eredetű szavak két alcsoportja) (Papp 2014: 51). A török eredetű szavak egy része már az ugor alapnyelvben jelen volt, a környező török népek hatásaként, majd a honfoglalás után két hullámban érkeztek további szavak a magyar nyelvbe (Papp 2014: 15–7). A szláv szavak a vándorlás utolsó évtizedeiből (orosz elődök révén), majd a letelepedést követően a környező szláv népektől (Papp 2014: 54) eredeztethetők. A német nyelvi hatás Szent István időszakában, majd az őt követő német uralkodóházakkal való kapcsolatok következtében alakult ki, ahogy az érkező német lovagok, majd később a 12. századtól nagyobb tömegű német ajkú népesség letelepedett. A 17. századtól pedig a Habsburg-uralom alatt még erősebb német hatás érvényesült (Papp 2014: 55–6).

A neolatin jövevényszavak közül az olasz eredetűek a kereszténység felvételének idejéből származnak, és a későbbi kereskedelmi kapcsolatokhoz köthetők. Majd az Anjou-kor és a Hunyadiak idején beszélhetünk jelentős olasz hatásról (É. Kiss–Gerstner–Hegedűs 2013: 119). A francia szavak az uralkodóházi kapcsolatok, a szerzetesrendek (bencés, cisztercita és premontrei) segítségével jutottak el hozzánk, és épültek be két hullámban a nyelvünkbe a 11–13. és a 18–19. században (É. Kiss–Gerstner–Hegedűs 2013: 119). Jóval kisebb mértékben a románból is vettünk át szavakat. Az angol nyelvvel a 18. század vége előtt nem volt kapcsolata a magyarnak, az írott nyelv révén politikai, tudományos és műszaki területekről ért hatások említhetők. A német nyelv közvetítésével, nemzetközi szavak formájában azonban indirekt módon is elérték a magyar szókészletet (Gerstner 2006: 455).

A fenti források lefedik az idegen eredetű szavak nagy részét, ezenkívül jiddis, cigány szavak említhetők, valamint korántsem mellékesen a bizánci görög jövevényszavak is jelentős csoportot alkotnak, amelyek két úton kerültek a nyelvünkbe, latin közvetítéssel ógörög szavak (Tótfalusi 2009: 9), amelyek emiatt már latinnak tekinthetők, a másik csoport pedig a nemzetközi szavaké, amelyek eredetileg görög szavakból alakultak ki. Ezek szintén a latin vagy a német nyelv által jutottak el hozzánk (Gerstner 2006: 459). Azaz elmondható, hogy a szaknyelvi és idegen eredetű szavak ismerete jó alapot nyújt ahhoz, hogy egy tudományterületen az elmélyülésünket megkezdhessük.

Szóeredet-elemzés Mihály Ottó *Bevezetés a nevelésfilozófiába* című munkája nyomán

A következőkben megvizsgáljuk, hogy egy neveléstudományi (ezen belül nevelésfilozófiai) monográfiából milyen konzekvenciákat vonhatunk le, ha

szóeredet-elemzést végzünk. A vizsgált monográfia Mihály Ottó *Bevezetés a nevelésfilozófiába* című munkája (1998), melynek nyelvezete, szóhasználata példaértékű, kiválóan alkalmas a neveléstudomány szakmai és idegen nyelvi szókincsének tanulmányozására, valamint terjedelmében (150 számozott oldal) olyan mértékű, hogy hasonló, egyéb kutatások lefolytatására is előnyösen alkalmazható. A neveléstudomány és nevelésfilozófia tudományterületei egymást nagymértékben fedik, a neveléstudomány – mint nagyobb halmaz – a nevelésfilozófia nem teljes mértékű részhalmaza. Ennek tudománytörténeti oka, hogy a nevelésfilozófiával foglalkozó szakemberek felhagytak a nevelésfilozófia hagyományos értelemben vett művelésével, és a rendszerépítési kutatások irányába fordultak már a 70-es évek elején – világít rá Kozma Tamás (1974: 12).

Egy megfelelően kiválasztott monográfia idegen szavainak vizsgálata alkalmas a szakterület idegen eredetű szókincsének megismerésére, hasznos, ha az egyes szavakhoz értelmezést, szinonimákat keresve törekszünk a szakszavak megértésére. A szaktudás és a szakmai kompetencia fejlesztése mellett az intellektuális és lexikális látótér növelésére is megfelelő alapot ad. A szógyűjtemény ötlete nem új, Szőke Ágnes is említi az *Eredete* nem ismeretlen című könyvében (1988).

A szövegelemzés módszere

Az általunk ismertetett idegenszó-tudatosítás csak egyik eleme annak a szókincsre fókuszáló, „szövegdaraboló” módszernek, amelynek célja a magyar–magyar fogalomközpontú értelmezés megerősítése. Ennek egyik fogása a görög–latin, az angol vagy az ismeretlen eredetű idegen szavak kigyűjtése, kiegészítve ezt a szókincs-halmazt azokkal a szavakkal, amelyek az elemzést végző személy számára homályosak, nem eléggé érthetőek. Magát a módszert Bárdos Jenő szövegértelmező és szövegalkotó szemináriumán érzékelhettük élőben, a szaknyelvi diskurzuselemzés, tudományos szakszövegalkotás kurzusán. A professzor szerint módszere a középkori hagyományokra emlékeztet, például a preparálásban eredetileg *praelectio*nak nevezett eljárásra és a későbbi, *l'explication du texte* lépéseire is (Bárdos 2005: 33, 38). Az intenzív olvasás, a mondatok minél kisebb egységekbe történő szétdarabolása és ezeknek az egybevetése a helyi nyelvekkel hozta magával a fordítás szerepének növekedését. A részletes irodalmi elemzések fordításokkal is kísért magyarázatai formálták az olvasásának azt a rendjét, amelyben a szöveget egy *praelectio* előzte meg (Bárdos 2000: 130). A szövegelemzés folyamatát a nyelvtanításban is használt *explication de textes* nyitotta meg, a Port Royal grammatikusaitól eredő szövegelemzés alapjain (Bárdos 2015: 46).

A tanulmányban bemutatott elemzés – az induktív módszertant alapul véve – a szakmai monográfia alapján készített szószedetből általánosít a szakterület szókincsére. Meg kell jegyeznünk, hogy tisztán szakmai vonatkozásban egy olyan szószedetre van szükség, ami a szakszavakat és a magyar szakszavakat tartalmazza. A neveléstudományi monográfia és az alkalmazott folyamat általánosabb leírása remélhetőleg segítséget nyújt abban, hogy a más szakterületen történő alkalmazhatósága is megvizsgálhatóvá váljon.

A szókészlet feldolgozási módszere

A monográfia szókészletének feldolgozása során, ahogy az már említésre került, Mihály Ottó *Bevezetés a nevelésfilozófiába* című monográfiájából kigyűjtünk minden idegen eredetű szót, és egy kisszótárat alkotunk. A kötetet manuálisan feldolgozzuk, és egy szószedetet kapunk, ahol minden elemhez a megfelelő forrásokból jelentést, értelmezést rendelünk, és meghatározzuk a szavak eredetét, valamint ábécérendbe tesszük a szavakat. Az így előálló szószedetből összeállítható egy neveléstudományi szakterületet részben reprezentáló, mintegy 400 szóból álló mini szakszótár, ami az idegen szavakat tartalmazza, és így igen hasznosnak tekinthető.

A módszer minden olyan szakterületre alkalmazható, amelynek van olyan szakmai írásbelisége, ami megfelelőképpen reprezentálja az idegen eredetű szakmai szókincset. Nyilvánvalóan nem érintjük a teljes szakmai szókincset akkor, ha csak az idegen szavakat vizsgáljuk, a vizsgálat az idegen szavakra fókuszál. Nem meglepő, hogy a kigyűjtött szavak között túlnyomóan latin eredetű idegen szavakkal találkozunk, mivel a történelmi háttér ezt indokolja. A Bakos Ferenc (1983) szerkesztette *Idegen szavak szótárát* lapozgatva feltűnhet a latin eredetű szavak magas aránya. A görög, valamint a kettős eredetű szavak esetében is konkrét adatok nélkül, csupán a futólagos olvasás impressziói alapján is hasonlót tapasztalunk. A szószedet feldolgozását követően a szavak eredetének előfordulásaiból gyakoriságtáblázat alkotható, és további elemzésekkel érdekes megállapítások nyerhetők.

A monográfia szóeredet-elemzése

A miniszótár, szószedet elkészülte után a szavak jelentéséhez és eredetéhez külső források igénybevételére van szükség, végeredményként pedig az 1. táblázatban látható kisszótárhoz juthatunk.

1. táblázat
A latin és görög eredetű szavak jegyzékének részlete

Idegen szó	Jelentés
<i>Latin eredetű</i>	
abnormális	szabálytalan, torz, rendellenes, visszás, természetellenes, beteges
abszolút	feltétlen, korlátlan, mindentől független, kizárólagos, tiszta, nem viszonylagos, tökéletes, önkényes
abszolutizál	túloz, túlértékel
abszolútum	metafizikai fogalom, a hegeli filozófiában = Abszolút Szellem, a legfőbb világrész; feltétlen, semmitől sem függő, teljes; Isten
absztrakció	elvonatkoztatás, a lényeges jegyek kiemelése, elvont fogalom
abszurd	képtelen, értelmetlen, lehetetlen, elképesztő, esztelen, észszerűtlen
ad absurdum	a képtelenségig
<i>Görög eredetű</i>	
akadémikus	csupán elméleti (vita, megnyilatkozás, képzés), amely a gyakorlati alkalmazhatóságtól távol áll
analitikus	részletes, aprólékos, elemző
analógia	a tényállás hasonlóságán alapuló jogalkalmazói eljárást jelenti
anarchia	zűrzavar, fejtelenség, felfordulás, rendtelenség; észszerű rendszer hiánya
antológia	irodalmi szöveggyűjtemény, versgyűjtemény
antropológia	embertan, az ember fejlődésével, adottságaival, szervezeti felépítésével, elterjedésével foglalkozó tudományág
arisztokrata	régi főnemes; kiváltságos, előkelő társadalmi réteg tagja

A szavak eredet szerinti vizsgálatával bizonyos szempontból triviális, részben általánosítható megállapításokat tehetünk, mint például a végződések alapján sok esetben eldönthető, hogy egy szó görög vagy latin eredetű, azonban minden esetben célszerű pontosan utánanézni a szóeredetnek, ebben jóval pontosabb tájékozódást nyújt a *Magyar etimológiai nagyszótár* (URL3). A monográfia idegen szavai szóeredetének megállapítása után az egyes idegen szavak szóeredet szerinti előfordulási gyakoriságait a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat

A monográfiában előforduló idegen szavak megoszlásának táblázata

Szóeredet	Előfordulási gyakoriság	Relatív gyakoriság
latin	280	70%
görög	72	18%
német	12	3%
angol	11	3%
francia	11	3%
olasz	1	0%
nem meghatározott	12	3%
Összesen	399	100%

Összesen 399 szót gyűjtöttünk ki. A feldolgozás után a kigyűjtött szavak mintegy háromnegyede (70%) bizonyult latin eredetűnek. Ez jelentős aránynak mondható, előzetes becsléseinket meghaladja. A második leggyakoribb a görög eredetű szavak aránya 18%-kal, ami tehát jóval kevesebb a latin eredetű szavakénál. A két forrás mintegy négyötödét alkotja a kisszótárunknak, és a többi forrás a kerekített 3%-nyi előfordulással szinte elenyészőnek mondható. Érdekes, hogy az iráni, török, szláv eredetű szavak nem szerepelnek a szöszedetünkben. A kisszótárunkkal tehát biztosíthatjuk a neveléstudományi „túlélésünket”, az előforduló idegen szavak jelentésének ismeretével effektívebb módon értelmezhetjük a szakirodalmi munkákat.

A latin szavak előfordulásának magas aránya felvetheti azt a kérdést, hogy vajon összességében, például egy szótár esetében is hasonló-e az arány. Ennek megválaszolásához további elemzésre van szükség, amelynek alapja egy idegen szavak szótára, ahol célszerű olyan kiadást használnunk, amely a technikai fejlődés következtében alkotott és átvett szavakat nem tartalmazza a torzító hatás kiküszöböléseképpen. A szótár 14 különböző szószármazást és összesen 12 023 bejegyzést tartalmaz. A 3. táblázat foglalja össze az idegen szavak szótárának szószármazási adataiból alkotható gyakoriságokat.

3. táblázat

Az idegen szavak szótárának szószármazási adataiból alkotható gyakoriságtáblázat

Szóeredet	Gyakoriság	Relatív gyakoriság
latin	4045	34%
görög	2297	19%
francia	1312	11%
német	785	7%
angol	690	6%
olasz	487	4%
görög-latin	235	2%
arab	141	1%
spanyol	100	1%
orosz	100	1%
héber	56	1%
indían	56	0%
török	40	0%
portugál	23	0%
japán	19	0%
maláj	18	0%
egyéb	1619	13%
Összesen	12023	100%

A szótár legnagyobb részben latin eredetű szavakat tartalmaz, ami 34%-ot, azaz az összes szó mintegy harmadát jelenti. Ezt a görög eredetű szavak követik 19%-kal, azaz az összes szó mintegy ötöde sorolható ide. Ezeken felül 235 szó közös eredetű, ami 2%-nak felel meg. Más szavakkal a görög és latin eredetű szavak az összes szó 55%-át teszik ki, ami a szótári szavak több mint a felét jelenti. Számottevőnek vagy említésre érdemesnek tekinthető még a francia (11%), a német (7%), az angol (6%) és az olasz (4%) szavak aránya. A monográfia és a szótár szóeredet-bejegyzéseit összehasonlító relatív gyakoriságot a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat

A monográfia és a szótár összesített szószármazási relatív gyakoriság táblázata

Idegen szavak szóeredete	Monográfia relatív gyakoriságai	Szótár relatív gyakoriságai
latin	70%	34%
görög	18%	19%
német	3%	7%
angol	3%	6%
francia	3%	11%
olasz	0%	4%
nem meghatározott	3%	13%

A monográfia és a szótár szóeredet-szempon-tú összehasonlítása

A monográfia és a szótár szóeredet-alapú összehasonlítása azt mutatja, hogy a szótár arányaiban mintegy feleannyi latin szót tartalmaz, mint a monográfia. A görög eredetű szavak aránya meglepő módon szinte megegyezik. A német és angol szavak aránya a szótár nagy mintája esetében dupla, míg a francia szavaknál 3% és 11% az összehasonlítható két megoszlásérték. A vizsgált monográfiában a latin eredetű szavak jóval többször fordulnak elő, mint a más eredetűek, így ezen szakterület szókincsében kimondottan jelentkezik az a tény, hogy az egyház, az állam és a tudomány nyelve több évszázadig a latin volt, az előzetes várakozásoknak megfelel a latin szavak magas aránya. A kapott szószedetben tehát olyan szavak szerepelnek, amelyek a nyelvünkbe nem épültek be az idők során. Vannak olyan szavak, amelyek ezzel ellentétben már teljesen asszimilálódtak, és nem tűnik fel az átlagember számára az idegen eredet, mint pl. *ostya*, *papiros*, *petrezselyem*, *zsálya* (URL3).

A kimagaslóan magas latin és görög szóeredet (a monográfia esetében a közösen vett százalékos arány 88%, a szótár esetében pedig 55%) azt mutatja, hogy a történelem során jelentős hatással voltak nyelvünkre. Több évszázad elteltével is van azonban egy olyan halmaza a szavaknak, amelyet a magyar nyelv nem tett teljesen a magáévá (Tölgyesi 2008: 129). A neveléstudományban a latin nyelvű hatás így egyértelműen kimutatható. A tudományos nyelvezet használatakor, ami magasabb műveltségű szintet is feltételez, elengedhetetlen ezen idegen szavak jelentésének pontos ismerete és helyes használata, s ehhez hozzátartozik a helyes stilisztikai szóhasználat is.

Összefoglalás

Mihály Ottó *Bevezetés a nevelésfilozófiába* című monográfiája jó alapot nyújt ahhoz, hogy a kiváló tartalma mellett a neveléstudomány területén szaknyelvi és idegen nyelvi vizsgálatokat végezhesünk rajta. A kötet idegen nyelvi szavaiból alkotható, mintegy 400 szóból álló szógyűjtemény a pontos szójelentésekkel kiegészítve olyan alapot nyújthat, amelynek birtokában a neveléstudományi szakirodalom tanulmányozásakor az ember biztosan „nem vész el”, de pl. a neveléstudományi szaknyelvi diskurzusok biztosan „túlélhetőek”. Az idegen szavak feldolgozásával nyert szöszedetünk további vizsgálatokra is alkalmas, mint például a feltűnően sok latin és görög eredetű szó adhat ötletet ahhoz, hogy kiderítsük, hogy milyen aránnyal képviseltetik magukat az egyes nyelvekből eredeztethető szavak. Ha még ez sem lenne elég, és a kíváncsiságunk sem lankad, akkor az idegen szavak eredetét egy nagyobb, 12 000 szót tartalmazó mintán is megvizsgálhatjuk. A minták összehasonlítása azt mutatta, hogy a felhasznált idegen szavak arányai Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótárában*, valamint Mihály Ottó *Bevezetés a nevelésfilozófiába* című monográfiájában nem azonosak. A vizsgált monográfiában a latin eredetű szavak arányaiban többet fordultak elő, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy az egyházi, az állami és a tudományos nyelv több évszázadig a latin volt, így arányaiban több idegen szó fordul elő ebből a nyelvből. Véleményünk szerint akár más szakterületek esetében is hasznos lehet monográfiák hasonló feldolgozása, mert mindenképpen profitalhatunk az idegen szavak alaposabb vizsgálatával. Hasonló szógyűjtemény készíthető pl. szakszavak és szakkifejezések esetében is (nyelvi eredettől függetlenül), ami más céllal, de szintén nagyon hasznos.

Szakirodalom

- Bakos Ferenc 1983. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó – Kosuth Könyvkiadó. Budapest.
- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bárdos Jenő 2005. *Élő nyelvtanítás-történet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bárdos Jenő (szerk.) 2015. *Nyelvpedagógia 2015. Az anyanyelv és az idegen nyelvek tanításának elmélete és gyakorlata*. Liceum Kiadó. Eger.
- É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila 2013. *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Egyetemi jegyzet.
- Gerstner Károly 2006. A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc és mtsai.: *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 437–80.

- Kiszely István 1996. *A magyarság őstörténete I-II.* (Mit adott a magyarság a világnak). Püski Kiadó. Budapest.
- Korompay Klára 2006. Az ómagyar kor. In: Kiefer Ferenc és mtsai.: *Magyar nyelv.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 335–64.
- Kozma Tamás 1974. *A neveléstudomány szaknyelve.* Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kurtán Zsuzsa 2006. Szaknyelv. In: Kiefer Ferenc és mtsai.: *Magyar nyelv.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 932–57.
- Mihály Ottó 1998. *Bevezetés a nevelésfilozófiába.* OKKER Oktatási, Kiadói és Kereskedelmi Kft. Budapest.
- Papp István 2014. *Magyar nyelvtörténet.* Kézirat. Debrecen.
- Szöke Ágnes 1988. *Eredete nem ismeretlen. Latin és görög eredetű szavak tankönyveinkben.* Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tótfalusi István 2009. *Klasszikus szócsaládfák.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tölgyesi Tamás 2008. *A cseh, a szlovák és a magyar nyelvbe a latinból, ill. görögből német közvetítéssel átvett vallási terminológia.* In: Tavaszai Szél 2008. *Doktoranduszok Országos Szövetsége.* Budapest. 129–33.

Források

- URL1. Fejes László 2013. *Szeder és számóca között. Epernácik Magyarországon.* Nyelv és Tudomány. <https://www.nyest.hu/hirek/epernacik-magyarorszagon> (Letöltés: 2022. 12. 21.)
- URL2. Kiss József 2012. *Lehet magyarul is mondani, Szakmai anyanyelvünk néhány időszerű kérdése.* Nyelvművelés.hu. <https://nyelvmuveles.hu/idegen-szavak-magyaritas/lehet-magyarul-is-mondani-szakmai-anyanyelvunk-nehany-idoszeru-kerdesere> (Letöltés: 2022. 12. 21.)
- URL3. Tótfalusi István 2001. *Magyar etimológiai nagyszótár.* Budapest. Arcanum Adatbázis. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/kislexikon-F45B6/latin-eredetu-szavak-F45E0/> (Letöltés: 2022. 12. 21.)

Gógh Előd

doktorandusz

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

E-mail: elod.gogh@kossuth-csepel.hu

Kővári Attila

egyetemi tanár

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

E-mail: kovari.attila@uni-eszterhazy.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3521-4757>

Abstract

GÓGH, ELŐD – KÓVÁRI, ATTILA

**THE SURVIVAL OF SCIENTIFIC TERMS OF LATIN AND GREEK ORIGIN IN
EDUCATIONAL SCIENCE BASED ON A MONOGRAPH**

When studying the literature in the field of education, we can sometimes get lost in monographs full of foreign words. In order to become proficient in the use of non-Hungarian words and to be able to investigate them smoothly, we need to be aware of their precise meaning. An excellent tool for this kind of "survival" is to work through a suitable monograph by collecting words of foreign origin and creating a thesaurus, assigning meanings to the entries. However, this collection could also provide a basis for further analysis. The list of words collected, even superimposed on the dictionary of foreign words, may allow further comparisons, for example, in terms of the analysis of words of Latin and Greek origin. The present paper discusses a comparison of the word roots of Ottó Mihály's *Introduction to the Philosophy of Education* (1998) and the *Dictionary of Foreign Words* edited by Ferenc Bakos (1983).

Keywords: foreign words, Latin and Greek words, word processing, vocabulary set, technical terms

GRÁFIK IMRE

FUTBALLUTÁNZÓ JÁTÉK: A GOMBFOCI

„Félek a játszani nem tudó emberektől.”
József Attila

*„Nem azért felejtünk el játszani, mert megöregszünk,
hanem attól öregszünk meg, hogy elfelejtünk játszani.”*
George Bernard Shaw

Kivonat

Amióta labdarúgás létezik, a játékos kedvű szurkolók mindig megpróbálták modellezni a sportág lényegét valamilyen asztali ügyességi-taktikai játék formájában. A XX. század elején a gombfoci nevet viselő, hungarikumnak számító népi játék egyértelműen ilyen. A jelen tanulmány feltárja a játék művelődéstörténetét, dokumentálja nevének alakulását: gombozás, gombfutball, gombfoci, asztali-labdarúgás, asztalifoci;¹ valamint meghatározza más, hasonló játékokhoz (pl. szektorlabda) való viszonyát.

Kulcsszavak: futballutánczás, gombfutball, gombfoci, asztali-labdarúgás, szektorlabda, a gomb mint szimbólum

Van egy olyan – magyar leleményű, gyermekek és felnőttek által egyaránt ismert – játék, amelynek a neve már szinte csak az idősebb generáció emlékezetében és nyelvében él.² Áruklodó neve van, azaz a játék elnevezése az úgynevezett beszélő nevek körébe sorolható. A nyelvészeti szakirodalomban Kálmán Béla szerint: „Az irodalmi névadás legegyszerűbb módja az, mikor az író a névvel kiemeli alakjának egyik jellemző tulajdonságát. Ez az ún. beszélő név” (Kálmán 1988: 119). A „beszélő név” kifejezéssel először Tolnai Vilmos utalt azokra a tulajdonnevekre, amelyek: „már pusztán köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkileg vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonosukat” (Tolnai 1931: 176). Lássuk tehát a címben hivatkozott játék nevét, pontosabban írásképét: **GOMBFOCI**. Kifejezőbb azonban egy olyan látványfelirat-változat, mely élve a latin

¹ A cikkben az asztali-labdarúgás, asztalifoci szavakat az asztalitenisz mintájára egybeírjuk, kivéve azokat a címeket és egyéb tulajdonneveket, amelyekben eredetileg a különírt forma szerepel.

² Ezzel a tanulmánnyal is emlékezik a Magyar Nyelvőr a két éve elhunyt munkatársára, Kemény Gáborra, aki a gombfocinak nagy barátja volt. (A szerk.)

betűs alfabetikus írás által fölkinált lehetőséggel, vizuális többlettel (konkrét képi utalással) jeleníti meg a játék nevét. A *gombfoci* szó írásképét – mint azt az 1. kép mutatja – elsőként e sorok írója alkalmazta oly módon, hogy a szóban előforduló első o betűt csontgomb, második o betűjét pedig futballlabda képével jelenítette meg.

1. kép. A hagyományos *gombfoci* játék védjegye (Tervezte e tanulmány írója, a hagyományos *gombfoci* játék értékőreként, a Balatonalmádi Város Értéktár Bizottság elnöke, a Balatonalmádi Hungarikum Klub ügyvezető alelnöke)

A jelen közleményünkben eltekintünk a játék kialakulásának részletes kifejtésétől, megtettük azt több tanulmányban és előadásban (lásd Gráfik 2016, Gráfik 2021, URL1).

A játék kialakulásának előzményei között meghatározó a *futball*, magyar kifejezéssel élve a *labdarúgás* magyarországi megjelenése és elterjedése. Közhelyszerű tény, hogy az európai futball őshazája Anglia. A kezdetek a tizenkilencedik század közepének elit angol kollégiumaiba vezetnek. A futball – angol edzők közvetítésével – egyre népszerűbb sporttá vált a kontinensen, így Magyarországon is. Természetesen nálunk is meghatározó volt a játék ismertté válásában az angol edzők jelenléte. Ez utóbbi pedig a gombfoci alakulástörténetében is közrejátszott, közrejátszhatott, ugyanis a labdarúgásban fontos volt az edzők szerepe. Az erőnlét és a készség fejlesztésén túl az ő feladatuk volt a taktika kidolgozása. E célból már a korai években a megbeszéléseken föltehetően/igazolhatóan használhattak egy kisebb, hordozható futballpályát idéző táblácskát, táblát, amelyen valamiféle korongok mozgatásával vázolhatták föl a csapat szerkezetét, és modellezték a taktikai elképzeléseket. Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy az első kísérletek egy futballutánzó játék létrehozására ugyancsak Angliában történtek. Valószínűsíthető, hogy már a XIX. század végén, a XX. század elején, mint azt egy korabeli angol hirdetés mutatja (2. kép) megkísérelték a sport, azaz a futball táblán, asztalon való, játékszerű (Table Football Game / magyar tükörfordításban: *asztali-labdarúgás/labdarúgó/futball-/focijáték*, de semmiképpen sem a *csocsó*) elterjesztését. A kutatás jelenlegi állapotában nem tudjuk pontosan a vállalkozást évhez kötni, de az tény, hogy a reklámban szereplő Alexander (Sandy) Gilchrist Tait (1873–1949) skót származású védő (beck) játékos, akinek legsikeresebb évei a századfordulóra estek, 1901-ben a Tottenham Hotspur játékosaként FA Cup győztes volt.

LEADER
Table Football Game.

An Exciting Home Table Game.

Mr. H. C. Kingaby and Mr. Alexander (Sandy) Tait
tossing for choice of end and men.

Complete, in Box, 2/6; post free, 2/9.

**GAMES DEPARTMENT,
30, St. Bride Street, London, E.C.**

2. kép. Reklámposzter: Table Football Game
(URL2. – Miloš Miša Krstić hívta föl rá a figyelmem)

Az üzleti cél föltehetően nem valósult meg, és a játék Angliában feledésbe merült. Sajnos a történetet nem ismerjük pontosan, s a játék eredetére, meghonosodására vonatkozóan többféle eltérő vélemény van azokban az országokban, ahol egyáltalán ismerik. Az azonban bizonyosnak vehető, hogy az angol edzők nemcsak a játékot honosították meg a kontinensen, hanem az edzői táblácskát is. Ezeken a kis méretű táblákon Magyarországon a játékosokat föltehetően, illetve ismereteink szerint már korán csontgombokkal jelenítették meg.

S innen, illetve ebből eredhet az ötlet: a futballnak egy táblán gombokkal való játzsása. A valódi csontgombokkal játszott játék széles körben elterjedt magyar neve (gombfoci) egyértelműen erre utal. Ezt a jelenséget, tényt tekinthetjük eredendő magyar leleménynek, s ez adja a (népi) játék „hungarikum” jellegét.

A futballutánzó játék magyar eredetét illetően kizárólagos, illetve megcáfolhatatlan bizonyítékokkal nem rendelkezünk. Tény, hogy Közép-Európában (voltaképp a Monarchia főleg magyarok lakta területein) volt a legerjedtebb már a XX. század elejétől napjainkig. Az is tény, hogy szerte a világban magyar származású játékosok éltették/éltetik legeredményesebben a játékot, erősítve azt a több mint valószínűsíthető állítást, miszerint magyar kivándorlók révén jutott el a gombfoci a földrész legkülönbözőbb tájaira. Az egyik leghitelesebb forrásunk az 1900-as évek elejére utal:

„A gyermeki világ tevékenységei közt a gombozás szinte hagyományos jellegű. Körülbelül harminc év óta játszanak a pesti gyerekek *gombokkal*, egy a footballra emlékeztető, szabályaiban rendkívül bonyolult játékot. [...] A gombozás megőrizte hagyományos és szabad jellegét. Bár a játékkereskedők legalább másfél évtizede próbálkoznak gyárilag készített és nyomtatott szabálykönyvvel ellátott gombjátékok forgalomba hozatalával, minden ilyen irányú kísérlet eredménytelen maradt és az egymást követő gyermeknemzedékek hajthatatlanul kitartanak a kabátokról levágott, konyhák kőpadlóján reszelt, szurokkal ragasztott és drótozott gombok mellett. [...] *A gombozás olyan vívmánya a gyermektársadalomnak, amit természetes állapotban fenntart és megvéd a felnőttek minden üldözésével szemben.* [...] S ebben az egész tevékenységben több van, mint egy játékhagyomány kialakulása, több mint *passe-temps*, a fejlődésnek egy nagy és jelentős lépése húzódik meg mögötte. [...] Ugyanekkor a gombozás jelenti a legfőbb társadalmi kapcsolatot is. Feltétlen jogforrás és az erkölcsök próbaköve. Csaló az, aki arrébb tolja a gombot lökés előtt, becsületes az, aki tiltakozás nélkül vallja be, hogy szabadrugást vétett” (Mérei 1937: 3–4; a szerző kiemelésével).

Mérei Ferenc gombozásnak nevezi a futballra emlékeztető játékot, és a nyugtalan, ma hiperaktívnek nevezett gyermekek nevelésében több szempontból is hatékony lehetőségként ajánlja a szülőknek.

Közvetetten ugyan, de hitelesnek tekintjük azt a visszaemlékezést is, mely az 1910-es évekre vetítve idézi föl a játékot.

„Közeledett a tél [...]. Jég még nem volt, mozogni csak kellene. Oszi volt a megmentőnk. Valahol látta és azonnal beindította a *gombfocit*. [...] *A gombfoci* nem egyszerű dolog. Mindenekelőtt kell tizenegy nagy gomb és közülük egyik, a kapus, különösen terjedelmes kell legyen, különben nem tölt ki

nagy helyet a pappendekliből készült kapuban. A tíz többi gomb kiválasztása sem egyszerű dolog, mert ha a gomb széle nincs közel, tizedmilliméter közelségben a pályához, akkor a gomb ugrik. Tehát délutánjaink javarészt azzal töltöttük, hogy a régi kabátokról lecsent, ismerősöktől, rokonoktól összekunyerált csontgombokat a lépcsőházban a kövön simára csiszoljuk” (Bondy 1970: 21; a szerző kiemelésével).

Az emlékeit megíró szerző itt már egyértelműen *gombfocinak* nevezei a játékot, ami teljes mértékben hihető is, azaz nemcsak visszavetítés, hiszen a valószínűségi futball köznyelvi megnevezésében is korán elterjedt a *foci* elnevezés. Ezt a tényt a nyelvtudomány is igazolja:

„A láb, úgy látszik, nagyobb önállóságra törekszik, s talán ez az oka annak, hogy a football helyére a labdarúgás került, s nem a »lábilabda«, vagy egyszerűen: láblabda. Ugyanakkor kedvelt a lábtenisz. Megjegyzem, a futball és a labdarúgás helyett a szóbeszédben manapság a foci a leghasználatosabb, s a futball sem halt ki. Együtt kell vele élni” (Feleki 1978: 5).

Egy váci visszaemlékezés szerint:

„Ezerkilencszáztizenkettőben a piaristák már *asztalilabdarúgó*-bajnokságban vetélkedtek. Persze, akkor még a kaput fából készítették, a játékosok pedig kézzel megmunkált gombok voltak. Több hétig készítettek egy csapatot, kabátgombokból, szurok segítségével ragasztották össze őket” (URL3).

Más visszaemlékezők szerint az első világháború utáni években Budapesten létezett egy *Szektor Klub* nevű baráti kör (említi Soós 1964: 7), állítólag már 1918 óta. A csoport valójában egy olyan, *gombfocit* játszó közösség volt, amely megalkotta a ma *szektorlabdának* nevezett sportágjáték legfontosabb szabályát, a passzolásra vonatkozó *szektorszabályt*. A ma már hivatalosan is sportjátékként elismert *szektorlabda* elnevezésre – mely az egykori *Szektor Klub* emlékét is őrzi – tehát a hagyománytisztelet végett esett a választás. Ugyancsak már korán kézírásos és gépírásos dokumentumok készültek, melyekben pontos feljegyzések olvashatók a játékkal kapcsolatban (például *Gomb Sport*, *Gombsport az asztali labdarúgók híradója*, *Szektor* stb. címmel), melyekből kisebb válogatást – a később említendő, 2006-ban rendezett kiállításon – be is tudunk mutatni. Az 1930-as években már ismert, széles körben elterjedt és a fiatalságnak ajánlott játékról van hiteles híradásunk:

„*Gombfutball*. Asztaljáték, amely teljesen a rendes futball szabályai szerint megy: a játékosok gombok (11-11 drb), a labda pedig egy kisebb gomb.

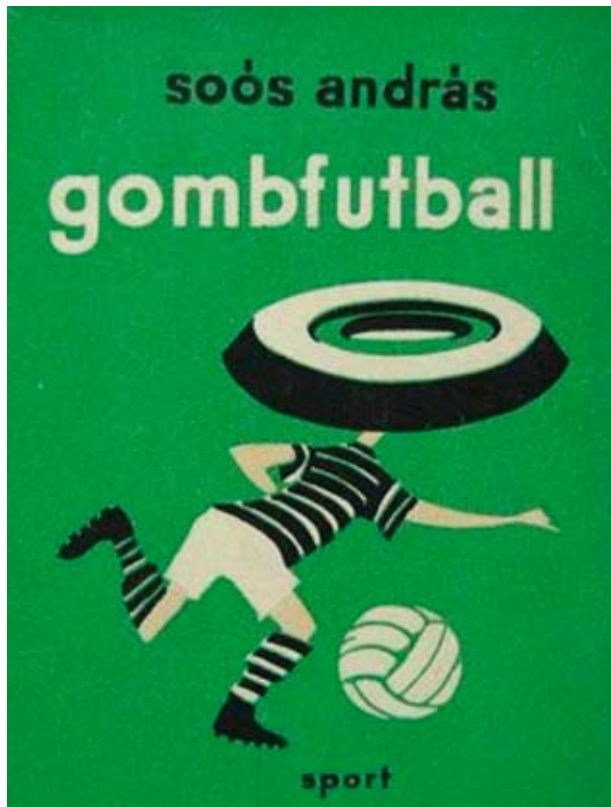
A két párt felváltva »lép«, amennyiben a csapat tulajdonosa egy gombbal vagy pattintófával úgy ad lendületet a gombnak, hogy az a labdát az ellenfél kapuja felé lökje. A játékosok állapotodjanak meg a legfontosabb szabályokban, hogy a mérkőzés szép és zavartalan lehessen” (Velősy 1939: 27–8).

E leírás lényege, hogy egyrészt a játék neve: *gombfutball*, másrészt *asztaljátéknak* nevezi. Mindeközben megtudjuk, hogy a játékosokon kívül a labda is egy kisebb gomb, s ami a későbbiekben még fontosabb szerepet kap; említi a játékosokat mozgásba hozó úgynevezett *pattintófát*, mely fölváltotta a játékosok (gombok) körömnnyomással való mozgásba hozását. A második világháború utáni évek legélénkebb *gombfocis* élete Pécsen zajlott. A legendás szabómester, Balogh László valósította meg az első klubszerű *gombfociéletet*. Nevéhez köthető az első szabálykönyv összeállítása, személyével összeforrt a hazai szervezett gombfocizás kialakulása. Pécsi klubját (egyres visszaemlékezések szerint *Gombfoci Egyesület* néven) 1944-ben szervezte meg.

A játék föltételeinek tökéletesedése figyelhető meg egy hasonlóképpen visszaemlékezésre alapozott ifjúsági regény sorait olvasva az 1950-es évekre utalóan:

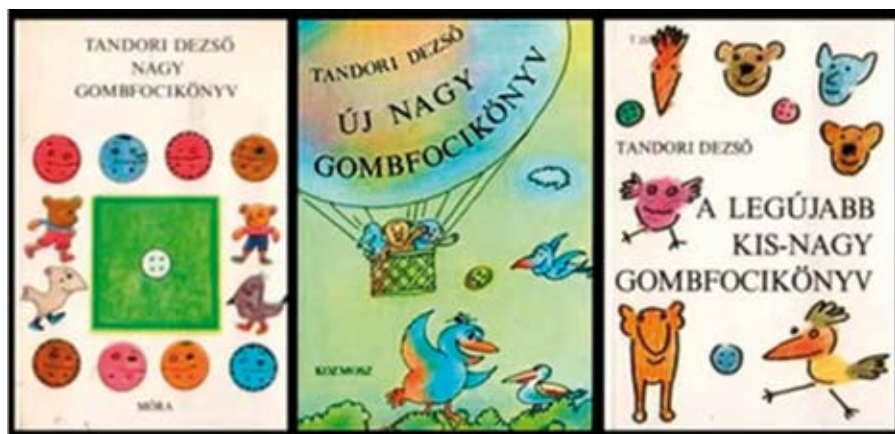
„Vendéglátónk nemrég kapta meg – születésnapjára talán – a műasztaloslánál készítettett, szabályos felező és tizenhatos vonallal kijelölt, tükörsimára fényezett gombfutball-pályát. [...] A gombfutball életem középpontja volt, akárcsak egész társaságunknak. Valószínűtlen áldozatokra lettünk volna készek, hogy megszerezzünk egy-egy riválisunk csapatában föltűnt új csillagot, a divatüzleteket jártuk, s zsebpénzünkből játékosokat szerződtettünk, a hátsó udvar kövén művésziesen csiszoltattuk őket, hogy peremük egyenetlenségé váljék, s oldaluk enyhe lejtéssel nyúljon a labdától szolgáló apró gomb alá, a magasba emelje, átrepítse ellenfelünk védői fölött. A gomboknak nemcsak nevük volt – a valódi csapatok megfelelő játékosáról kapták –, de egyéniségük, sőt kétségkívül lelkük is” (Vidor 1961: 10–7).

Egy ideiglenes intézőbizottság az 1960-as évektől már versenyszerűen szervezte a játéklehetőségeket, játékeseményeket, így a játékosok valóságos sporttevékenységként élték meg a különböző bajnokságokban való részvételt. Az üzletek (trafikok, játékboltok) kínálatában megjelentek a műanyagokból készült „gombutánzat” játékosok, csapatok, mégpedig a valóságos játékosok fényképeivel. Az igényesebbek és a versenyszerűen játszók azonban továbbra is maguk készítették csapataikat, igaz játékosaik anyagai már az ő esetükben is különböző – karikaformára esztergált – műanyagok voltak. 1964-ben megjelent az első nyomtatott szabálykönyv is, címlapján a *gombfutball* szerepel (vö. 3. kép, Soós 1964).

3. kép. Soós András könyve ma már antikváriumi ritkaság

Tandori Dezső jóvoltából 1980-tól már szépirodalmi dokumentumokkal is rendelkezünk (4. kép). Az elismert író könyvei azt igazolják, hogy az úgynevezett informatikai forradalom előtti időszakban a *gombfoci* tartotta az előkelő helyét a gyermekek játékaikörében. A Móra Könyvkiadó gondozásában (majd a Móra és a Kozmosz Kiadó közös kiadásában) megjelent könyveinek a borítóit és illusztrációit Szemethy Imre (Munkácsy Mihály-díjas) grafikus készítette. Érdeemes megjegyezni, hogy az első kiadás 21 000 példányban jelent meg, a későbbiek pedig bővített változatban látott napvilágot. Érdeemes kihangsúlyozni, hogy a szenvedélyes játékos Tandori Dezső minden könyvének címében a játék *gombfoci* elnevezése szerepel (lásd Tandori 1980, 1985, 1989, 1994).

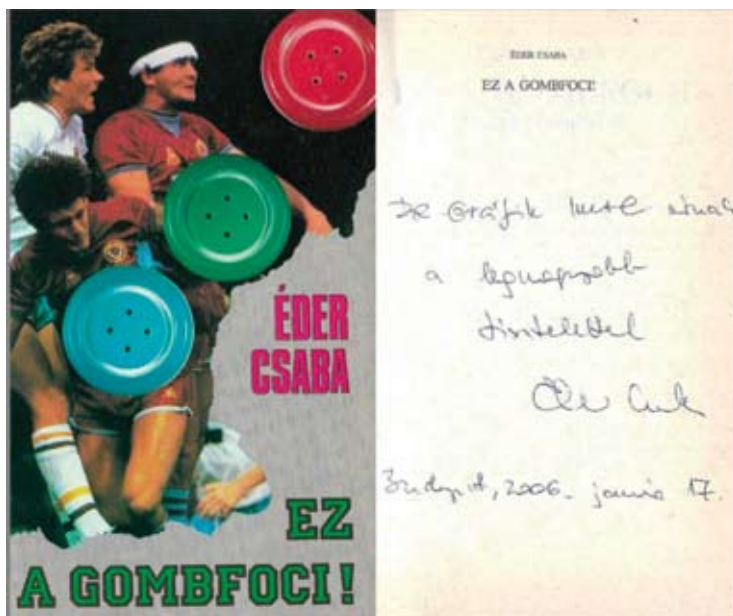

4. kép. Tandori Dezső könyvének első, második és harmadik kiadása

Az 1980-as években neves rendező (Révész György) és ismert színészek közreműködésével egy különleges filmdokumentum örökítette meg a gombfocit: *A hátvéd halála és feltámadása* című nagyjátékfilm. A II. világháború alatt zajló történet hősei kiskamaszok, akiknek szinte egész életüket kitölti nagy szenvedélyük: a *gombfoci*. Úgy tudjuk, hogy elsőként a film forgatókönyve készült el, majd később megjelent a történet egyfajta fikciós ifjúsági regényként (Vidor 1991).

A játék tehát itthon és a magyar diaszpóra révén világszerte hódított, a hivatalos sportjáték-elismertség azonban váratott magára. 1989-ben az ország-szerte működő klubok egy szervezetbe tömörülve megalakították a *Magyar Asztali-labdarúgó Szövetséget*, amelyet a bíróság bejegyzett, és a sporthivatal is támogatóan vette tudomásul. Ezzel a *gombfoci* mint *asztali-labdarúgás* hivatalosan is sporttevékenységnek minősült. Ennek egyik bizonyítéka, hogy 1990-ben újabb gombfociszabálykönyv kerülhetett kiadásra, illetve megfogalmazásra (vö. 5. kép, Éder 1990).

Itt föltétlenül utalnunk kell arra, hogy a gomb mint szimbólum – a játék magyar és kifejezetten csontgombokhoz fűződő jellegén túl még ma is jelen van a világon bármely, hasonló futballutánzó játékot, sportjátékot űző sok hazai és külföldi szövetség, egyesület, klub nevében, logójában, plakátjain, poszterein, fölhívásain, szórólapjain, jelvényein – ha a nevében nem is jelenik meg. Így van ez nálunk is: Magyar és Nemzetközi Szektorlabda Szövetség; a körfeliratos emblémán: Magyar Asztali-labdarúgó Szövetség 1989. Másutt, egyes hivatkozásokban azonban őrzi a játék eredeti nevét: *Gombfoci – Magyar Asztali Labdarúgó Szövetség*. Ám, hogy fokozzuk a „bábeli nyelvzavart”, földézzük a világhálón elérhető további változatokat, korábban

5. kép. Éder Csaba könyve is őrzi a játék eredeti nevét

a www.gombfoci.hu, újabban a sectorball.hu, illetve a Facebook közösségi oldalon (<https://www.facebook.com/malsz.hu>).

Az erdélyi magyarság körében népszerű játéknak van egy sajátos nyelvi, pontosabban nyelvhasználati vonatkozása is. Ezzel kapcsolatban idézzük Tőkés László református püspök 1990. február 1-jén a *Népsport*nak adott visszaemlékezését: „Nagy szerelmem volt a *gombfoci*. [...] Szervezője, részese lehettem az országos *gombfociszövetség* életre keltésének. A magyar gyerekek összegyűjtött pénzéből, egy eldugott faluban vettünk egy házat. Az volt a szövetség székháza. **A gombfocit összekötöttük a magyar nyelv ápolásával.** Minden mérkőzésről nagyon alapos jegyzőkönyvet kellett írni. Természetesen magyarul. Minden helyesírási hibáért pénzt kellett befizetni. Az eredmény: lett pénzünk, és megtanultunk helyesen írni” (a szerző kiemelései).

Magyarországon tehát új sportjáték született. A *gombfoci* lett az első sportág, amelyet a magyarok adtak a világnak! Megkülönböztetve az új sportágat más futballutánzó játékoktól (mint arra már utaltunk) a legjellemzőbb szabályelem neve után ma szektorlabdának nevezik a versenyszerű gombfocit (Horváth 2004).

Itt idézzük föl, hogy az elnevezés egy korábbi, 2012-es MTI-közleményben fölkelte a nyelvudomány érdeklődését is: „Egyéniben, párosban és csapat-

ban is aranyérmet szereztek a magyarok a hatodik *szektorlabda-világbajnokságon*, amelyet június 7. és 10. között rendeztek meg Rio de Janeiróban.” A *Nyelv és Tudomány Révhírek* rovatában föl is tették a kérdést: „De mi lehet a szektorlabda? Ebben az esetben biztosak voltunk benne, hogy nem egyedi szóalkotásról, hanem egy szakkifejezésről van szó. (Vigyázat, ismeretterjesztő rovatunk következik!)” S rögtön olvasható a megfejtés is: „Utánanéztünk, és kiderült, a gombfociról van szó. Miért hívják szektorlabdának a gombfocit? Az elnevezés viszonylag új; azért született, hogy megkülönböztessék a *csocsótól*, illetve más asztali labdarúgásnak is nevezett játékoktól” (URL4, a szerző kiemelésével). Végezetül megemlítjük, hogy 2013-tól komoly törekvések irányulnak arra, hogy a gombfoci hivatalosan bekerüljön a hungarikumok körébe. Ennek érdekében elkészült egy szakértők által összeállított javaslattevő tanulmány (Szikora–Takács–Gráfik 2013; vö. Szendi 2016; URL5). Szigetszentmiklóson pedig állandó gombfocitörténeti gyűjtemény nyílt meg. A valójában hivatalosan még nem múzeumként működő intézmény nagy látogatottságnak örvend, és sokan adományokkal (kéziratok, dokumentumok, fényképek, játékosok stb.) gyarapítják az egyre gazdagabb gyűjteményt (6. kép).

6. kép. Gombfoci Háza Múzeum, Szigetszentmiklós

Összefoglalva a gombfoci játéokra vonatkozó elnevezéseket, kissé elnagyolt időrendbe állítva az alábbiakat regisztrálhatjuk:

1. *Gombozás*. Önmagában nem elég egyértelmű, bármilyen gombokkal történő játék neve is lehet.
2. *Gombfutball*. Mivel az összetett szó második tagja angol eredetű, bár meghonosodott köznyelvi kifejezés, mégis kissé modorosnak, hivataliasnak tűnhet a használata.
3. *Gombfoci*. Néprajzkutatóként úgy ítélem, de fölteszem, nyelvileg/nyelvészeti szempontból is a legtalálóbbs, legkifejezőbb elnevezése a játéknak. A gombfoci hagyományait őrzők reménye szerinti hungarikummá nyilvánítási eljárásban is leginkább ez utal a magyar eredetre.

Itt közbevetve megjegyezzük, hogy az általunk alkotott magyar íráskép:

A **GOMBFOCI**[®],
A német **KNPF FUSSBALL** (vö. Gráfik 2015).

Továbbá – kis megszorításokkal – más nyelvekben is értelmezhető módon alkalmazható:

a portugál **FUTEBALL DE BOLA**,
a spanyol **BOLÓN DE FÚTBOL**,
az angol **BUTTON FOOTBALL**.

4. *Asztali-labdarúgás*, illetve asztalifoci. Tükörfordítás révén, részben fogalmilag/jelentéstanilag félrevezető lehet. Másrészt viszont széles körben elterjedve (s nem csak a magyar nyelvben) használatos a „csocsó” – kissé agresszív és mechanikus – játék megnevezésére is.
5. *Szektoralabda*. Többek véleményét osztva úgy vélem, hogy első hallásra magyarázat nélkül nem enged következtetni az eredeti játékra. Olyan összetett műszó, amely csak a beavatottaknak idézi föl a gombfoci játékot.

A néprajzi szakirodalomból ismert egy másik játék gombfoci elnevezése, mely azonban nem a gombfociról szól. Esztelneken a gombfoci – a neve ellenére – nem futballutánzó játék, hanem célzó-pattintó fiújáték, mely kb. 1950 óta ismert a faluban (Gazda 1980). Az erdélyi magyarok körében ját-

szott gombfoci román hivatalos nyelvi megfelelője a *fotbal de masă*, aminek magyar tükörfordítása az *asztali-labdarúgás*. A Vajdaságban pedig *pucomet*, *dugmić*, *sobni futbol*, *stoni futbol* néven is ismerték a magyar nevén kívül, ami azt jelzi, hogy szerbek és magyarok együtt gombfociztak (Börcsök 2010). Még távolabb van a gombfocitól az a gombokkal (is) játszott szórakozás, melyről a gombozás gyűjtőnév alatt különböző elnevezésekkel (*czembi*, *spikkelés*, *anschlag*) ad leírást Zsemley Oszkár a fővárosi gyerekek játécai körében (Zsemley 2003).

Napjainkban *retró gombfoci* néven a játék valóságos reneszánszát éli. A retró gombfocit azonban nem csontgombokkal játsszák, hanem fröccsöntött technológiával műanyagból készített, fényképes, úgynevezett trafikjátékosokkal. A név magyarázata: az 1950-es évektől trafikokban voltak megvásárolhatók ezek a figurák.

Az újabb hungarológiai tanulmányok körében is föltűnik a gombfoci. A kortárs szépirodalomban, Tóth Krisztina korábban már tárcaként megjelent novelláit egybefoglaló *Párducpompa* című kötetének ismertetésében olvashatjuk: „Nincsenek illúzióink, ugyanabban a rendszerben szédeleg mindenki: *A szatyros nő* című írásban a szerző egy cetlire följegyzett szatyros nő után ered az emlékezetében, közben újsághirdetéseket olvasgatva egy gombfocijátékosokat gyűjtő rákos férfihez jut el, aki a telefonban mesél neki egy kórházi nővéréről, akitől egy egész szatyornyai figurát kapott. És lám, meg is van a(z a bizonyos?) szatyros nő” (URL6). Nem meglepő, hogy ez fölkeltette az irodalomkutatók, irodalomelemzők figyelmét is. Horváth Csaba tanulmányában írja: „*A Szatyros nő* játék és világmodellé összeálló *gombfoci-motívum* úgy hordozza a *gombfoci* egyszerre érvényes elsődleges és metaforizált jelentését, hogy azok nem emelkedhetnek egymás fölé” (Horváth 2017: 314., a szerző kiemelésével).

Mindent egybevetve – nem nyelvészként, de a játék kultúrtörténetével foglalkozó néprajzkutatóként többekkel egyetértésben – lándzsát törünk a magyar leleményű futballutánzó játék *gombfoci* elnevezése mellett. Akár szimbolikus is lehet záró megjegyzésünk, miszerint a gombfoci bármilyen változatát játékosoknak soha nem jutott eszükbe a valóságos labdarúgók nevével vagy fantáziánévvel megszemélyesített gombok megnevezése *bábuként*, mint ahogy azt a szektorlabda művelői teszik.

Amióta labdarúgás létezik, a lelkes és játékos kedvű szurkolók mindig megpróbálták modellezni a sportág lényegét valamilyen asztali ügyességi-taktikai játék formájában. Voltak erre sikeres és kevésbé sikeres próbálkozások: a XX. század elején elterjedt, gombfoci nevet viselő népi játék egyértelműen a sikeresek közé tartozik, és büszkén állíthatjuk: igazi hungarikum” (URL7).

Egyetértően idézzük a világhálón megjelent gondolatot, miszerint: „A gombfoci egy magyar találmány, amely megérdemli, hogy újra divatba jöjjön!”

Szakirodalom

- Bondy Endre 1970. *Foci*. Sport. Budapest.
- Börcsök László 2010. *A játék varázsa. A gombfoci, az asztali labdarúgás Becsén-Óbecsén, illetve községünk a gombfociban, az asztali labdarúgásban, a szektorlabdában*. Proleter Rt. Óbecse.
- Éder Csaba 1990. *Ez a gombfoci*. Policoop Kisszövetkezet. Budapest.
- Feleki László 1978. A rajttól a röplabdáig. (Hogyan vált magyarrá sportnyelvünk?) *Magyar Nyelvőr* 1–7.
- Gazda Klára 1980. *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Kiadó. Bukarest.
- Gráfik Imre 2015. Tischfussball „Knopffussball” (Ungarisch: „gombfoci”) – Von Kinderspiel bis Sportspiel. In: *Spielweise*. 25. Internationaler Spielmarkt Potsdam. 8. und 9. Mai 2015. – Bildungsforum. Potsdam. 84., 110.
- Gráfik Imre 2016. A „játékok játéka”: a gombfoci. *Napút* 7/114–22.
- Gráfik Imre 2021. A „játékok játéka”: a gombfoci. Játékból – sportjáték. In: Györgyi Erzsébet (szerk.): *„A játék királyi út”*. Kiss Áron Magyar Játéktársaság. Budapest. 119–30. (The „Game of Games”: Botton Football. 323. p.); Illusztrációk 354–9. (Második, javított kiadás)
- Horváth Csaba 2017. Pompás párdúc – A poszt-posztmodern állapot Tóth Krisztina Párdúcpompa című kötetében. In: Koutny Ilona – Kinga Piotrowiak-Junkiért – Paweł Kornatowski – Németh Szabolcs (szerk./redakcja): *A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás Hungarologia dzisiaj: językoznawstwo, kultura i dydaktyka*. Wydawnictwo Rys. Poznań. 307–15.
- Horváth Imre 2004. *Sportág születik. A gombfocitól a szektorlabdáig*. Szakdolgozat. Kézirat. (A szerző tulajdonában)
- Kálmán Béla 1988. *A nevek világa*. Sprinter Kiadó. Budapest.
- Mérei Ferenc 1937. *A gombozó gyermek*. A Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézet Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó Közleménye. Budapest.
- Szendi Péter 2016. Gombfocival a hungarikum felé. *Balatoni futár* 7/21.
- Szikora Katalin – Takács Ferenc – Gráfik Imre 2013. *Tanulmány a gombfoci játék és a szektorlabda sportág eredetéről, kialakulásáról*. Kézirat. (A szerző tulajdonában)
- Tandori Dezső 1980. *Nagy gombfocikönyv. A Liverpool a Vízivárosban!* Móra Könyvkiadó. Budapest.
- Tandori Dezső 1985. *Új nagy gombfocikönyv. A Liverpool (És a többiek!) Ismét a Vízivárosban*. Móra–Kozmosz. Budapest.
- Tandori Dezső 1989. *A legújabb kis-nagy gombfocikönyv*. Móra–Kozmosz. Budapest.
- Tandori Dezső 1994. *Új nagy gombfocikönyv*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Tolnai Vilmos 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 27/176–9.

- Tóth Krisztina 2017. *Párducpompa*. Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. Budapest.
- Velösy Béla (szerk.) 1939. *Játékos könyv II*. Otthoni és téli szabadtéri játékok. A Magyar Cserkészszövetség. Budapest.
- Vidor Miklós 1961. *Galambposta*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest.
- Vidor Miklós 1991. *A hátvéd halála és föltámadása*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Zsemley Oszkár 2003. A fővárosi gyerekek játéka. In: Kriston Vizi József (vál.): *Közös nyelven, Ungon, Berken. Néprajzi játéktanulmányok a múlt évszázad elejéről*. Pont Kiadó. Budapest. 35–8.

Források

- URL1. dopami (2017) Gombfoci. Egy másik érdekes cikk 1997-ből: A játék, amelyet a piaristák indítottak útjára. Index.hu / Forum. https://forum.index.hu/Article/showArticle?na_order=&na_start=5232&na_step=30&t=9025367 (Letöltés: 2022. 12. 22.)
- URL2. Gráfik Imre (2019) A játékok játéka: a gombfoci. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=l4y61yNnxY> (Letöltés: 2022. 10. 28.)
- URL3. Lafaitte, Conselheiro – Gerais, Minas (1996) quatroluasfuteboldemesa. Seria a origem européia de jogo de futebol de botão? Historia do Futebol de Mesa... Futebol de Botão. <http://quatroluasfuteboldemesa.blogspot.com/p/historia-do-futebol-de-mesa-futebol-de.html> (Letöltés: 2022. 12. 22.)
- URL4. Lovas Emőke (2017) A gonoszság könyve. KULTMAGdunsztIRODALOM. <https://dunszt.sk/2017/11/17/a-gonoszsag-konyve/> (Letöltés 2022. 12. 22.)
- URL5. Markolt Lina (2022) Gombfoci: Egy magyar találmány, amely megérdemelné, hogy újra divatba jöjjön. egyAKTÍV. <https://egy.hu/aktiv/gombfoci-egy-hungarikum-amely-megerdemelne-hogy-ujra-divatba-jojjon-111589#> (Letöltés 2022. 12. 21.)
- URL6. Tóth Gábor (2020) *Vajon hungarikum lesz a gombfoci?* Vasárnap. <https://vasarnap.hu/2020/03/05/gombfoci-hungarikum-grafik-imre/> (Letöltés 2020. 12. 12.)
- URL7. nyest.hu (2012): A nyelv végtelen gazdagsága 5. Híre-hamva, sava-borsa. Nyelv és Tudomány 2012. <https://m.nyest.hu/hirek/hire-hamva-sava-borsa> (Letöltés 2022. 12. 22.)

Gráfik Imre

néprajzkutató, muzeológus, ny. múzeumigazgató
Néprajzi Múzeum, Savaria Múzeum
E-mail: grafikimre@gmail.com

Abstract

GRÁFIK, IMRE

FOOTBALL IMITATION GAME: BUTTON FOOTBALL

For as long as football has existed, playful fans have always tried to model the essence of the sport in the form of some kind of table-top tactical skill game. The early 20th century folk game of button football, a Hungaricum, is clearly one example. The paper explores the cultural history of the game, documents the evolution of its names: buttoning, button football, button football, table football, table soccer; and defines its relationship to other similar games (e.g., sector ball).

Keywords: imitation football, button football, button football, table football, sector ball, the button as a symbol

PACSAI IMRE

**MAGYAR SZÓLÁSOK ÉS KÖZMONDÁSOK PÁRHUZAMAI
A TÖRÖK NYELVEKBEN**

Kivonat

A magyar és török szólások és közmondások között gyakran tükörfordítás jellegű egyezést figyelhetünk meg, aminek a mélyén a metaforikus kép egyezése állhat. Számos esetben a szokás- és hagyományrendszer terén is azonosságot tükröznek az azonos jelentésű, azonos képet alkalmazó nyelvi egységek. A bemutatandó magyar és török frazeológiai kifejezések, közmondások nem kapcsolódnak az ókori antik kulturális örökséghez, sem a Biblia világához. Például: az ördög lakodalma, ördög-szekér, megy a hasa, disznóbőr az orcája, ne köpj a kútba, ne higgy az ebszájnak, ebnek – ebhalál. A jelen tanulmányban tárgyalt fogalomkörök: egészség, szokás–hiedelem, megfigyelés–intelem, testrészek, természeti jelenségek, tárgyak, állatok.

Kulcsszavak: magyar–török frazeológiai párhuzamok, fogalmi körök: természeti jelenség, egészség, testrész, tárgy, állat

Tanulmányomban a harminc éve folytatott összehasonlító vizsgálatom során feltárt adatok közül kívánok néhányat bemutatni. A kutatásom az eurázsiai nyelvi és kulturális kapcsolatok elemzésére irányult, amelynek részét képezi a munkámban ismertető török és magyar frazeológiai párhuzamok, az azonos metaforikus képet alkalmazó közmondások.

A frazeológia kérdéseinek vizsgálata mind a hazai, mind a külföldi nyelvtudományban egyre fontosabb szerepet játszik. Ezt igazolja Margalits Ede (1897) és O. Nagy Gábor (1966) gyűjteménye, valamint az újabb munkák, így Ujváry Zoltán (2003), Bárdosi Vilmos (2015) frazeológiai szótára. A magyar frazeológiai kifejezések és közmondások rendszerezéséről, etimológiai kérdéseiről újabban Balázs Géza (2005, 2022: 35–50) és Paczolay Gyula (2008) tanulmányában olvashatunk.

Tanulmányom megírására neves hazai turkológusaink azon véleménye biztatott, miszerint a török és magyar frazeológia összehasonlító vizsgálata még várat magára. Ezúttal kívánok köszönetet mondani azoknak a tatár, baskír, azerbajdzsáni és kazah kutatóknak, akik elősegítették, hogy török tárgyú tanulmányaim megjelentek a *Tatarica* (Kazany), a *Turkológia* (Baku) című folyóiratban, a Kazah és Baskír Tudományos Akadémia tudományos gyűjteményében. Fontos számomra, hogy magyar tudományos munkában magyar nyelven is ismertessem kutatásom eredményeit.

A frazeológiai párhuzamokról (A mentalitás közös vonásait tükröző párhuzamok)

Az egészséggel kapcsolatos frazeológiai kifejezések

1. Az ikerszavak összehasonlító vizsgálata során figyeltem fel az egészséggel kapcsolatos kifejezések gazdagságára a török nyelvekben, amelyekben az *Erőt, egészséget!* magyar köszönési formulának megfelelő mellérendelő szóösszetételekre és köszönési formulákra találtam. Az *аман, усен, сая* 'egészséges, eleven, sértetlen' jelentésű szavak alkotta szinonim jellegű szóösszetételek az *Erőt, egészséget!* magyar köszönési formulának felelnek meg: a tatár *усен-сая* (ТаРС 178); *сая-сәләмәт* (ТаРС 471); a kazah: *аман-есен* (КаРС 33); az ujjur *аман-есән* (КАЙ 135); a baskír *сая-сәләмәт* (БРС729) és *уҗән-аман* (БРС 221); a kirgiz *аман-әсен* (КТРС 65) 'egészséges, eleven, sértetlen' jelentéssel bír.

2. A török nyelvek köszönési formulái: a tatár *Сая бул!* (ТаРС 471), a baskír *Иҗен бул!* (БРС 221), a kazah *Сая бол!* (КаРС 284) 'Jó egészséget!', 'Viszontlátásra!', 'Isten veled!', 'Legyél egészséges!' jelentésűek. A török hatást tükrözik a cseremiszi nyelv *Әсен улыда!* (МаРС 454), *Таза лийза!* 'Legyél egészséges!' köszönési formulái, amelyekben a tatár nyelv 'egészséges, sértetlen' jelentésű *әсен* és *маза* szava szerepel.

Szokások, hiedelmek

1. Ujváry Zoltán a *Magyar ember hallgat, mikor eszik* (Ujváry 2003: 440) mondatot jellegzetes szólásként mutatja be, mely megfelelőre talál az oszmán török *Evvel taam, sonra kelâm* (ТурС 284) 'először az étel, aztán a beszéd', az üzbég *Аввал гаош, бадъез калош* (УзС 198) 'előbb egyél, aztán beszélj' szólásokban. Mindezek az étkezés alatti magatartásra figyelmeztető kifejezések azonos szokásra utalnak. Z. G. Aminyev hasonló baskír, Sz. M. Bagirzade kutató hasonló azerbajdzsán szokást ismertetett. Az azeri *étkezés alatt a malom fülei is süketek* közmondás ezt képszerűen fogalmazza meg.

2. A hajnalban kimert víz rontást gyógyító erejébe vetett hitet tükrözi a tatár *маң суы* (ТаРС 525) 'kora reggel kimert víz, melyben fürdenek, melyet isznak a szemmel verés okozta baj gyógyítása céljából' és az azonos jelentésű baskír *ман һууы* (БРС 585) kifejezés is. Megállapítottuk, hogy a Nyíregyháza környéki bokortanyák lakói körében még az 1997. évi etnográfiai gyűjtőmunka idején is ismert volt a hajnali víz rontást gyógyító hatása. A híres magyar búcsújáró hely, Szentkút csodatévő vize, a baskír *зәмзәм һууы* (БРС 755),

a 'mekkai Kába-templom szent kútjából hozott víz' kifejezés szintén egy szentnek tekintett helyről származó vízzel kapcsolatos. Az oszmán-török kifejezés, a *su okutmak* (TyPC 792) 'imádságot mondani a víz felett, amit majd betegnek adnak' szintén az említett hiedelemvilággal kapcsolatos. A magyar *aranyos víz* kifejezés tartalma is a csodatévő erőt sugallja.

3. Ugyancsak a hiedelmekkel kapcsolatos a veszélyes, ijesztő, illetve a csodálatot keltő dolgok megnevezése során az ördög szó használata a magyar és a török nyelvekben. Az Alacsony-Tátra két földrajzi neve, az *Ördög lakodalma-hágó* és az *Ördög lakodalma-hegy* jól szemlélteti ezen elnevezési módot. Mindkét hely a veszélyes voltáról méltán kapta az *ördög lakodalma* elnevezést, ugyanis télen gyakori a lavinaveszély és a hatalmas erejű hóvihár. A tatár *nepu myüe* (TaPC 443) 'hóvihár, hóförgeteg' (szó szerint: az ördög lakodalma) és a baskír *шаӳман туӳы* (БPC 761) 'vihár' (szó szerint: az ördög lakodalma) kifejezés *ördög* szava a hágó és a hegy környezetére jellemző meteorológiai viszonyokat jelöli. Az *Ördög lakodalma-hágó* szlovák neve *Sidlo Čertova svad'ba* (1483), amely *Ördög lakodalma-hágó* néven megőrizte a magyar alakot. Az *Ördög lakodalma-hegy* szlovák megfelelője a *Čertovica*, mely már csak az *ördög* jelentésű névvel jelöli az adott hely veszélyes voltát. Feltehetően a magyar név az eredeti, amit a hasonló tartalmú török kifejezések sugallanak. M. Marek (2003) szlovák történész munkája adhat magyarázatot erre a névtani kérdésre. Tanulmánya a Felvidék stratégiailag fontos hágóinak és folyóvölgyeinek őrzésében részt vevő besenyők és úzok történetét elemzi. Az *Ördög lakodalma-hágón* keresztül és az *Ördög lakodalma-hegy* alatt vezető út stratégiai szempontból fontos volt. Ez volt az Alacsony-Tátrán keresztülvezető egyetlen út, amely a Garam folyó völgyében vitt a nemesfém-bányászat központjai felé. A Garam völgyében jelentős gyeprendszer épült ki, amelyet besenyő határőrök védtek. A besenyők jelenlétét igazolja annak a Garam völgyében található településnek a neve, amelyik az 1464-ben kelt okirat szerint *Besenyő* volt.

Az *ördög* szó közös használatára utal az *ördögcsékér* (*Eryngium campestre*) és a baskír *шаӳман арбаһы* (БPC 761) szúrós pusztai növényt jelölő botanikai név, mely a *шаӳман* 'sátán, ördög' és *арба* 'székér' szavakból áll. József Attila képzeletét is megragadta e név, melyet a *Nyár* című versében alkalmaz: „*Ördögcsékéren jár a szél...*” Az *ördög* további magyar botanikai nevekben is szerepel, amit az *ördögbockor* (*Concalis*), *ördögcérna* (*Lycium*), *ördögharaptafü* (*Succisa pratensis*) igazol. A tatár *шаӳман таягы* (TaPC 525) 'bogáncs' (szó szerint: ördög botja), a baskír *шаӳмантаяк* (БPC 761) 'bogáncs' hasonló szemléletre utal.

4. Számos hiedelem kapcsolódik a kutya alakjához, amit a magyar és a török népek frazeológiája is tükröz. Közös vonásként jelenik meg, hogy a kutyát

negatív tulajdonságok megtestesítőjeként ábrázolják a hasonló tartalmú frazeológiai egységek. A magyar és a török hagyományok szerint nem szabad emberi keresztnevet adni a kutyának, mert a hiedelem szerint kapcsolatban áll a szellemvilággal, a gonosz erővel. A boszorkánypercek tanúvallomásai jól tükrözik e hiedelmet.

Az oszmán-török *Eceli gelen köpek cami duvarına (alusuna) siyer* (TörökSz 259) 'amely kutyának el kell pusztulnia, a dzsámi falára vize' és a magyar *Ki kutya a templomból!* (ME 483) szólás szemlélteti a kutya megítélését. A baskír *эм талагыры* (БРС 806) 'hogya kutya marja szét', a magyar *Kutya egye meg a máját!* (szidalom), *Ördög vigye el!* (rég) (ONG 401/2111); *Kutyák nyalják fel a vérét!* (átok, szidalom) (ONG 401/2111) hasonló tartalmú átkozódások. Zách Felicián tragikus sorsa, akit felségsértés miatt kivégeztek, majd szétdarabolt holttestét kutyákkal maratták szét, az említett szidalmakkal kapcsolatos hiedelmet tükröz. Az *ebhalál* (ME 138): *Ebhalállal vesszen el!* (ME 138); a tatár *эмкә эм үлме* (ТаРС 686) 'kutyának – ebhalál', a baskír *эмкә эм үлеме* (БРС 805) 'ua.'; a türkmén *ume um өлүми* (ТуркРС 361) 'ua.' azonos tartalmú átkozódás.

Közös hiedelem, hogy a folyókról kapott név megvédi a kutyákat a veszettségtől. A *Nemcsak egy kutyát hívnak Sajónak* (ME 484) szólás és a Mikszáth Kálmán A két koldusdiák című regényében említett Dráva nevű kutya igazolja az A. F. Пимбетов (2012) munkája említette baskír hiedelemmel való azonosságot.

A *Nem megy ebnek szemébe a füst* (ONG 161/140), a tatár *Эм күзе төтен белмәс* (ТаРС 577), a baskír *Эм күзе төтөн белмәс* (БРС 806) és a türkmén *Um zəzi түссө билмез* (ТуркРС 361) szólások azonos jelentésűek: 'az aljas emberek nem szégyenkeznek' (szó szerint: a kutya szeme nem ismeri a füstöt).

A magyar *Vess a kutyának, s mindjárt nem harap meg* (ONG 411/2340), az oszmán-török *it ağzına bir kemik* (Турк 482) 'lekenyerezni valakit' (szó szerint: csontot dobni a kutyának), *köpekin ağzına kemik atmak* (Турк 482) 'ajándékkal megvesztegetni valakit' (szó szerint: csontot dobni a kutyának) a megvesztegethető emberről szól.

A hálátlan, elbizakodott embert jelenítik meg a magyar *A kutya is akkor vész meg, amikor a legjobb dolga van* (ONG 407/2254) és a tatár *Эм симерсә, иясен талый* (ТаРС 687) 'a meghízott kutya gazdáját megmarja' közmondások.

A *Kutyából nem lesz szalonna* (ONG 409/230), a csuvas *Йыта самър та, нусма юрамоть* (ЧувП 234) 'bármennyire hízzon is meg a kutya, nem kerül levágásra', a perzsa *Sag ke cāq šqurme-aš nemi konand* (ПеПос

134/738) 'bármennyire is hiszzen meg a kutya, mégsem készítenek belőle kaurmát (pörcöt)' a kutyahústól való hasonló idegenkedéssel kapcsolatos.

Tükröző jellegű a *kutyalakodalom* (ME 489), *kutyalagzi* (ME 486) és a tatár *эм тые* (ТаРС 687) 'alja népség gyülekezete' (szó szerint: kutyalakodalom). Hasonló jelentésűek a *kutyafajta* (ME 487) és a tatár *эммән туган, эм токымы* (ТаРС 687) 'kutyafajta' frazeológiai egységek. Az *eb a lelke* (ONG 156/10) megfelelője a tatár *эм жан* (ТФРС 687) 'kegyetlen, embertelen' (szó szerint: kutyalélek) frazeológiai egység. Azonos jelentésű a tatár *эм авыз* (ТаРС 686) 'gonosz fecsegő, csúnya szájú' (szó szerint: ebszáj) és a magyar *ebszáj* (ME 138), valamint a *Ne higgy az ebszájnak!* (ME 138) szólás.

Azonos szemléletet tükröznek a baskír szólások: *эм эзам* (БРС 805) 'gonosz ember' (szó szerint kutya ember); *эм кечек үгәл* (БРС 806) 'gonosz, mint a kutya'; *эм кечек эрһез* (БРС 806) 'szemtelen, mint a kutya', amelyek negatív emberi vonásokat jelenítenek meg.

Megfigyelések, intelmek

1. *A Kibújik (táj: kiüti magát, kitetszik, kiáll) a szeg a zsákból* (ONG 618/328); *Kitetszik a szeg a zsákból* (ME 763) közmondásunkkal azonos képet ábrázol a tatár *Без капчыкта ятмый* (ТаРС 85) 'nem áll meg az ár a zsákban'; az ujjur *Ziniske timur toprada turmejdö* (Kúnos 20) 'a hegyes vas átszúrja a zsákot'; a csuvas *пашатана михере пытарайман* (ЧРС 245) 'a hegyes vasat nem rejtheted el a zsákban' közmondás.

2. *A kutya ugat, a karaván halad* (ONG. 407/2269); török *it ürür, kervan yürür* (ТурС 482) 'a kutya ugat, a karaván megy előre'; ujjur *It kavajdö, karavan kätädö* (Kúnos, 9) 'ua.'; üzbég *ит хурап, карвон утар* (УзРС 185) 'ua.'; türkmén *ит үйрер, кервен гечер* (ТуркРС 361); 'ua.'; kirgiz *ит рөт – кербен жүрөт* (КиРС 376) 'ua.' közmondások az azonos tartalmat azonos módon ábrázolják.

3. *A lányomnak szólok, de menyem is értse* (ME 549), *lányomat szídom, menyem is értse* (ME 549) megfelelőire találtunk a krími tatár *къызым, санъа айтам, келиним, сен динъле* (АС 104) 'lányom, neked mondom, menyem, értsed'; az üzbég *кизин, сенга айтмак, келиним, сен ешип* (УзРС 28) 'ua.' frazeológiában. Az azonos tartalmú közmondásokban a *кереге* (КиРС 377) 'a kerek jurta farácsa', illetve az *уук* (КиРС 810) 'a sátor kupoláját tartó oszlop', valamint az *уул* (КиРС 810) 'fia' elem szerepel: *керегем, сана айтам, келиним, сен ук* (КиРС 377) 'neked mondom, kереге, te pedig, menyem, érts belőle', *уугум, сага айтамын, уулум сен ук* (КиРС 810) 'neked mon-

dom, sátoroszlop, te pedig, fiam, érts belőle’, ami a közmondás elterjedt és régi voltát igazolja.

4. *Ne köpj a kútba, mert innod kell belőle* (ONG 398 /2027); a tatár *төкермә коега, суын эчәрсен* (ТаРС 574) ’ne köpj a kútba, megesik, hogy innod kell belőle; a baskír *қозокка төкөрмә, һыуын эсерһен* (БРС 629) ’ne köpj a kútba, majd innod kell a vizéből’; a kirgiz *кайрылын ичер ашын, а, какырба да түкүрбө кереги тиер башына* (КиРС 321) ’ne köpj abba az ételbe, melyből visszafelé jövet majd enned kell!’ rusztikus képével sajátos népi jelleget tükröz.

A testrészeket jelentő szavak a szólásokban

1. A szem jelentésű szó a frazeológiai kifejezések és közmondások gyakori szereplője. Említést érdemel, hogy a magyar és török nyelvekben tágabb jelentésmezővel rendelkezik, mint az európai nyelvek szem jelentésű szava. A baskír nyelv *күз* (БРС 387) ’szem’ szava ’hurok, kötés, szövet szeme’ jelentését a *күз күтеү* (БРС 387) ’leszaladt egy szem a harisnyán’ kifejezés igazolja. A türkmén *гөз* (ТуркРС 196) ’szem’ szó ’ablakszem’ jelentéssel is rendelkezik. Az oszmán-török *гөз* (ТуркРС 196) ’szem’ a ’kötés szemét’ is jelenti.

A *szemet vet valamire*, valamint a baskír *күз тауулай* (БРС 310) ’rátekin valamire’ (szó szerint: ráveti a szemét) szólás hasonló, amit a *күз* (БРС 308) ’szem’ és a *тауулай* (БРС 596) ’dob, vet, hajít’ jelentésű szó igazol.

A *görbe szemmel néz* (ME 282) és a baskír *кырын күз менән карай* (БРС 310) ’barátságatlanul viszonyul, nem tetszik valami’ (*кырын* (БРС 398) ’görbe, ferde’, *күз* ’szem’ és a *карай* (БРС 352 ’néz, tekint’) szólás azonos negatív tartalmat közöl.

Az *elül-hátul szemfüles* (ME 673) szólásban szereplő *szemfüles* (ME 673) szavunk a XVII. században még *szem-fül* (ME 673) formában ’figyelő, információt szerző’ jelentéssel volt használatos, amit a *szem-fül emberek* példa igazol.

A török nyelvek közös eleme a szem és fül alkotta összetétel, ami a ’figyelem, felvigyázás’ jelentéssel párosul: tatár *балалара күз-колак бул* (ТаРС 334) ’vigyázz a gyerekekre!’, az ujgur *көз-қулак болмак* (КАЙ 146) ’vigyáz valakire’ és a türkmén *гөз-гулак болмак* (ТуркРС197) ’vigyáz valakire, óvatosnak lenni’, a baskír *кү-колак булыу* (БРС 311) azonos képet alkotva közli az azonos tartalmat.

2. A fog főnév szerepel a *fogára való* (nagyon tetszik neki) (ONG 215/753); *nem fér (nincs) a fogára* (nem tetszik neki) (ONG 215/753) kifejezéseinkben, amelyek párját alkotja a baskír *теу үтеү* (БРС 608) ’a fogára

való, ízlésével egyező'; *meu batmay* (БPC 608) 'nem megfelelő' (nem a fogára való) kifejezés.

Azonos jelentésű a magyar *feni a fogát valakire* (dühös rá, bajt akar neki okozni) (ONG 215/760) valamint a baskír *meu kaiṗay* (ТаPC 269) 'haragot táplál valaki ellen, ártani akar valakinek' (szó szerint: feni a fogát) szólás. A *feni a fogát valamire* (nagyon vágyik rá, mindenképp meg akarja szerezni) (ONG 215/761) szintén e körhöz tartozó szólás.

A *ritka fog ritkán mond igazat* (ME 256), *ritkafogú – hazudós* (ME 256) kifejezések teljesen azonos jelentésű párja a Z. G. Aminyev közölte baskír *meue hupek* 'hazudós ember' (szó szerint: ritka fog) kifejezés.

A *foggal-körömmel* (elkeseredetten, egészen a végsőkig küzd valaki) (ONG 216/771) megfelelőjét képezi a tatár *meu-тырнагы белән* (ТаPC 535) 'teljes erővel' (szó szerint: foggal-körömmel) és *meu-тырнагы белән яклау* (ТаPC 535) 'teljes erővel véd valamit' szólás.

3. A *veri a mellét* 'dicsekszik' szólásunkkal azonos a *күкрәк кагыу* (БPC 312) 'dicsekszik' (szó szerint: veri a mellét), amely a *күкрәк* (БPC 312) 'mell' és a *кагыу* (БPC 331) 'ver, üt' szóból áll.

4. A *köszörűli a nyelvét valakin* kifejezésünk megfelelője a tatár *мел чарлау* (ТаPC 512) 'pletykálkodik' (feni a nyelvét) a bántó, sértő beszéddel kapcsolatos. A 'köszörül' jelentésű szó van jelen a magyar *torkát köszörűli* és a tatár *тамак кыру* (ТаPC 513) 'krákog, hogy szólni tudjon' (szó szerint: köszörűli a torkát) kifejezésekben. A tatár *кыру* ige 'köszörül' jelentése megerősíti a párhuzamot.

5. A has szót figyelhetjük meg a tatár *Яхшы аш калганчы, яман корсак ярылсын* (ТаPC 716) 'inkább a rossz has szakadjon meg, minthogy jó étel megmaradjon', az azonos jelentésű krími tatár *Яхшы аш кьфлгандже, яман кьурсакъ патласыын* (AC 179); a magyar *Inkább (a) has szakadjon (fakadjon/pukkadjon/fájjon), mint(hogy) étel (meg)maradjon* (ONG 270/350) közmondásokban.

A tatár *эч куту* (ТаPC 262) 'hasmenéssel küszködik' (szó szerint: megy a hasa) és magyar megfelelője, a *megy a hasa* szókapcsolat azonos képet rajzol. A *hasmenés* szavunk európai nyelvekbeli megfelelőiben nem szerepel a has szó.

6. Azonos metaforikus kép szerepel a *rágni a fülét* (szüntelen nógatni) (ME 269) a tatár *колак итен ашау (кимеру, чәйнәу)* (ТаPC 269) 'szüntelenül egy dolgról beszélni, mindig egyazon dolgot kérni' szólásban, amelyik a *колак* 'fül' szóhoz kapcsolódó *кимеру* (ТаPC 255) 'rágni', *чәйнәу* (ТаPC 683) 'rágni, majszolni' jelentésű igét alkalmazza.

Hasonlóképp ábrázolja az örömet a *fülig ér a szája* (M-OSz 842), *fülig szalad a szája* (ONG 225/1026) szólás és a tatár *авызы колакка житкән*

(TaPC 20) 'nagyon megörült valaminek' (szó szerint: fülig ér a szája), valamint az *авызы колагына эцитме* (TaPC 269) 'nagyon megörült' (szó szerint: fülig szaladt a szája) szólás.

7. A *talpat nyal* (M-OSz II/904) és a tatár *табан ялау* (TaPC 555) 'hízeleg, alázatoskodik' (szó szerint: talpat nyal) azonos képet használ a hízelkedés ábrázolására.

8. A tatár *йоны-тиреге белэн* (TaPC 191) 'szőrrel és bőrrel együtt' és a magyar *szőröstül-bőröstül megesz valamit* (ME 699) azonos képet jelenít meg.

9. A kéz szó ugyancsak több frazeológiai egységben szerepel. A *hosszú kezű (tolvaj)* (ME 435) és „*zsiványnak hosszú a keze, enyves az ujjá*” (ONG 737/62) szólás tartalmát fejezi ki a tatár *кулы озын* (TatSz 294) 'hosszú kezű, tolvaj' és a baskír *кулы озон* (БPC 469) kifejezés.

A *két kézzel kap valami után* és a tatár *куш куллан* (TatSz 300) 'erősen vágyott dolog nagy örömmel való elérése' (szó szerint: két kézzel) azonos állapotra utal.

A *jobb keze valakinek* kifejezés a baskír *уң кул* (БPC 379) 'segítője valakinek' (szó szerint jobb kéz) kifejezésben talál párira. A *keze-lába* (ME 435) 'fő segítőtársa' kifejezés is azonos jelentésű. A *kézzel-lábbal rajta van* (ME 436) 'nagyon igyekszik elérni valamilyen célt' szólás jellemzi az igyekvő segítőtárs tevékenységét.

A tatár *кул-аягын сызлаусыз булсын* (TaPC 296) 'Légy egészséges!' (szó szerint: Kezed-lábad legyen sértetlen!) jókívánság teljes megfelelője a baskír *аяк-кулын, һызламаһын* (БPC 64) 'adjon az Isten erőt, egészséget' (szó szerint: Lábad és kezed legyen sértetlen/ép!) szólás, melyben az *аяк* (TaPC 49) 'láb' és a *кул* (TaPC 295) 'kéz' alkotta *кул-аяк*, illetve az *аяк-кул*, azonos jelentésű mellérendelő összetétel szerepel.

A magyar nyelv *kéz-láb* összetétele az *épkézláb* (M-OSz I/602) 'egészséges' (személy); 'ép, sértetlen, jó minőségű' (tárgy) jelentésű. A török példákban szereplő 'egészséges, sértetlen' jelentés van jelen a nő *épkézláb gyermeket szült* kifejezésben, ahol a végtagok állapota szimbolizálja az egészségi állapotot. A *nem tud egy épkézláb mondatot leírni* a jelentésmező kiterjesztésére szolgált példát.

A *kézre kerül* 'elfogják, letartóztatják' kifejezésünk megfelelője a baskír *кулга алыу* (БPC 379) 'letartóztatják', valamint a *кулга кабыу* (БPC 379) 'kézre kerül, elfogják' jelentésű kifejezés.

Természeti jelenségek

1. A *hajnal hasad* kifejezésünk a „*hajnal hasad, fényes csillag ragyog...*” népdalszövegben szerepel. Ugyanez a kép található a tatár *тан яру* (*ярылу*)

(ТаРС 525) 'hajnalodik' (szó szerint: hajnal hasad), valamint a *тан ярыла* (ТаРС 526) 'hajnalodik' kifejezésben. A *яру* (*ярылу*) igék 'hasad, szétszakad' jelentése a magyar kifejezés kulcsszavával egyezik meg.

2. A *jég* szerepel a magyar *Jégre írták a kötelezvényt* (ME 375); *Jégre metszett kép nem sokáig ép* (ONG 316/71); *Jégre metszi a képet* (ME 375) szólásunkban. A tatár *Бозга язган* (ТаРС 701) 'jégre lett írva' és a *Боз өстендә язу тормас* (ТаРС 701) 'ami jégre lett írva, nem marad meg sokáig' közmondásban is kulcsszóként van jelen a *боз* 'jég' jelentésű szó. A *jégre csalták, jégre vitték* (ME 375) és a tatár *бозга умыру* (ТаРС 76) 'becsapni' (szó szerint: jégre ültetni) szólás egyaránt képszerűen ábrázolja a 'becsap' jelentést.

3. Érdekes módon a közismert *Majd ha piros hó esik* 'soha' jelentésű szólásunk nem került be egyetlen gyűjteménybe sem, melynek a tatár *кызыл кар яугач* (ТаРС 227) 'sohasem' (szó szerint: majd ha piros hó esik) szólás a teljes megfelelője.

4. A *Mi szél hozta?* (M-OSz II/ 783) és a tatár *нинди әжиллер ташлады* (ТаРС 399) 'Mi szél hozta?' szólást a váratlan látogatónak teszik fel.

5. A tatár *утны-суны кичу* (ТаРС 399) 'sok megpróbáltatást elsenvedni (tűzön-vízen keresztül menni)' szólás alapján megegyezik a *tűzön-vízen át követi* (M-OSz II/1045) 'minden nehézség közepette is hű marad' szólásunk tartalmával.

Tárgyak

1. A szekérrúd szerepel a *Jó kocsis hamar megfordítja a rudat* (ME 639); *Kitört a szekere rúdja* (ME 639) 'megsértődött'; *Másfelé fordítom a rudat* (ME 639) szólásokban. A tatár *тәртәсе тызмиз сына* (ТаРС 569) 'hamar megsértődik' (szó szerint: hamar eltörik a kocsija rúdja); *тәртәсе кыска* (ТаРС 569) 'sértődékeny' (szó szerint: rövid a kocsija rúdja) és a baskír *тәртәне борой* (БРС 665) 'elmenni' (szó szerint: megfordítani a szekérrudat); *ерек тәртә* (БРС 665) 'tréfás: sértődékeny, tréfát nem ismerő' (szó szerint nyárfából van a szekere rúdja / törékeny); *тәртәһе кыска* (БРС 665) 'sértődékeny' (szó szerint: rövid a szekere rúdja) szólásokban. A szólás metaforikus képe az 'irányt változtat' és a 'sértődékeny' jelentést hordozza.

2. A *deszka mellű* (M-OSz I/ 382) és a tatár *тақта күкрәкле* (ТаРС 510) 'laposmellű' (szó szerint: deszka mellű) azonos képet alkalmaz. A *hiányzik egy deszkája* (ONG 141/99) teljes megfelelője a tatár *бер тақтасы ким* (ТаРС 510) 'nem teljesen normális' (szó szerint: hiányzik egy deszkája) szólás.

3. Az értéktelen dolgot, a rossz minőséget a fa jelző közli: *Jó annak a fapénz is* (ONG 195/206); *Fapénzt vesz arany gyanánt* (ONG 195/207);

Egy fabatkát sem ér (ONG 191/105); *Nem adok érte egy fagarast sem* (ONG 191/114); *Nem ér egy fapetákot sem* (ONG 195/209); *Kap rajta, mint vak koldus a fagarason* (ME 212).

Az ügyetlen, hamis fogalmakat jelölik a *fahangú* 'kellemetlen hangú, hamis', a *fakezű* 'ügyetlen', a *fafejű* 1) 'ostoba', 2) 'makacs', a *fajankó* 'ostoba, érzéketlen' a *fapofa* 'közönyös, érzéketlen', valamint a *bükkfanyelv* (M-OSZ 299) *tréfás* 1) 'érthetetlen idegen nyelv', 2) 'idegen nyelvet nehezen tanuló' jelentő kifejezések.

A magyar *fapénz* kifejezéssel egyezik a tatár *агач акча агач акча* (TaPC 22) és a baskír *агач акча* tükörfordítás jellegű kifejezés. A tatár és a baskír *агач акча* (БPC 22) 'forgalomból kivont pénz' (szó szerint: *fapénz*) kifejezésnek felelnek meg az azonos jelentésű magyar *fapénz*, *fabatka*, *fagaras*, *fapeták* szavak.

A tatár nyelv *агач авыз* (TaPC 20) 'durva szavakat használó ember, magát kifejezni nem tudó ember' (szó szerint: *fa a szája*), a baskír *агач авыз* (БPC 7) 'nehéz beszédű' (szó szerint: *fa a szája*); *агач мел* (БPC 7) 'udvariatlan, tiszteletlen, durva beszédű' (szó szerint: *fanyelv*) kifejezése negatív magatartást jelenít meg.

Feltételezésem szerint a *megültették vele a falovat* (ME 212) 'deresre húzták' szólás kapcsolatos lehet a tatár *агач атка атландыры* (TaPC 22) és a baskír *агач атка атландыры* (БPC 7) 'becsap' (szó szerint: *falóra ültet*) szólással, melyben az *агач ам / агач ам* 'faló' az 'áztatás, a megtévesztés' szimbólumaként szerepel. Figyelmet érdemel, hogy a magyar *lóra ültet valakit* (ONG 439/679) 'becsapja, elámítja' és *felültet* igénk 'becsap' jelentése is szemantikai kapcsolatot képez a török szólásokkal. A tatár *умыры* (TaPC 596) 'ülni, leülni, felültetni, becsapni' és a baskír *ултыртыу* (БPC 675) 'leültetni valakit, növényt ültetni, helyezni, becsapni' jelentésű igével mutat hasonló vonást. A *becsap* jelentés a tatár *бозга умыры* (TaPC 76) 'becsap' (szó szerint: *jégre ültet*) szólásban figyelhető meg.

Míg a török szólásokban a faló általánosabb jelentésű, a magyar szólásban jelentésszűkülés figyelhető meg: a faló kifejezés sajátos külső jegyeken alapuló képzettársítás folytán csak a deresre (büntetőeszközre) vonatkozik.

Állatok a szólásokban

1. A kutya alakjához kapcsolódik a *behúzza a farkát* (ME 217) kifejezésünk, ez jelenik meg az: *Idegen kutyának lába közt a farka* (ME 482); *Behúzza a farkát, mint az idegen kutya* (ME 389) közmondásainkban. A tatár *кошрок кысу* (TaPC 268) 'elveszíteni a bátorságát, megilletődni' (szó szerint: *behúz-*

za a farkát) szólás szintén a *мөсафир этнән куйрыгы кысык* (ТаРС 390) 'az idegen helyen lévő kutya ellapítja a farkát' közmondásban talál megfelelőre. Az önhitt, túlkapásra hajlamos emberrel szembeni erélyes fellépést jeleníti meg a *farkára hágott* (ME 217) szólás, melynek megfelelője a tatár *куйрыкка басы* (ТаРС 268) 'megszüntetni valaki üzelmeit' (szó szerint: a farkára taposni).

A hízelkedő embert jeleníti meg a *csóválja farkát* (ME 113) szólásunk, és a tatár *куйрык болгау* (ТаРС 268) 'ravaszkodik' (szó szerint: csóválja a farkát) és a tatárral egyező baskír *куйрык болгау* (БРС 366).

A lekicsinylést kifejező *Ebnek mondják, eb mondja farkának, farka mondja: eb menjen!* (ME 217) a krími tatár *итке, ит де – кьюйругьына* (АС 69) 'kutya kutyának, kutya a farkának' szólásban talál párhuzamra.

2. A disznó azonos értékítéletet nyer a magyar *disznóbőr az orcája* (ONG 146/231) és a tatár *битенә дыңгыз тиресе каплаган* (ТаРС 138) 'disznóbőrrel fedte be az arcát' (mondják a becstelen emberről) szólásban. A disznó negatív megítélését tükrözik a magyar: *A disznó a piszokban is hízik* (ONG 144/204); *Nem érzi meg a disznó, ha egy szál sörtéjét kihúzzák* 'a durva, hitvány ember nem szokott érzékeny lenni' (ONG 145 /226) közmondások, az oszmán török *domuz* (ТурРС 242) 'disznó' szót alkalmazó szólások: *domuz gibi* 'makacs, durva, neveletlen, rossz természetű'; *domuz dölü* 'aljas népesség'; *O ne domuzdur!* 'milyen arcátlan ember!' szólások, a türkmén *додоңуз* (ТуркРС 242) 'disznó' szóval alkotott *додоңузлын этмек* (ТуркРС) 'úgy viselkedik, mint egy disznó'.

3. A magyar és török frazeológiában gyakran szerepel a ló, amely a nomád ember nélkülözhetetlen, hűséges társa. A magyar és török tündérmesékben fontos szereplő a csodás képességű ló. Sz. Mirbadaleva (1977) a törökség hősénekeinek ismertetése során a ló szerepeltetéséről mint kötelező motívumról tesz említést.

Jól tükrözik a törökség közmondásai a ló pozitív ábrázolását: kirgiz *жаным аман турганда атыма камчы салдырбайм*" (КирРС 336) 'amíg élek, nem engedem, hogy korbáccsal érintsek a lovam'; türkmén *аты барын, ганаты бар* (ТуркРС 55) 'akinek lova van, annak szárnya van'; oszmán-török *ati eşkin, kilici keskin* (ТурРС 73) 'a lova gyors, a kardja éles'.

A magyar közmondások is a jó ló megbecsült voltát tükrözik: *Ha lovad jól tartod, magadnak használsz* (ME 510); *Jó lónak zabla kell, nem ostor* (ME 510); *Serény lovat nem kell sarkantyúzni* (ME 512).

A lóról való gondoskodás fontosságát sugallják a magyar közmondások: *Zab hajtja a lovat, nem ostor* (ONG 731/8); *A lovat nem ostorral, hanem abrakkal lehet megindítani* (ONG 441/716). Ezt ábrázolja a párhuzamos tatár

атны чыбыркы белән кума, солы белән ку (ТаРС 643) 'ne ostorral, zabbal hajtsad a lovad!' szólás is.

4. *A tojás tanítja a tyúkot* (ONG 675); *A tojás akar okosabb lenni a tyúknál*" (ME 718) tatár megfelelője a *йомырка тавыкны өйрәтми* (ТаРС 738) 'tojás a tyúkot nem tanítja' szólás.

5. A kakas, a baromfiudvar ura jelenik meg a tatár *этәч үз чүплегенде үзе мирза* (ТаРС 373) 'a kakas mirza (gazda) a saját szemétdombján' szólásban, mely a magyar: *Minden kakas úr a (maga) szemétdombján* (ONG 325); *Minden kakas a maga szemétén hatalmas* (ME 391); *Csak szemétén vitéz minden kakas* (ME 391); *Kakas is hatalmas a maga szemétén* (ME 391) közmondásokhoz hasonló képet szerepeltet.

A kakas egyben a tűzvész szimbóluma is, amit a tatár *кызыл этәч жиберу* (ТаРС 733) 'felrepíteni a vörös kakast, tűzvést kelteni, felgyújtani', a baskír *кызыл этәч ебәрәү* (БРС 822) 'ua.', valamint a magyar *felrepül (felszáll, leszáll) valahova a vörös kakas* (ONG 325) *vörös kakast röpit (küld) a házára* (ONG 325) 'felgyújtja valakinek a házat' szólás szemléltet.

6. A rókával kapcsolatos a *Minden róka a maga farkát dicséri* (ME 637) közmondásunk a tatár *һәрбер төлкә үз койрыгын мактый* (ТаРС 554) 'minden róka a maga farkát dicséri' közmondással egyezik meg. *A nehéz a rókát kétszer törbe ejteni*" (ME 637) közmondás párhuzamra talál az oszmán-török *tilki iki defa tuzağ a düşmez* (ТурС 862) 'a róka kétszer csapdába nem kerül' közmondásban. Említést érdemel, hogy mindkét magyar közmondás szerepel Kis-Vicay 1713-ban megjelent gyűjteményében.

7. A farkas az eurázsiai frazeológia gyakori szereplője. *A hogy a farkas is jóllakjon, a bárány is megmaradjon* (ONG 196) szólással azonos tartalmúak a tatár *бүре дә тук булсын, куй да бөтен булсын* (ТаРС 554) 'a farkas is jóllakjon, a birka is épen maradjon'; *бүре дә тук, сарык та исән* (ТаРС 95) 'a farkas is jóllakott, a juh is épségben van' közmondások, amelyek régi voltát igazolja, hogy a variánsokban a török nyelvekben általánosan használt *куй* 'juh' és a *сарык* 'hizlalt juh' is szerepel.

8. *A fejtől бүдösödik a hal* (ONG 206) párhuzamra talál a baskír *балык башынан серей* (БРС 70) 'a hal fejtől rothad'; a török *balik boştan kokar* (ТурС 93) 'a fejénél romlik a hal'; a kirgiz *балык башынан чирийт* (КирС 412) 'ua.'; az ujgur *belax baştin kokedo* (Kúnos 10) 'a hal a fejtől бүдösödik'; a csuvas *пулӕ нусенчен серме пуслать, йывас варринчен* (ЧРС 412) 'a hal a fejtől romlik, a fa a belénél korhad' közmondásban.

Összefoglalás

A tanulmányban bemutatott magyar és török szólások és közmondások esetében gyakran tükörfordítás jellegű egyezést figyelhettünk meg, ami a jelentést hordozó metaforikus kép egyezését jelentette. Az említett megfelelés mellett azt is megfigyelhettük, hogy számos esetben a szokás- és hagyományrendszer terén is azonosságot tükröznek az azonos jelentésű, azonos képet alkalmazó nyelvi egységek. A bemutatott magyar és török frazeológiai kifejezések, közmondások nem kapcsolódnak az ókori antik kulturális örökséghez, sem a Biblia világához. Jól példázzák ezt az *ördög lakodalma, ördögsekér, megy a hasa, disznóbőr az orcája, Ne köpj a kútba!, Ne higgy az ebszájnak!, ebnek – ebhalál* frazeológiai egységek, illetve közmondások.

Paczolay Gyula (2008) a párhuzamos közmondások kialakulását illetően utal Erasmus 1574-ben kiadott Adagiorvm Chiliades munkájára, amelyik jelentős szerepet játszott a közmondások elterjedésében. Elsősorban az antik hagyományokhoz kötődő, illetve a Bibliában szereplő közmondások kapnak helyet gyűjteményében. A tanulmányomban bemutatott szólások, közmondások más kulturális környezetet, más hagyományrendszert tükröznek. Ez arra utal, hogy az írásbeliség kevésbé játszott szerepet elterjedésükben. A párhuzamos magyar és török szólások és közmondások kialakulásának vizsgálata további feladatként jelentkezik. Egyelőre a tények feltárásával és bemutatásával tettünk néhány lépést előre.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2005. Magyar frazeológia. *Ethnica* 1/8–16.
- Balázs Géza 2007. Ez is megvan, még sincs este! Szógyakorosság és fogalmi körök a Magyar szólástárban. *Ethnica* 3/76–9.
- Balázs Géza 2022. A magyar frazémák szövegtipológiája. In: Balázs Géza: *Folklor és nyelv*. IKU. Budapest. 35–50.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólásszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bárdosi Vilmos 2015. *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Бикбулатов, Н. В. 1974. *Фольклор народов РСФСР*. вып. 1. Уфа. 52–62.
- Horppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György 1996. *Jelképtár*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Илимбетов, А. Ф. – Илимбетов, Ф. Ф. 2012. *Культ животных в мироритуальном традициии баикуир*. «Гилем». Уфа.
- Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Marek, Miloš 2003. Pečenehovia a Uzi na Slovensku. *Historický časopis* 193–223.

- Мирбадалева А. С. 1977. *Башкирский народный эпос*. Восточная литература. Москва.
- Paczolay Gyula 1997. *Magyar–ész–német–angol–finn–latin közmondások és szólások*. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság. Veszprém.
- Paczolay Gyula 2008. A proverbiumok történeti aspektusú kutatása. *Ethnica* 1/6–12.
- Пермяков, Г. Л. 2001. *Пословицы и поговорки народов Востока*. Москва.
- Ujváry Zoltán, 2003. *Szólások és közmondások nagy könyve*. TKK. Debrecen.
- Vámbéry Ármin 1885. *A török faj ethnológiai és ethnographiai tekintetben*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Vargyas Lajos (főszerk.) 1988. *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

A forrásművek és alkalmi rövidítésük

- AC – *Атлар сөзлери ве айтымлар*. Симферопль 2002.
- БРС – *Башкирско–русский словарь*, «ДИГОРА–Русский язык». Москва, 1996.
- КАЙ – Н. Кайдаров: *Парные слова в современ. уйгурском языке*. Алма-Ата, 1958.
- КаРС – *Казахско–русский словарь*. «Русский язык». Москва, 1981.
- КиРС – *Киргизско–русский словарь*. «Русский язык». Москва, 1965.
- Kúnos Ignác: *Adalékok a jarkendi törökség ismeretéhez*. Budapest, 1912.
- ME – Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, 1897.
- Mikszáth Kálmán: *A két koldusdiák*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest, 1973.
- M–OSz – *Magyar–orosz szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986.
- ONG – O. Nagy Gábor: *Magyar közmondások és szólások*. Gondolat–Talentum. Budapest, 1985.
- ПеПос – *Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова*. Москва, 1973.
- ТаРС – *Татарско–русский словарь*. «Русский язык». Москва, 1966.
- TESz. – *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. Főszerkesztő: Benkő Loránd.
- ТуРС – *Турецко–русский словарь*. «Русский язык». Москва, 1977.
- ТуркРС – *Туркменско–русский словарь*. «Сов. энциклопедия». Москва, 1968.
- УзРС – *Узбекско–русский словарь*. «Русский язык». Москва, 1959.
- ЧувП – *Чувашские пословицы*. «Русский язык». Москва, 1981.
- ЧРС – *Чувашко–русский словарь*. «Русский язык». Москва, 1977.

Pacsai Imre
nyelvész, kandidátus,
habilitált főiskolai tanár (Nyíregyháza)
E-mail: drpacsai@gmail.com

Abstract

PACSAI, IMRE

PARALLELS OF HUNGARIAN SAYINGS AND PROVERBS IN TURKISH LANGUAGES

Between Hungarian and Turkish proverbs and sayings, we can often observe a mirror-translation-like correspondence, which may lie at the bottom of the metaphorical image. In a number of cases there is also a similarity in the system of customs and traditions, with linguistic units having the same meaning and using the same image. The Hungarian and Turkish phraseological expressions and proverbs to be presented are not related to the ancient cultural heritage of antiquity, nor to the world of the Bible. For example: the devil's feast, the devil's chariot, having diarrhoea, pig's skin cheek, don't spit in the well, don't believe the mouth of the dog, the dog – the dog's death. Concepts covered in the study: health, habit-belief, observation-intuition, body parts, natural phenomena, objects, animals.

Keywords: Hungarian-Turkish phraseological parallels, conceptual circles: natural phenomenon, health, body part, object, animal

LÁBÁSZ

1. Egy szócikk kezdete az SzT.-ben: „*geometra* földmérő, *közn[api/közönséges használatban]* l á b á s z ; geometru; Geometer. 1801: Minthogy *geometra* ö kegyelme-is ... az M. N. Sombori Com[m]une Terrenumok(na)k fel mérését és felosztását magára vállaló [é. í. t.]” (A ritkítás tölem való, B. L.) Az SzT. anyagában önálló *lábász* címszó nincsen, nem található az ÉrtSz.-ben, sem az ÚMTsz.-ben, sem a Magyar történeti szövegtárban, sem a Magyar nemzeti szövegtárban.

2. A szó föllelhető a népies műtáncokról a Pesovár Ferenc (1980) írta szócikkben: „Lakatos Sándor, e korszak neves táncmestere (*»lábászok lábásza«*) próbálta rendszerbe foglalni a magyar tánc, így a verbunk mozdulatkincsét.” Lakatos Sándorról és a *lábászok lábásza* kifejezésről olvasható:

„Az 1819-ben született fiatalember eredetileg színésznek készült, ám már tizenhét éves korában táncosként szerepelt a pesti Nemzeti Színház színpadán, ahol több saját koreográfiáját is bemutatta. Ez még az 1848 előtti időkben történt. Kiderült, hogy ismerték egymást Petőfi Sándorral. A költő baráti körben tréfásan *»a lábászok lábásza«*-nak szólította, abból az apropóból, hogy Lakatos spiccen is tudott táncolni, ahogyan ma már csak a táncosnók teszik a klasszikus balettekben” (Kocsis 2018).

(Egyébként a XIX. század első felében Farkas József használta a spicctechnikát, Párizsban tanulta. Farkas Pesten, Kolozsvárt, Bécsben, Milánóban és másutt lépett föl, ld. MSzmLex.)

Lakatos Sándor országszerte ismeretes táncos és tánctanár volt, vagy tíz évig Nagykanizsán élt. Itt jelent meg tánckönyve, amelyet az egész korabeli országban hirdetett a kiadója (Lakatos 1869). Számos táncsal, balettel foglalkozó munkában olvasható vagy Petőfi említésével vagy anélkül, de mindig idézőjelben a *lábászok lábásza*:

„A magát magyar [Jean-Georges] Aoverre-nek tartó Lakatos Sándor (Petőfi szerint is a *»lábászok lábásza«*) például már nemcsak a spicctechnikát, azaz a *»lábujjhegyezést«* ismerte és használta (mint kollégái valamennyien), hanem a verbunkos elemeiből harminckét önálló, további variálásra alkalmas figurát dolgozott ki és írt le” (Kaán 2009: 35).

A *lábászok lábásza* kifejezés az MSzMLex.-ben is szerepel Petőfire hagyatkozva. A PetőfiSz., amely a költő minden leírt szavát tartalmazza, nem ismeri a *lábász* szót. A *lábászok lábásza* némileg olyan biblikus kitétel – vö. *énekek éneke* (‘sír hassírím), ez tulajdonképpen héber felsőfok, magyarban: *legszebb ének* –, amelyik kevésbé vall Petőfi nyelvezetére.

Az SzT. főt említett köznap, közönséges használatú *lábász* szavára a régebbi sajtónyelv ad példát: „Hiba, hogy a mérnöki teendőket nem mérnökök, hanem kontárok, sőt sokszor üzérek végzik. A kolozsvári földmérnökök közt sok a selejtes. Csupa *lábász*, amint ezt a Székelyföldön nevezik” (Sine nomine¹ 1908). – „Földbirtokosok, jegyzők, szolgabírák, *lábászok*, gabonaügynökök és mindenki, aki csak megfordul falun, csudálkozva látja és vallja, milyen nehéz része van ebben a kataklizmában a magyar parasztgyereknek” (h. s. 1916). Hasonló és szintén erdélyi példa: „Kelemen Ádám mérnök a Kossuth-párthoz tartozott és leszavazott tegnap a kormány mellett – truccból. Ádit megkérdezték, hogy miért cselekedte ezt, hisz a *lábászokra* most nehéz idők járnak” (O. G. 1912).

Szintén erdélyi, köznyelvi használatra utal a következő előfordulás, ennek szövegkörnyezete megadja a *lábásznak* nevezett személy tevékenységét:

„Csíkszenttamás, Jenőfalva, Karcfalva határában megjelentek a »lábászok«, a hajdani kultúrmérnöki utódainak topográfusai háromlábú műszereikkel. Segédek az Olt terében szaladgálnak a fekete-fehér stráfos mérőlécekkkel, hogy a mérőállásaikat jelző pontokat összekötő hálózat befogja a folyó egész árterét s centiméternyi pontossággal megmutassa a szintkülönbségeket. Legtöbb helyen sátéssá, zombékossá vált kaszálókon taposnak, itt-ott süllyednek s délnek haladva, Csíkszereda felé közeledve már nagy területeken, főleg az Olt bal partján nádasba, fűzesbe hatolnak, ahol a mezőgazdasági termelésnek már alig lehet keresnivalója” (Dr. Nagy 1970: 2).

A szaknyelvben szokásosnak mutatkozik a földmérők illetén megnevezése:

„[...] az ország azon részén, hol vízi mérnökökre leginkább szükség van, a magánmérnökök munkáját a vízi társulatok szakférfiai látják el, kik vízi dolgokban az elméleti és gyakorlati műszaki képzettségen felül közigazgatási ügyekben is teljesen járatosak. Az ország másik részén – a hegyvidéken – hol szinte sok a teendő e téren, általában szegények vagyunk és sokkal nagyobb a földbirtokra nehezendő teher, semmint a birtokosok egy magánmérnök meghívásából eredő költségeket elviselhetnék. A harmadik ok a bizalom hiánya, amely az absolut korszakban bevándorolt *lábászok* működésének eredményéül sok helyt reánk maradt, a melylyel sikerrel megküzdöttek az államiak [...]” (Sine nomine² 1901: 378).

A lábászok munkálkodása számos helyen gondot okozott:

„Az új nemzedék már aligha tudja: mi a *lábász*? Mostanában nem is igen halani ezt a nép ajkáról fakadt tősgyökeres magyar kifejezést, mert amióta a községi határok tagosítása, a szétszórta fekvő apró parcelláknak tagbirtokká való egyesítése a mezei gazdálkodásnak igen nagy kárára országszerte szünetel, a lábász is eltűnt a föld színéről. Kit nevezett *lábásznak* a föld népe? A tagosításnál működő mérnök segédeit, akik fölmérték a dűlőket és az apró parcellákat s napestig húzták künn a határban a mérőláncot a mérnök helyett, aki maga nem végezhetett, hanem csak ellenőrizte a lábászok munkáját. Főlöszleges mondani, hogy a *lábász* rendszerint aféle szedett-vedett népség volt. Csekélyapidíjjal alkalmazta őket a működő mérnök s úgy éltek, ahogy tudtak faluhelyt, a birtokosság szives vendégszeretetéből s nem egy akadt köztük, akit mérnünk urnak titulált a jámbor kis gazda s még a kedvében is járt, hogy a kiosztásnál jobb földet kapjon. A lábász persze minden jót ígérgetett, mert minél többet ígért, annál jobban vendégelték. Ha aztán végül az ígélet nem vált valóra, szidta a paraszt a mérnöknek vélt *lábászt*, akit hiába keresett a faluban és a határban, mert a *lábászok* nem igen várták be a hosszadalmas eljárás végét, hanem búcsút intettek a kapufélfának. Sokhelyt a lábász volt az oka, hogy a tagosítás iránt megrendült a nép bizalma [...]” (Sine nomine³ 1917).

Ragadványnév gyanánt szerepel a *lábász* főnév, a névanyag gyűjtője magyarázatot ad az elnevezésről: „Húri – *Lábász*” & „*Lábász Húri Miklós*.” A ragadványnév nem terjedt túl a család és ismerősei körén. Azért kapta a nevet, mert aránytalanul hosszú lába volt. Fiatal korában vékony is. Csúfnév volt, amit előtte is használtak, ha bosszantani akarták. Ma már nem élő ragadványnév” (Görbedi 1983: 6–17). Húri Miklóst a *Lábász* mellett még *Hazug* és *Piske* névvel is lehetett illetni, vagyis a közösség hálózatában ez a személy mintegy csomópont lehetett.

3. A *lábász* név a többnyire a nyelvújítás korában gyakori *-ász* ~ *-ész* denominális főnévképzővel alkotott foglalkozásnévnek tartható (*halász*, *méhész*), mint ilyen és mint cégnév újabban is használatos szó, például: *Lábász Kft.* (URL1), már további képzése is akad: *Sensitiv lábászat* (URL2).

Szakirodalom

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959–1962.

(h. s.) 1916. A' magyar gyerekek. *Magyarország* 146/11.

Görbedi Miklós 1983. *Tiszalök ragadványnevei.* Magyar Személynévi Adattárak 52. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.

- Kaán Zsuzsa 2009. Színpadai tánc az Operaház megnyitásáig IV. *Táncművészet* 1/34–8.
- Kocsis Katalin 2013. (január 18.) *Kataliszt blogja*. <http://kataliszt.blogspot.com/2013/01/akitol-kanizsa-150-ekkel-ezelott.html>
- Lakatos Sándor 1869. [1871.²] *Tánckönyve mindkét nembeli ifjúság számára*. Kiadta Bátorfi Lajos. Lakatos Sándor arcképével s a szövegközé nyomott táncz-ábrákkal. Nagy-Kanizsán, 1869. Wajdits József könyvnyomdája.
- NéprLex. = *Magyar Néprajzi Lexikon* I–V. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. [<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>] (Letöltés: 2022. 10. 23.)
- MSzmLex. = *Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1994.
- MTSZ.² *Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. [<http://www.nytud.hu/hhc/>] (Letöltés: 2022. 10. 23.)
- Dr. Nagy Miklós 1970. Ha majd A Maros – és az Olt... *Előre* [Bukarest] 7185/1–2.
- O. G. 1912. Kivonul az ellenzék. *Ellenőr* [Marosvásárhely] 95/2.
- Pesovár Ferenc 1980. [A] népies mütáncok. In *NéprLex*.
- Sine nomine¹ 1908. A képviselőház ülése. *Pesti Napló* 27/3.
- Sine nomine² 1901. A vízépítési szakosztály ülése. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 1–31/377–8.
- Sine nomine³ 1917. (A lábász). *Budapesti Hírlap* 35/17.

Források

- URL1. <https://www.ceginformacio.hu/cr9310744639> (Letöltés: 2022. 11. 14.)
- URL2. <https://www.sensitiv.hu/> (Letöltés: 2022. 11. 14.)

Büky László
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
E-mail: buky@hung.u-szeged.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4960-9445>

ÉL-E MÉG FORRÓFALVA MOLDVÁBAN?

A moldvai magyarság egyik fellegrának, a Bákó megyei Forrófalvának a neve már a 15. században felbukkant, pár évszázadig használták, de mára csendesen kihalt, sem a helyiek, sem a környékeliek nem nevezik így a falut, legalábbis Bodó Csanád (2014: 99) és Trunki Péter (2011) szerint. Ezzel a megállapítással egyet is értettem, mert – így utólag belegondolva – a csángó emberek egymás közti beszédében soha nem hallottam ezt a névformát. Moldvai adatközlőm és barátom, Duma András szerint is a falut Kákovának nevezik.

Nagy volt ezek után a meglepetésem, mikor egy 2011-es, román nyelvű tanulmányban azt láttam, hogy a forrófalviakra a szomszédos Bogdánfalváról (románul Valea Seacă) származó Iulian Bucur (2011) a *fărfăleni* jelzöt használta. Nosza, fogtam a telefont, és felhívtam a néprajzos-muzeográfus szerzöt, aki sziszegö (azaz az s helyett sz-et használó) magyar tájszólásában elmondta, hogy a *fărfăleni* román szó a *forfali* magyar szó átfordítása. Magyarul ugyanis a bogdánfalviak forfaliként, azaz forrófalviként nevezik meg a szomszéd Forrófalva csordáját, állatait.

Íme, hát mégis él Forrófalva neve, legalábbis a vele szomszédos Bogdánfalván, vonhatjuk le a következtetést. A környékre mára jellemző magyar–román kétnyelvűség, illetve a magyar nyelv használatának erőteljes visszaszorulása közepette is megmaradt a Forrófalva helynév, mi több, a románba is átment.

Ha már itt tartunk, nézzük, mit tudunk Forrófalva nevének történetéről! Foglalkozott e témával magyar nyelven Mikecs László, Domokos Pál Péter, Kiss Lajos, Pozsony Ferenc, Diószegi László, Halász Péter, Trunki Péter, román nyelven a már említett Iulian Bucur (éppen a szóban forgó tanulmányában), Iosif Gabor, Anton Coşa és mások, valamint a TTRM (2014).

A falu első említését a moldvai, román nyelven író kutatók 1420-ra teszik, ám a magyar nyelven írók kételkednek ebben a dátumban. Ezen évszám Timón Sámuel írására megy vissza, aki 1762-ben ezt mondja¹:

¹ Samuel Timon: Additamentum Ad Imagines Antiquae, Et Novae Hungariae: Tribus Epistolis Ad Illustrissimum Dominum Liberum Baronem Petrum Apor De Al-Torja, Trium Sedium Siculicalium, Kézdi, Sepsi & Orbai Supremum Judicem &c. Perscriptum, p. 15 (in: Imago novae Hungariae, Viennae, Pragae et Tergesti, 1762): „Non modo Saxones, sed Hungaros quoque Transsilvaniensis Hussitas, ut notant ephemerides Cibinienses, anno M. CCCC. XX. solum vertisse, ac Saxones quidem Catnarii domicilium locasse, Ungaros vero Forrofalva, Veltscheci (Völtsök) Bacone vel Bacoviæ, & in vicinia stationem cepisse.”

„Nemcsak szász, hanem magyar erdélyi husziták is menekültek ki az országból 1420-ban, amint a szebeni feljegyzések tanúsítják, és a szászok Catnárban (Kotnár) helyezkedtek el, a magyarok pedig Forrófalván, Völtsökön, Bákóban és szomszédságában telepedtek le” (Mikecs 1941: 29. fordítása).

Az adatot a magyar nyelven író kutatók azért fogadják fenntartással, mivel nincs meg az eredeti szebeni feljegyzés. Pedig a visszafogottságra semmi okuk nem lenne, ugyanis Constantin C. Giurescu (1966: 27) még 1966-ban felmutatta az összefüggést *A szepesi egyház történetére vonatkozó kivonatos krónikával*, amely az 1420-as évnél azt írja, hogy „pár magyart Husz János tanításai miatt Moldvába üldöztek el”². A szebeni feljegyzések ezt az adatot csupán pontosítják, a két adat erősíti egymást – így Timón értesülését nincs miért kétségbe vonni.

Ugyanakkor, tekintve hogy nem láttuk az eredeti szöveget, nem tudhatjuk, Timón mennyire pontosan másolt, és nem a saját korában (1762-ben) már meglehetősen ismert Forrófalva aktuális nevét írta-e le a jobb megértés érdekében. Az évszám elfogadható, a névforma nem (alighanem a helynevek etimológiáját kutató TTRM [2014] is ezért nem foglalkozik ezzel az adattal).

1435-ben egy Φορρο (Forró) nevű főurat említenek Moldvában. 1474-ben a Faraon nevű településről származó Ion és Mihul Bulbosii testvérpárt erősítik meg egy másik falu birtoklásában. Sajnos a dokumentum csak egy 1793-as átírásban maradt meg, így a név pontos formájában nem lehetünk biztosak.

Az ezután következő, eredeti formában fennmaradt dokumentumokra már teljes bizonyossággal alapozhatunk.

A magyar névformák

A magyar névformák közt két típust különíthetünk el:

- Puszta személynévi eredetű magyar településnév: Johannes König-Schonovianus, 1588. szeptember 30-i jelentésében: Pharao³. (Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706. 2003: 89). E névforma kiolvasása: Farraó, ahol az ao kettőshangzó, ugyanúgy, mint például a szamosháti nyelvjárásban (jó ~ jao) (Sebestyén 2009: 152).
- A Forró személynévhez a magyar -falva helységnévjelölő birtokos személyragos formája járul: Forró falua (1624), Forrófalva (1648), Farofalva (1670), Farofalwa (1789), Farafalva (1805) (TTRM) stb.

² A Giurescu által hivatkozott szöveg eredetileg itt: Pekár Károly (1904: 51): „A.1420 sind etliche Ungaro wegen lohann Huss Lehre in, die Moldau verjagt worden”.

³ „Pagi notatiore: Totrus, Pharao, Taslau” (Jelentős falvak: Tatros, Forró, Tázló).

Hogy mikor keletkezhetett a falu neve, arra nézve Diószegi László és Pozsony Ferenc kockáztat meg véleményyt:

„A honfoglalás-korabeli magyarság településeinek neve egy-egy személynév átvétele volt (Solt, Tas stb.). Moldvában ezzel szemben a legrégebbi települések estében a XIII., XIV. században általánossá vált -falva, -vására helynevek az általánosak (Szabófalva, Forrófalva, Románvásár stb.)” (Diószegi–Pozsony 1996: 106).

Mint látható, Diószegi és Pozsony nem veszik figyelembe az 1588-as Pharaó névformát, amely ellentmond az elméletüknek.

Elképzelhető, hogy a Forró helynév később, a helynévhasználati szokások változása folytán kapta a -falva utótagot. Hasonló esetre ma is akad példa, szintén Bákó megyében van egy Csík nevű falu, amelyet újabban egyre inkább Csíkfaluként emlegetnek, hogy megkülönböztessék a székely tájegységtől, Csíktól.

A román névforma

A dokumentumokban megjelenő többi névforma románnek tekinthető, a Forró személynévhez, illetve annak román átvételéhez az -ani román helynévképző járul: Forajano (1605), Forwan (1640), Foroani (1663), Forouano (1670) stb. (TTRM).

A román Faraoani ~ Fărăoani így alakult ki: magyar Forró + román -ani helynévképző (TTRM 2014. *Fărăoani* szócikk).

A magyar és a román helynév egymással párhuzamosan alakult, a Fărăoani sem a Forró (várható román alakja Furău, Forău), sem a Forrófalva (várható román alakja Fărfăleni) átvételének nem tekinthető.

Más, -ani helynévképzővel képzett moldvai román helynevek

Az -ani helynévképzővel alakult moldvai román helynevek nagyon nagy százalékban (ha nem mind) magyar személynévre alapoznak: Săbăoani (Szabófalva, Neamț megye) a magyar Szabó, Laslăoani (megszűnt település, Neamț megye, magyar neve ismeretlen) a magyar László személynévből (TTRM, *Săbăoani* és *Laslăoani* szócikkek).

E szabály érvényesül más, az -ani (és nem -eni) helynévképzővel alkotott román helynevek esetében is (ezeket a TTRM nem jelzi):

Ardeoani (Bákó megye). Az újonnan betelepült csángó lakosai által használt magyar neve Ardevány, korábbi magyar neve ismeretlen. M. Ardó szn. (> r. Ardău), amelyhez az -ani helynévképző járult.

Tămăoani (Galac megye). M. Tamó szn. (> r. Tomău, Tămău) + -ani helynévképző. Magyar neve nincs, a környék helyneveinek nagy százaléka viszont magyar eredetű: Vadul Ungurului ('a magyar gázlója'), Balta Tăului ('a tó tava', a tău a magyar tóból), Ferești (a Fehér, Fejér személynévből), Foltana (az erdőfoltból), La Floriș în Gura Brateșului ('a Brateș szádánál, Flórisnál', a magyar Flóris személynévből), Zăvoiu Ungurului ('a magyar vízparti erdeje'), Dealu Ungurului ('a magyar dombja'), Brateș tó (a. m. Barátosból jön ugyanúgy, mint ahogy a háromszéki Barátos falunak neve, és azt mutatja, hogy valamikor ott katolikus barátok éltek), Balintești (a Bálint személynévből), Căuiești (vagy a Kövesdből vagy a Kövi családnévből), Corod (a magyar Kóródból), Ghidigeni (a magyar hidegből képezve, vagy a Hideg családnévből), Ghinghești (a magyar Gyöngyös személynévből, vagy 'fagyöngyös hely'-ből, vagy a Gyenge személynévből), Ionășești (a magyar Jónás személynévből), Pechea (1521-ben Bechea, a Beke személynévből), Șendreni (a Sándor személynévből), Taplău (a magyar tapló szóból). (Összefoglaló írásaim a témáról: Sántha 2014a, b)

Szakirodalom

- Bodó Csanád 2014. Magyarfalu-tól Csángóliá-ig. A moldvai magyar helynevek használatának ideológiái. *Névtani Értesítő* 36/95–104.
- Bucur, Iulian 2011. Ecce Lignum sau despre biserica de lemn din Faraoni. *Carpica* 115–38.
- Diószegi László – Pozsony Ferenc 1996. A moldvai csángók identitásának összevetéséről. In: Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest. 105–11.
- Giurescu, Constantin C. 1966. Cauzele refugierii husiților în Moldova și centrele lor în această țară. *Studii și Articole de Istorie* 27–44.
- Mikecs László 1941. *Csángók*. Bolyai Akadémia. Budapest.
- Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Budapest, 2003.
- Pekár Károly 1904. A szepesi egyház történetére vonatkozó kivonatos krónika. *Történelmi Tár* 5/1: 49–73.
- Sántha Attila 2014a. A Száraz-Szeret (Asszuszeret) és Galac magyar nyomai. *Moldvai Magyarság* 7/14–5.
- Sántha Attila 2014b. Moldva katolikus helyneveiről (Brateș és családja, Captalan, Apa Asău). *Moldvai Magyarság* 8/16.

- Sebestyén Árpád 2009. Gondolatok a szamosháti nyelvjárás változásairól. In: *Szülföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból*. Debrecen. 141–57.
- Trunki Péter 2011. A moldvai Forrófalva és környéke családnevei. *Névtani Értesítő* 33/59–70.
- TTRM 2014. = Tezaurul toponimic al României. Moldova – TTRM –, Volumul II: Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic) Partea 1: Toponime personale, Iași, Editura Universității „Al.I.Cuza”.

Sántha Attila

komparatista, költő

Előretolt Helyőrség Íróakadémia

E-mail: santhaattilab@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1559-7260>

ÖZÖNNÖVÉNY, ÖZÖNÁLLAT

Jelen közlemény szerzője nem nyelvész, de fűvészeti szakterületén törekszik a magyar nyelv ügyének védőjeként is őrt állni (Balogh 2003a, 2010b, Csathó és mtsai. 2014, Szabó T. – Ubrizsy Savoia 2017). Az alábbiakban egy bokornyai, előtte legfeljebb csak magyarosítva létező idegen invázióbiológiai szakkifejezés magyarra ültetési javaslatának példáján szeretne a magyar fűvészet és nyelvészet tudományai számára történeti lábjegyzetet adni.

A tárgykör az utóbbi fél évszázadban a természetvédelem, de a nemzetgazdaságok számára is világszerte egyre komolyabb gondot jelentő, az élővilág sokféleségét mind súlyosabban veszélyeztető biológiai inváziók. Az ezeken belüli növényi inváziók tanulmányozása közben szerző az *inváziós gyom* szakkifejezés magyar változatául negyedszázada javasolta az *özön-gyom* (Balogh 1998a, 1998b), majd az *inváziós növényre az özönnövény*, az inváziós fajra az *özönfaj* szavakat, illetve az *inváziós/elözönlő* szóbokor további elemeit (Balogh 2003a, 2003b). Csak a lényegét összegezve: egyrészt azért, mert az *invázió* szó magyarul *előzönlést* (is) jelent, másrészt pedig mert elég szemléletesen érzékelteti e növények lényegi vonását. Az egyik földrészről a másikra átkerülő növényfajok kis hányada – az *inváziós* vagy *özönnövények* – ugyanis különböző adottságai, viselkedése, a hátrahagyott fogyasztó és kórokozó szervezetek hiánya stb. folytán rendkívüli mértékben elszaporodik. Teszi mindezt az őshonos növénytakaró (növényfajok, növénytársulások) kárára, midőn *előzönlésükkel* mintegy élő eltörlőként (bioradírként) szorítja ki azokat eredeti élőhelyeikről.

Példának okáért Európában ilyen *özönnövény* az Észak-Amerikából származó magas aranyvessző (*Solidago gigantea*) vagy a Kelet-Ázsiában őshonos japán óriáskeserűfű (*Fallopia japonica*) (Balogh 1998b), Észak-Amerikában ugyanakkor az Európából odakerült réti fűzény (*Lythrum salicaria*) említhető a számos lehetséges példa közül. Egy részük az emberi egészségre is káros. Ilyen a nálunk legismertebb *özönnövény*, az Észak-Amerikából behurcolt, virágporallergén parlagfű (*Ambrosia artemisiifolia*) (György 2010), vagy a Kaukázus térségéből óriás lágyszárú dísznövényként egykoron főleg Nyugat-Európába betelepített, majd kivadult és meghonosodott kaukázusi medvetalp (*Heracleum mantegazzianum*); utóbbi érintésre vagy kifolyó nedve és a napsugárzás együttes hatására bőrgyulladást (fito-fotodermatitist) okoz (amelyet a szerző saját kézfejről készített fényképe szemléltet egy

özönnövényes ismeretterjesztő plakáton; Mihály 2005). A példák sora mind a növényi és állati *özönfajok*, mind a további földrészek kölcsönös vonatkozásában is tovább folytatható lenne.

Nos, az *inváziós gyom*, illetve az *inváziós növény* szakszavak szerző által (időközben ismeretterjesztő közleményekben is használt; Balogh 2003b, 2010a) magyarra ültetett *özöngyom*, illetve *özönnövény* változatai a rákövetkező években látványosan elterjedtek a hazai tudományos, majd ismeretterjesztő szakirodalomban, olyannyira, hogy a tárgykörben megjelent két tanulmánykötet címe is ez lett: *Biológiai inváziók Magyarországon: Özönnövények I–II.* (Mihály – Botta-Dukát 2004, Botta-Dukát – Mihály 2006). A javaslat első írásbeli használóinak egyik közlési helye Magyarország növénytársulásainak vörös könyve volt (Borhidi–Sánta 1999). Később az invázióbiológia hazai nevezéktanával foglalkozó tanulmányokban (Balogh 2003a, Botta-Dukát és mtsai. 2004) is ajánlás tárgya, illetve további szakkönyvek (Genovesi–Shine 2007, Csiszár–Korda 2015), európai uniós cselekvési terv (Nagy és mtsai. 2020) és szakcikk (Keszei 2005, Pestiné 2008) vették címükbe, vagy használták egyre gyakrabban szövegtestükben (Ripka 2010, Csiszár 2012, Dancza 2012), hogy ezúttal csak néhány példát említsünk.

A szakterület 2011-ben Szombathelyen rendezett világléptékű tudományos összejövetelének magyar címváltozata is már a nevében viselte: *Az Özönnövények Ökológiájának és Kezelésének 11. Nemzetközi Konferenciája* (Balogh 2011). Hasonlóképpen került tudományos ismeretterjesztő film (Zsóka 2006), plakátok (pl. Mihály 2005), szórólapok (pl. DINPI 2015), terepi zsebhatózó (Schmotzer 2008), napilap- (György 2010, Kozma 2010) és folyóiratcikkek (Füri 2016), települési hírlás (Schmotzer 2015), útmutató (Korda és mtsai. 2018), rendezvény (Balogh–Vig 2019), tankönyvek (Nádai 2019a, b, 2020) és világhálós cikkek (pl. Sokszínű Vidék 2021) címeibe, szövegeibe is.

A szerző az *özönnövény* értelemszerű megfelelőjeként az *inváziós állatokra* az *özönállatok* kifejezés használatának lehetőségét is felvetette (Balogh mscr. 1999), miként ezt később levélben néhány állattanásznak is megírta. Ennek nyomán az *özönállat* szó is megjelent, ezúttal természetesen az állattani szakirodalomban, így például a portugál meztelencsiga, *Arion lusitanicus* (Uherkovich–Varga 2005) vagy az észak-amerikai jelzórák, *Pacifastacus leniusculus* (Illés–Kiszely 2006) állatfajokra vonatkozóan. Az *özönállat* (és kifejezésbokra) azonban eddig korántsem terjedt el úgy, mint az *özönnövény* (és kifejezésbokra); jobbára csak néhány, az alábbi állatcsoportokkal foglalkozó kutató használta azóta pl. az *özöncsigák*, *özönrákok*, *özönhalak* (Balován 2010, Balogh és mtsai. 2017, Tatár és mtsai. 2020) szak-kifejezéseket. Az e sorok szerzőjétől származó, vonatkozó szómagyarítási

javaslat révbe érését jelentő címmel újonnan megjelent (a szó eredetét egyébként nem említő) *Özönállatfajok* című kötet (Haraszthy 2022) áttörést hozhat e szakkifejezés és -bokra használatának elterjedésében is, különös tekintettel a köznyelvre. (Más része a tárgykörnek, de érdemesnek tartjuk itt főlemlíteni azon javaslatunkat, hogy az *özönnövények* és *özönállatok* szakkifejezések magyarosított idegen változatának használata esetén a magyarosabb *inváziós növény*, illetve *inváziós* állat szóalakokat használjuk, míg az *invazívot* hagyjuk meg az orvosi szaknyelv számára, vö. pl. *invazív*, vagyis a szervezetbe behatoló beavatkozások.)

A világháló – 2010. január közepén / 2022. december végén – az alábbi találatszámokat adta ki ezekre a szavakra: *özöngyom*: 200 / 1700, *özöngyomok*: 578 / 1800, *özönnövény*: 640 / 9570, *özönnövények*: 5210 / 8730, *özönállat*: 1 / 17, *özönállatok*: 1 / 20, *özönfaj*: 183 / 2260, *özönfajok*: 949 / 6340. (További világhálós adalék, hogy a Microsoft Office Outlook levelezőprogram angol–magyar automata fordítóprogramja is az *idegenhonos özőnfajok* megfelelőit alkalmazza az *IAS*-ra, *invasive alien species*-re.) Lássza az utókor, miként alakulnak e számok az idő múlásával!

Akárhogy is, saját szavaink lettek tehát újabb néhány, eddig magyarítva nem (csak magyarosítva) létező szakkifejezésre, míg más nyelvek vonatkozó szövegkörnyezeteiben még többnyire egyöntetűen csak az *invade*, *invasion*, *invasive* (illetve az adott nyelvre formált alakjai) *özönlének*. Magyarán szólva: *örömözön* anyanyelvünk tucatnyi új szava (szóbokra) keresztapjának lenni.

Szakirodalom

- Balogh Lajos 1998a. Kedves Gólyahír-olvasó Munkatársaim! (Körleveles kérés a *Caltha* botanikai levelezőlista tagságához egyes özőngyomok adataival, illetve begyűjtendő példányaival kapcsolatban.) *Gólyahír* (Vácrátót) 1/4: 11.
- Balogh Lajos 1998b. Külső alaktani megfigyelések a *Fallopia* × *bohemica* (Chrtek & Chrtková) J. Bailey (*F. japonica* × *F. sachalinensis*) hibridfaj magyarországi jelenlétének alátámasztásához. In: Aktuális flóra- és vegetációkutatás Magyarországon. II. konferencia, Felsőtárkány. *Kitaibelia* 3/2: 255–6.
- Balogh Lajos (mscr.) 1999. *Adventív invazív növények jelenlétének mai mértéke a Rába mentén, Alsószölnök és Vasvár között*. In: Aktuális flóra- és vegetációkutatások Magyarországon III. konferencia, Szombathely, 1999. nov. 26–28. Kézirat. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- Balogh Lajos 2003a. Az adventív-terminológia négy nyelvű segédszótára, egyben javaslat egyes szakszavak magyar megfelelőinek használatára. *Botanikai Közlemények* 90/1–2: 65–93. s. l.
- Balogh Lajos 2003b. Hívatlan vendégek. Özőnnövények a Rába mentén. *TermészetBÚVÁR* 58/2: 2–5.

- Balogh Lajos 2010a. Özönnövény. In: Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna (szerk.): „*Hol az a táj szab az életnek teret / Mit az Isten csak jókedvében teremt.*” *Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből, 2003–2009.* MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete. Vácrátót. 39.
- Balogh Lajos 2010b. Ímé!, villámlevél; özönnövény, özönállat. In: A szerkesztőség levelesládájából (Olvasói levél a címben jelölt szavak magyarításáról). *Magyar Orvosi Nyelv* 10/2: 50–51.
- Balogh Lajos 2011. Az Özönnövények Ökológiájának és Kezelésének 11. Nemzetközi Konferenciája (11th International Conference on the Ecology and Management of Alien Plant Invasions (EMAPi 2011)), Szombathely, 2011. augusztus 30. – szeptember 3. *Vasi Szemle* 65/5–6: 697–700.
- Balogh Lajos – Szinetár Csaba – Dénes Szilveszter 2017. A vízi élővilág rejtőző menedéke: a Potyondi-mocsár Szombathelyen. In: *XI. Magyar természetvédelmi, biológiai konferencia: „Sikerek és tanulságok a természetvédelemben”.* Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2017. nov. 2–5. *Absztraktkötet* (szerk.: Mizsei Edvárd, Szepesváry Csaba) 41–42.
- Balogh Lajos – Vig Károly (szerk.) 2019. Biológiai inváziók – özönnövények és özönállatok. Előadóiülés a Savaria MHV Múzeum és az MTA VaTT szervezésében. Savaria Múzeum, 2018. nov. 29. In: Bodorkós Orsolya – Tanai Ibolya – Tóth Kálmán: *Eseménylétár 2018. Konferenciák, tanácskozások. Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 41: 191.
- Balován Bence 2010. Lápi póc (*Umbra krameri*) Fajvédelmi mintaprogram. Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar. *Tudományos diákköri konferencia dolgozatainak összefoglalói.* Gödöllő, 2010. nov. 24. Témavezetők: Müller Tamás, Tatár Sándor.
- Borhidi Attila – Sánta Antal (szerk.) 1999. *Vörös könyv Magyarország növénytársulásairól. I–II.* Természetbúvár Alapítvány Kiadó. Budapest.
- Botta-Dukát Zoltán – Balogh Lajos – Szigetvári Csaba – Bagi István – Dancza István – Udvardy László 2004. A növényi invázióhoz kapcsolódó fogalmak áttekintése, egyben javaslat a jövőben használandó fogalmakra és azok definícióira. In: Mihály Botond – Botta-Dukát Zoltán (szerk.) *id. mű.* 35–59.
- Botta-Dukát Zoltán – Mihály Botond (szerk.) 2006. *Biológiai inváziók Magyarországon: Özönnövények II.* Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei 10. Budapest.
- Csathó András István – Balogh Lajos – Bagi István 2014. Növénynév.hu, kezdeményezés a magyar növénynevezéktan terén. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve.* Éghajlat Könyvkiadó. Budapest. 267–78.
- Csiszár Ágnes (szerk.) 2012. *Inváziós növényfajok Magyarországon.* Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. Sopron.
- Csiszár Ágnes – Korda Márton (szerk.) 2015. *Özönnövények visszaszorításának gyakorlati tapasztalatai. Rosalia kézikönyvek 3.* Duna-Ípoly Nemzeti Park Igazgatóság. Budapest.

- Dancza István 2012. Az inváziós növények elleni küzdelem Európában, különös tekintettel az EPPO (Európai és Földközi-tenger Melléki Növényvédelmi Szervezet) operatív tevékenységére és hazai vonatkozásaira. *Növényvédelem* 48/1: 2–14.
- DINPI é. n. [2015]. *Küzdelem az özönnövények ellen a Duna árterén* (ismeretterjesztő szórólap). Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága. Budapest.
- Füri András 2016. Áldás vagy csapás? Özönnövény- és állatfajok Magyarországon. *Szolgatárs, Baptista folyóirat* 25/2: 54–9.
- Genovesi, Piero – Shine, Clare (2007): *Európai stratégia az özönfajok ellen. Az európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló egyezmény (Berni egyezmény) dokumentuma* (ford.: Torda Gergő). Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium. Budapest.
- György Zsombor 2010. Nehéz napok. Mindeddig elégtelennek bizonyult a parlagfű elleni küzdelem. *Magyar Nemzet* 73/234: 21, 24 (2010. 08. 28.).
- Haraszthy László (szerk.) 2022. *Özönállatfajok Magyarországon. Rosalia kézikönyvek* 5. Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Külgazdasági és Külügyminisztérium. Budapest.
- Illés Péter – Kiszely Pál 2006. Tíz lábú rák (*Decapoda*) állományok változása Vas megyében. *Cinege, Vasi Madártani Tájékoztató* 11/44–6.
- Keszei Balázs 2005. Adatok a Répce menti mocsárrétek területén előforduló özönnövények előfordulásáról és állományaikról. *Cinege, Vasi Madártani Tájékoztató* 10: 53–7.
- Korda Márton – Csiszár Ágnes – Kun András 2018. *Mi nyílik a kertemben? Miért veszélyesek az özönnövények, és hogyan védekezhetünk ellenük?* (szerk.: Joó Zsófia, Kerpely Klára) WWF Magyarország. Budapest.
- Kozma Gábor 2010. A klímaváltozás ideje. Egyre több helyen láthatunk behurcolt özönnövényeket is. *Vas Népe* 55/43: 1, 4.
- Mihály Botond (szerk.) 2005. *Özönnövények Magyarországon* (ismeretterjesztő plakát). KTM TvH, MTA ÖBKI, NTKSz. Budapest, Vácrátót.
- Mihály Botond – Botta-Dukát Zoltán (szerk.) 2004. *Biológiai inváziók Magyarországon – Özönnövények*. A KvVM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei 9. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó. Budapest.
- Nádai Magda 2019a. *Idegenhonos özönfák és -cserjék megismerése, visszaszorítása*. Balogh Gyöngyi. Budapest.
- Nádai Magda 2019b. *Idegenhonos vízi özönfajok megismerése, visszaszorítása*. (Kiadó és kiadás helye feltüntetése nélkül) [Budapest].
- Nádai Magda 2020. *Idegenhonos lágyszárú özöngyomok megismerése és visszaszoríthatósága*. Szerző kiadása. [Budapest].
- Nagy Gergő Gábor – Czirák Zoltán – Demeter András – Dóka Richárd – Fadel Nadin – Jónás Bianka – Riskó Andrea – Schmidt András – Sulyán Péter – Vácsi Olivér – Érdiné Szekeres Rozália 2020. *Az európai uniós jegyzéken szereplő idegenhonos inváziós fajok terjedési útvonalainak magyarországi átfogó elemzése és értékelése, valamint a terjedési útvonalak cselekvési tervei*. Agrárminisztérium.

- um, Természetmegőrzési Főosztály. Budapest.
- Pestiné Rácz Éva Veronika 2008. Az özönnövények irtási sikerességének vizsgálata térbeli modellek alapján. *Természetvédelmi Közlemények* 14/105–16.
- Ripka Géza 2010. Jövevény kártevő izeltlábúak áttekintése Magyarországon (I.). *Növényvédelem* 46/2: 45–58.
- Schmotzer András 2008. *Özönnövények a Tisza mentén. Képes zsebhatározó*. Szövetség az Élő Tiszáért. Budapest.
- Schmotzer András 2015. „Az idegenek köztünk vannak!” *Noszvaji Hirmondó, Noszvaj község információs lapja*. 12/ 21–22.
- Sokszíniú Vidék 2021. Online térképen az özönnövények magyarországi inváziója. *Sokszíniú Vidék*. <https://sokszinuvidek.24.hu/mozaik/2021/03/13/noveny-invazios-fajok-szegedi-tudomanyegyetem-invaziv-noveny/> (Letöltés: 2021. 03. 13.)
- Szabó T. Attila – Ubrizsy Savoia Andrea 2017. A szótáríró és tudománytörténész Priszter Szaniszló évszázada(i). *Botanikai Közlemények* 104/2: 195–204.
- Tatár Sándor – Sallai Zoltán – Müller Tamás 2020. A lápi póc. In: Müller Tamás – Urbányi Béla – Staszny Ádám (szerk.): *Veszélyeztetett lápi halak megóvása (lápi póc, réticsík, széles kárász)*. (2., mód. kiad.). Szent István Egyetem, Vármédia Print Kft. Gödöllő.
- Uherkovich Ákos – Varga András 2005. Vizsgálatok a Zselic puhatestű (Mollusca) faunáján. *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* 29: 43–63.
- Zsóka Zoltán (operatőr, forgatókönyvíró, rendező), Balogh L. – Botta-Dukát Z. – Füredi T. – Horváth Gy. J. – Horváth Z. – Hódi L. – Juhász M. – Mihály B., Pintér S. – Sándor K. – Somodi I. – Szabó Zs. – Takács A. A. – Tóth B. – Traub Gy. – Vajda Z. – Visnyovszky T. (munkatársak) (é. n. [2006]. *Özönnövények – magyar ismeretterjesztő dokumentumfilm*). Viderent Videoszolgáltató Kft., Budapest (producer: Dudás István) 28’51”, filmazonosító: F/4379/D (Bemutatta: Duna Televízió, 2007. ápr. 4., első ismétlés: Duna II [Autonómia] Televízió, 2007. ápr. 13.)

Balogh Lajos

botanikus főmuzeológus, osztályvezető
Savaria Múzeum, Természetudományi Osztály
E-mail: balogh.lajos@savariamuseum.hu
<https://orcid.org/0000-0001-9213-7044>

VITÉZ FERENC

„AZ ÉJI FOLYÓ CSILLAGA”

Szikszainé Nagy Irma: Intertextuális tükrök. Összehasonlító stíluselemzések. Pesti Kaligram Kft., Budapest, 2021. 398 lap

„Nem volna szép”, ha a tükör arra vágya, hogy helyettesítse a visszatükrözött valóságot. Erre is rámutat József Attila *Ars poetica* című versének – egy „hitvallásban” meghökkentőnek tűnő („Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga!”) – indító kijelentése. A „valóság” azonban, meghatározását illetően, a filozófia és esztétika, a metafizika, de még a fizika nézőpontjából is „veszélyes” fogalom. A szubatomi világ kvantumösszefüggései szerint (megelőlegezve Szikszainé Nagy Irma „intertextuális tükreinek” működési elvét) valóságról (különböző vagy párhuzamos és egyidejű valóságokról) csak akkor beszélhetünk, ha arra nem a meghatározott tulajdonságú objektumok és jelenségek összességeként tekintünk, hanem úgy, hogy az nem más, mint relációk, kapcsolatok hálózata (Rovelli 2021).¹

Nem is a valóság természetéről beszélnének, hanem a „tükrözésről”. S a tükör nem pontosan azt mutatja, amit visszatükröz, hiszen a tükrökép magától a tükrőtől (annak tulajdonságaitól, anyagától, képességeitől, természetétől stb.) függ, s benne a fizikai „valóság” képei helyett a tükör tulajdonságai szerint változó metafizikai valóság lehetőségek képzetei jelennek meg. A tükörnek, mint a labirintusok nélkülözhetetlen kellékének,

nem az a dolga, hogy egyértelművé tegye, hanem az, hogy összezavarja a dolgokat – olvassuk Eco okfejtését *A rózsaneve* című regényben. A tükör szimbóluma a regénybeli apátsági könyvtárban a görög *eidolon*, mely nemcsak képet jelent, hanem kísértetet is – „a tükörben önnön eltorzult képünket látjuk viszont” – a *supra speculum* pedig nemcsak azt mutatja, ami a tükör felületén van jelen, hanem azt is, ami a tükörön túl van. A tükör tehát egyúttal ajtó: által kell menni a tükörön, hogy fölfedezzük a jelentést (Eco 2022: 374).

„Nem volna szép, ha égre kelne / az éji folyó csillaga!” A csillagok képe visszatükröződik az éjszakai folyóvízben. Az első két sort magyarázó komplex költői kép felidézi a tükör képzetét. A versbeli költő azért nem kíván a költészettannal foglalkozni, mert tudja, hogy a folyóvíz tükrében lévő csillag nem helyettesítheti a valódi égitestet. A költő a folyóvíz: visszatükrözi a csillagot, maga azonban nem lehet a csillag. A költő és műve tehát a valóság tükröképe, de a tükrökép nem tör az eredeti kép státuszára. Noha a művészet: tükör – de a tükrökép megváltoztatja az eredeti képet. A folyóvíz mozgása olyan hatást kelt, mintha a csillagok is mozognának...

Mit mutat a tükrökép? Inkább a visszatükrözött dolgot vagy inkább a tükör

¹ „Az elektron [...] fizikai tulajdonságai csupán azok, amelyek meghatározzák, hogyan hat valami másra, például a fényre, amit valamivel kölesönhatásban kibocsát. Ha az elektron nem lép interakcióba, akkor nincsenek tulajdonságai” (Rovelli 2021: 101).

tulajdonságait? Ugyanaz a tárgy mindig más formában tükröződik vissza egy felületen, attól függően, hogy milyen a felület. A tükörkép jobban informál a tükörről, mint az eredeti dologról. A költő nem arról beszél, hogyan kell verset írni, még a valóságról sem beszélhet, csak önmagáról. A vers már tükörképvalóság, melynek képe attól függ, hogy milyen a költő. Az „*éji folyó csillaga*” (a vers, költő, műalkotás) nem vágyik az égre, mert a csillag (a létezésvalóság) önálló életre kel a művészen, míg a folyóvíz mit sem tud arról, hogy visszatükrözi a csillagok képét. Igaz, a folyóvíz tükörszerepe éppen a csillagok benne élő tükörképének jelenlététől értékelődik föl, és a fizikai létezésnek csak egy szellemi magasabbrendűség ad valódi tartalmat. Ez a József Attila-költeményben kibomló kép szinte előre jelzi a felülemelkedést, a túllépést – „*az értelemig és tovább*” – egy metafizikai kapcsolódási szintre.

Kapcsolódásokról beszél – Baudelaire *Correspondances* (*Kapcsolatok*) című verséből idézve – Szikszainé Nagy Irma is, amikor bevezeti olvasóját az intertextualitás fogalmába, a szövegek közötti kapcsolatok világába. Figyelmeztet arra is, hogy ez az elmélet – bár gyökerei Arisztotelészig nyúlnak vissza (és a 20. század végére elfogadottá vált, hogy minden szöveg létfeltétele valamilyen másik szöveg, tehát az intertextualitás mindig is működött és működni fog) – viszonylag új: Julia Kristeva egyetlen szövegen belül létrejövő textuális interakciókra (vagy a jelrendszerek transzpozíciójára) vonatkozó 1968-as definíciójából ered. Ennek

nyomán mind nagyobb jogot követelt magának a műalkotás helyett a szövegkorpuszra, a szerzői szerepek (például az attitűdök, a kreativitás) helyett a textualitás működésére, a szövegek kereszteződésére, a szövegközi párbeszédre – sőt az olvasó más szövegek ismeretében szerveződő dekódolási módjára –, az intertextus sajátosságaira és változataira koncentráló irodalomtudományi nézőpont (7–10).²

„A világ nézőpontok játéka töredeznek szét, és az nem enged meg egyetlen egységes látásmódot. Perspektívák, megnyilvánulások világa ez [...]. A tulajdonságok nem a tárgyakon nyugszanak, hanem hidak az objektumok között. Az objektumok csak kontextusban, azaz más objektumokhoz képest azok, amik: csomópontok, amelyekben a hidak összetalálkoznak. A világ perspektívajáték; mintha tükörből állna, és azok csak akkor léteznének, ha az egyik képe megjelenik a másokban” (Rovelli 2021: 111). Úgy sejtjük, hogy a szubatomi világ (kvantum)fizikája egyben az irodalmi szöveg metafizikája, avagy a Szikszainé Nagy Irma által idézett Gerard Genett értelmezése szerinti „textuális transzcendenciája” (9).

Ha pedig intertextualitás tükörjátékként fogható föl, ez az „intertextuális tükörre” reflektáló írás szintén olyan tükör, amely nemcsak az eredeti képről (Szikszainé Nagy Irma könyvéről), de magáról a tükörről (a recenzens nézőpontjairól) is tanúskodik, és tulajdonságai attól függően változnak, hogy éppen milyen hatások érik. S mivel a könyv megjelenése után már készítettem egy nagyobb terjedelmű ismertetést (Vitéz

² „A Szikszainé Nagy Irma *Intertextuális tükörök* című könyvének szöveghelyeire való idézetes és tartalmi hivatkozásoknál (zárójelben) csupán a könyv oldalszámait közöljük.

2022), ezért szükségképpen itt is megjelennek az első olvasat tapasztalatai. E mostani reflexiók annak a valóságnak a tükrében is alakultak és módosultak, amelyek a szöveggel való első találkozás élményét és a második „kapcsolódás” tulajdonságait egyszerre adják vissza, beleértve az időközben olvasott más szövegek „valóságképző” erejét is.

A *Költészet és játék* című monográfiájában Szikszainé Nagy Irma azt az irodalomtudományi paradigmaváltást is érzékeltette, amely a hasonló alcímmel és 35 évvel korábban megjelent Lukácsy András-monográfia óta bekövetkezett (Szikszainé 2016; Lukácsy 1981). A játék nemcsak téma, formaképző alapsajátosság vagy rejtjelezési mód és kód lehet a versekben (s általában az irodalomban), hanem a költészet nyelvi létezmódjának is a reprezentációja. Építkezett egyrészt nemcsak arra a tényre, hogy a nyelv az irodalom „alapanyaga”, de annak játék-képző erejére is, bemutatva a nyelvi játék működési mechanizmusát a magyar lírából vett példák alapján. Azért, hogy közelebb kerüljünk a szöveg és a stílus megértéséhez, föl kívánta térképezni a költők által létrehozott nyelvi játéklehetőségeket, rámutatni a költői nyelvi játékosság működési elveire a különböző nyelvi szinteken, stílusalakzatokban, árnyalatokban, s már ebben a művében is önálló – a monográfia majdnem egynegyedét képező – fejezetet kapott az intertextuális szövegjátékok vizsgálata (Szikszainé 2016: 276–406). S e hiány-

pótló megközelítés kulcsa Szikszainé Nagy Irma kutatói attitűdjében rejlik: minden olyan jelenség „tükrei” mögé kell tekintenünk, amely közelebb visz a szöveg és stílus megértéséhez.

Legújabb könyvében az intertextualitás jelenségköréből kiindulva végez összehasonlító stíluselmzéseket. Ez a modern irodalomtudományi kánon szerves része – legyen szó szövegimmanens, biográfiai, hermeneutikai, recepcióelméleti és hatástörténeti, formalista-strukturalista, pszichoanalitikus vagy irodalomszociológiai stb. értelmezésről –, követve a három fő szemléleti keret, az irodalomelméleti, történeti és kritikai mellett az összehasonlító megközelítésmódot, melyben ugyanúgy érvényre jutnak a történeti és elméleti vonatkozások, mint az intertextuális nézőpontok. Az irodalmi alkotások között létrejövő szövegkapcsolatok adják meg a lehetőséget az intertextuális olvasásra, elemzésre, összehasonlító vizsgálatokra. Ahogy a költői (irodalmi) játék közelebb visz a szöveg és stílus megértéséhez, úgy a nyelvi és stilisztikai interpretáció is elősegítheti a lehetséges szövegjelentés föltárását. A lehetséges szövegjelentés kifejezés magában foglalja a többféle, egymástól akár gyökeresen eltérő értelmezési módokat, ami a mű alapvetően nyitott természetéből adódik (vö. Eco 1998).³

Szikszainé Nagy Irma az intertextus és intertextualitás elméleti, irodalomtudományi vonatkozásainak, nemzetközi és hazai szakirodalmának tárgyalását

³ *A rózsza neve* „széjlegyzeteiben” említi Eco (2002: 586), hogy az olvasás során gyakran előbukkannak olyan új jelentéshajtások, amelyekre az ember nem gondolt előtte. Már az *Opera aperta* (*Nyitott mű*) első, 1962-es kiadásában rögzítette, hogy a modern művészet jelenségei nem írhatók le hagyományos módon, a műnek már nincs csak egyetlen, meghatározott jelentése. Egyrészt a folyamatos mozgásba lévő, így befejezetlen művet a befoga-

csak a legszükségesebb mozzanatokra korlátozza (7–16). Az összehasonlító stilisztika, az intertextuális olvasás, illetve stíluselmzés elméleti alapjait, történetét, tárgyát, anyagát, területeit, módszereit vázlatpontokban foglalja össze (17–30), mintegy „vezető” adva az összehasonlító stíluselmzés gyakorlatának bemutatásához.⁴ Legújabb monográfiáját ugyan nem szánja tankönyvnek, oktatói tapasztalatait egyértelműen fölismerjük benne, s azt a meggyőződését, hogy az irodalmi műveket nem egymástól függetlenül, hanem egymással való kapcsolatukban kell vizsgálni (vö. V. Raisz 2022), és e gyakorlat alapjául szolgálhatnak a funkcionális nyelvelméletek, a pragmatika, a stilisztika és a poétika nézőpontjai. Elemzéseit kiterjeszti tehát nemcsak az egyes irodalmi alkotásokra, hanem az alkotókra,

a stíluskorszakokra, a forrásszövegekre és fordításokra, a nyelvi stílusjellemzők vizsgálatára is. Az értelmezői szándékot tükröző összehasonlító elemzések révén mutatja be a közlésformák (műnemek és műfajok) stiláris sajátosságai mellett az irodalomtörténeti és stíluskorszakok jellemzőit. A „tankönyvszerűség” képzetét nemcsak a felépítés,⁵ a táblázatok alkalmazása vagy a szövegidézetek gazdag tárháza kelti föl az olvasóban, de a befogadást megkönnyítő, az összehasonlító stíluselmzés fogalmi rendszerének, terminológiájának magyarázatát adó bevezető szöveget is (28–9) az allúziótól és architextustól kezdve, az intertextuális olvasaton, a kronotoposzon, a pretextuson és a retorizáltságon keresztül, a transztextualitásig vagy a vendégszövegig.

dó saját értelmezését a szerzőéhez adva alkotja késszé; továbbá a műélvezet során is új és új viszonylatok sarjadnak; végül, mivel minden műnek végtelen olvasata lehet, a befogadó személyes meghatározottságból kelti új életre a művet. A végtelen és érvényes olvasatok lehetőségét viszont cáfolja, amikor azt bizonyítja, hogy Dante *Isteni színjátékának* van legalább egy érvénytelen értelmezése: az ezoterikus interpretáció. A sokféle interpretálhatóság egy megvalósult művészi forma értékét úgy mutatja, hogy: „hányféle szempontból érthető meg, s milyen bőséget kínálja a rezonanciáknak anélkül, hogy megszűnne ugyanaz maradni” (Kelemen 2007: 7).

⁴ Elkérüli azt a csapdát, hogy elidőzzön az olyan hermeneutikai értelmezéseknél, mint amilyen a Northrop Frye-féle, a Biblia és az irodalom viszonyát újraértelmező, a Bibliát magának „az” irodalomnak, minden irodalmi műalkotás szintézisének és kiindulási pontjának tekintő „kettős tükrő”-elmélet (Frye 1996). Ugyan Szikszainé Nagy Irma is számos olyan művet vizsgál, amelynek pretextusa vallási/bibliai szöveg, megmarad a stilisztika és retorika, a struktúra és a szemantikai rétegek, a közlésforma és poétikai eszköztár összehasonlításánál. (Erre konkrét példákkal utalunk a funkcióváltás és intertextualitás viszonyát bemutató fejezet említésekor.)

⁵ Szikszainé Nagy Irma a magyarázatok könnyebb követése érdekében alcímekkel is kiemeli a különböző elemzési szempontokat, mindemellett megjegyzi: „a művekben a grammatikai, szemantikai, poétikai stb. folyamatok, eszközök bonyolult összetettségben, összefonódásban léteznek, interferálnak, érintkeznek, hatnak egymásra, ezért sokszor nehéz is különválasztani ezeket a megközelítési módokat” (32). Hogy érzékeltetni tudjuk ennek a szimbiotikus vagy szerves elemzői-értelmezői struktúrájának a fölépítettségét és működését, csupán egyetlen példát említünk. Intertextuális összevetésre nemcsak a különböző alkotóknál keresztveződő szövegek vizsgálata alkalmas, de egyetlen alkotói életművön be-

Vizsgálati anyagát elsősorban a szép-irodalmi szövegek, az irodalmi értékű szónoklatok, a vallásos tartalmú írások képezik, utóbbi két szövegtípusban is meghatározó kérdésnek tartva azt, hogyan lehet megragadni egy adott szöveg irodalmiságát. Az intertextuális olvasáshoz – a kereszteződő irodalmi szövegek révén a művek „egymás általi” értelmezéséhez – szükség van az úgynevezett „keresztiszövegek” ismeretére is. A vendég- vagy keresztiszövegek használata meglehetősen elterjedt a posztmodern irodalomban, azonban éppen Szikszainé Nagy Irma példái mutatnak rá, hogy ez a jelenség már jóval korábban, a modernizmusban jól nyomon követhető volt. (Ennek bizonyításaként tekinthetjük a többi közt a tematikus intertextualitást a Szabó Lőrinc-sonetteknel, a motivikust a Móricz-novellák párbeszédében, a retorika-it Kossuthnál – illetve a biblikus nyelv stílárís változatait évszázadokkal korábban –, valamint a funkcióváltás ellenében is létező intertextualitást a *Halotti beszéd* és Kosztolányi erre a régi szövegemlékünkre is reflektáló, többszörösen rétegzett szövegének kapcsolatában.)

A műértelmezés elindítja a jelentés-képzés folyamatát, „amely újraértelmezeti velünk a világhoz való viszonyunkat, önmagunkat, és eközben esztétikai élvezetre, tapasztalatra is szert teszünk” (23), ám kérdésként merülhet föl, hogy az alkotói szándéknak vagy a befogadói értelmezésnek van-e elsőbbsége. A műveket „az alkotó jobban érti a legjobb elemzőnél is, így nyilván eltér az értelmezésük – írja a szerző. – Hogy ez miből fakad? Erre sok magyarázat adódik: az alkotó célját csak sejtheti a befogadó, hiszen még a szöveg kis eleme, a szó értelmezése sem pontosan ugyanaz kettejük tudatában. És nyilvánvalóan különböző műveltségi szinten is eltérő a szövegértelmezés és a stílustulajdonítás színvonala” (23). Ezt később a mű nyitottságára is utaló megjegyzéssel egészíti ki: „Ezek az elemzések számomra és az olvasó számára is lezáratlanok. Hiszen gyakran tapasztalom: a szöveg újraolvasásakor újabb, magyarázatra váró nyelvi jellemzők tűnnek a szemembe. Még inkább igaz ez az olvasóra, aki más háttértudás birtokában eltérő módon közelít az irodalmi szöveghez” (32).

lül is találunk ehhez mintákat. A tematikus intertextualitást vizsgálva a *Huszonhatodik év* című ciklusban található Szabó Lőrinc-párversekben (*Mindenütt ott vagy – Mert sehol se vagy*) összesen 16-féle, egymással összefüggő, egymásból kibomló értelmezési réteget tár föl. Ezek a következők: *Az összehasonlító stíluselemzés kiindulópontja; A szonett műforma; Versek párbeszéde a szonettciklusban; Témaáthallás nyomai az alkotói oevre-ön belül; Egyedi formakultúra hagyományos szonett-típusban; A dialógusteremtő szonettcímelek ellentmondása és összhangja; A lírayelv sajátos működési mechanizmusa a fiktív dialogizált szerkezetekben; A valóságos és a stilizált téridő a látomászerű tájbrázolásban; A szonettek értelmi szerkezete és az érzelmek stílárís megjelenítése; A szonettek szövegszervező elve; A szonetteknek a lírai én nézőpontját hordozó szavai; A versek szemantikájával egybehangolt alakzatok szonettképző funkciója; A szonettek képeinek jelentésképző szerepe; A szonettek mondat szerkesztésével összefüggő vershangzás; A látható nyelv; Az összehasonlító stíluselemzés következtetései.*

A csupán a legszükségesebb utalásokat rendszerező elméleti alapvetés után mintegy 350 oldalon kapunk összehasonlító stíluselmzéseket, ám az intertextuális szövegértelmezések előtt Szikszainé Nagy Irma az „intratextuális” (az adott művön belüli variációk) összevetését végzi el, Juhász Gyula 1907-es, *Turris eburnea* című költeményének kéziratát hasonlítva össze annak Nyugat-beli 1908-as megjelenésével és a *Délmagyarország* által 1919-ben közölt változatával, utóbbit a kritikai kiadás is használja. Bemutatja a változtatásokból adódó szemantikai és stílári különbségeket; az elsősorban a vers hangzásvilágát érintő módosító javításokat, a helyesírási változatokat, így folyamatában tudjuk érzékelni a mű formálódását. „Következtetésként” – utalva arra, hogy az olvasó által ismert végeredmény mögött olykor igen sok aprómunka áll – Weöres Sándort idézi: „A költés körülményei általában cseppet sem romantikusak: a költés magányos és dísztelen piszmozgás; görnyedünk a papírlap fölött, melyen több az áthúzás, mint a kész sor” (38).

A *Funkcióváltó variációs ismétlés* cím alatt (39–48) szintén egy intratextuális elemzést kapunk, Dsida Jenő *Tavalyi szerelem* című versének vizsgálatát, mely ugyanúgy módszertani modellként szolgálhat a hasonló analízisekhez, mint a Szabó Lőrinc-párversek analízise. A két nyolcsoros versszakból álló költemény két része szerkezetileg azonos, jelentésük viszont eltér egymástól. Kiindulópontként föl kell tenni például a műfajra és zeneiségre, a szerkezetre, ismétlődésre és oppozíciókra stb. vonatkozó kérdéseinket, majd érvényesíteni

a strukturális, szemantikai és poétikai nézőpontokat. Az érvelés logikájához itt is mindössze a közcímeket idézzük: *A versszakok időszembesítése; A nézőpontváltó strofikus szerkezet; Az értékpozíciók ellentéte – negatív tükörkép; Ellenpontozó hasonlatok poétikája; A képszerűzet virtuozitása – a párhuzamosság retorikája; A strófák grammatikai szerkezetének jelentést sűrítő szerepe; A vers stílusstruktúrája mint hangulat-keltő elem; A vers hangzós síkja mint hatástényező.* Jól érzékelhető, hogy a hagyományos strukturalista elemzés gazdagodik a stilisztikai rétegek vizsgálatával, következésképpen a leírás helyett komplex versértelmezést kapunk.

Intertextuális elemzéseinek élén egy-egy alkotói oeuvre-ön belül végez összevetéseket. A „dialogikus költői paradigma modelljeként” is szolgálhat Szabó Lőrinc két szonettje (57–74);⁶ majd bemutatja a novellák párbeszédében jelentkező szövegköziséget (mint „motivikus intertextualitást”) a *Tragédia* és az *Egyszer jóllakni* című Móricz-novellák alapján (75–120). Itt a narrátori nézőpont, a novellák tér- és időstruktúrája, a móríci tájnyelvi stílus és az élőbeszéd-imitáció vagy a prózaritmus mellett olyan aspektusokra is rávilágít, melyek még a szövegközpontú elemzések során sem mindig bukkannak elő, így a tudatábrázolás narratív típusaira vagy a gondolat- és érzelmkivetítő metakommunikációra. *Retorikai intertextualitás a műfajok párbeszédében* címmel (121–140) Kossuth Lajos egy vezércikkét állítja párhuzamba egy toborzóbeszédével. Elemzésében a meggyőzés retorikai-stiláris-pragmatikai hatáskeltő eszközeinek számbavétele, az argumentációs

⁶ Lásd az 5. lábjegyzetet.

(kérdés- és nyomatékosító, ellentétes és párhuzamos) alakzatok szerepe mellett arra is keresi a választ, hogy miért lehet ezeket a szövegeket irodalmi alkotásoknak tekinteni. A szerző ennek okát abban látja, hogy bár az írásban az értelmi meggyőzés, a beszédben pedig inkább az érzelmi ráhatás dominál, „Kossuth esetében mindkettő szépirodalmi igényű retorikával párosul” (140).

A következő részfejezet bemutatja, hogy a műfordítás szintén az intertextualitás egyik létmódja. A „teremtő utánezést” (mint játéklehetőséget is) interpretáló összehasonlító fordítás-stilisztikai elemzésében Paul Verlaine *Chanson d'automne* című versét Tóth Árpád (*Őszi chanson*) és Szabó Lőrinc (*Őszi dal*) műfordításaival hasonlítja össze (141–68). Szól a fordításról, különösen magáról a műfordításról, annak lehetőségességéről (szükségességéről és hasznáról) is, kitérve az olyan műfordítói elvekre vonatkozó kérdésekre, melyek szerint vajon a fogalmi vagy a stílushűség a fontosabb-e, vagy mind a kettőre törekedni kell. Az eltérő megközelítésmódok bemutatását szolgálva idézi a szerző (a „szép hűtlenséggel” még a kötött formájú japán haikut is magyarosan zengő négysorosakban interpretáló) Kosztolányit, aki így vallott: „Nekem a legfőbb ambícióm, hogy *szép magyar verset adjak*, amely az eredetét lehetőségig megközelíti.” Mások szerint az eredeti szöveg tartalmának hű tolmácsolása a fontosabb, illetve a fordításnak kontextust kell teremtenie; Babits viszont a formahűségben látta azt a garanciát, amely a tartalomhoz való lényegi hűséget is megadhatja; megint másképp vélekednek a stilisztikusok és irodalomtörténészek (148–51).

A recenzens Tóth Árpád Verlaine-fordítását tartja lenyűgöző megoldásnak: nemcsak az eredeti szöveg „tartalmát”, de a hangok és hangkapcsolatok által keltett érzelmi-hangulati atmoszféra egzisztenciális létezésállapotát is érzékelteti, önálló értékű magyar költeményt alkotva ezzel. Szikszainé Nagy Irma üdvözli az ezt alátámasztó kritikai megállapításokat, ám azt a felfogást sem vitatja, mely szerint a *Nyugat*-nemzedékek fordításszemlélete nem afelé mutat, hogy funkcionálisan helyettesítse az eredeti szöveget. Nem kellően tisztázott viszont, hogy mit kell értenünk funkcionális helyettesítésen. Vajon egy versnek nem „funkciója”, hogy tökéletes módon ne csak a tartalmat és formát adja vissza, hanem azt a mélyebb „élethangulatot” is – Sík Sándor műnemi tipológiájából kölcsönözve a kifejezést (Sík 1942: 414) –, mely az egyén és lelkiállapot viszonyát, a zenei hasonlatosság elve szerint, az akkordban és variációban adja vissza? Hogy miért fontos mégis a műfordítás-problematika – például: a forrás- és célnyelv egymással való megfeleltethetősége, a műfajiság, stílushűség, az alakzatok megléte, a vers adott nyelveken megszólaló hangzásvilága, lexikai-grammatikai összeegyeztethetősége, mondattana –, ez abból a szempontból lehet tehát inkább mérvadó, hogy a fordítást „eredetiként” vagy a fordító nyelvén születő „új műként” tekintjük-e.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az *Intertextuális tükrök* következő fejezete, amelyben a szerző a biblikus nyelv stílárís változatait tárgyalja, az ószövet-ségi *Jónás könyve* stilisztikai jellemzőit mutatva be – szemléletes összehasonlító táblázatok segítségével és a nyelvtörté-

neti szempontokat is figyelembe véve – néhány korai magyar (*Bécsi kódex*, Heltai Gáspár, Károlyi Gáspár, Komáromi Csipkés György) bibliafordításban (169–202). Szikszainé Nagy Irma az összehasonlító stíluselmzések tanulságát összegezve helyezi el a vizsolyi bibliát is a 15–17. századi bibliafordítások nyelvi megformáltságai között mérlegelve. Nem szubjektív érzéseire hagyatkozik tehát, hanem a négy fordítás empirikus kontrasztív nyelvi vizsgálata alapján jelenti ki, hogy az olyan „egyszeri és meg nem ismételtető” szöveggé vált, amely „mind a későbbi bibliafordítóknak továbbhagyományozásra, mind művészeinknek ihlető forrásként szolgált” (201) – még a katolikus Babits is erre támaszkodott a *Jónás könyve* írásakor.

A bibliai (vagy biblikus) szövegvilág, valamint az újraírás-újramondás tükörszerepeinek vizsgálatai keresztezik a következőkben egymást. Az *Alkotói párhuzamosságok találkozása és kontrasztja* című fejezetben Nagy Ignác 1842-es *Tisztújítás* és Parti Nagy Lajos 2006-os, hasonló című művét veti össze a szerző, a kreatív átírás példájára mutatva itt (203–22); majd Kosztolányi *Ha negyvenéves elmúltál* és Tóth Krisztina *Delta* című verse az „áthalásos továbbörökítés” vagy a „szöveg a szövegben” modelljét kínálja (223–34). Az utóbbi stíluselmzés érdekessége az önmegszólító verstípus (önmegfigyelés, önértelmezés, a tudatműködés költői nyelvi kivetülése) két különböző korban és két különböző nemnél történő, eltérő attitűddel való megjelenésének értelmező leírása. A nyelvi és posztmodern stílusjátékok sajátosságaira mutat rá *A lírahagyomány újraírása* című fejezet, melynek példája Kosztolányi

Boldog szomorú dal és Parti Nagy *van utcarím...* című versének összehasonlító stíluselmzése (235–58). A Kosztolányi-szöveg beszédhelyzete, a költői-emberi leltár pretextusa lehet Berzsenyi Dániel *Osztyájrészem* című verse, vagy – mint a szerző rámutat – a Pál apostol korinthusiakhoz írott első levelében föllelhető úrvacsorai igerész szimbolikájáig is visszavezethető (246); de a meghatározó kincsmetaphora a jézusi talentumra utaló mozzanat, és egészében Kosztolányi személyes eszkatológiájának részét alkotó versről van szó.

Úgy vélem, Parti Nagy szövege nem nő föl ehhez az intertextuális „feladathoz”, és noha szófelsorolása az ironikus távolságeremtés, az ízlés- és szemléletváltás kifejezésének szolgálatában állana, ez a posztmodern horizontváltás megmarad az egyszerű paródiánál. A szerző azonban óvatosan bánik a kritikai megállapításokkal – hiszen nem is ez a dolga –, és tanulságként inkább azt a *Nyelv és lélek Kátéjából* vett Kosztolányi-megállapításban rejlő tényt idézi, mely szerint „minden keresés, minden kísérlet jogosult, mely ismét összekapcsol bennünket az eleven művészettel” (258). S ebben azért benne van a sejtés: a Kosztolányi-vers „eleven művészet”, Parti Nagy Lajos pedig csak kísérletezik. (Ez is értelmezés kérdése, amire itt a recenzensnek van meg a joga, hiszen a bemutatott könyv is intertextuális kapcsolatba lép annak reflektív ismertetésével.)

A *Funkcióváltás ellenében is létező intertextualitás* cím alatt (259–86) az 1200 körül keletkezett *Halotti beszéd és könyörgés*, valamint Kosztolányi *Halotti beszéd* című versének összehasonlításánál Szikszainé Nagy Irma megállapítja, hogy a Kosztolányi által alkalmazott

szerkezet megegyezik a klasszikus szónoki beszédek felépítésével. Összeveti az egyházi és profán halotti beszédek tartalmi és stílusajátosságait, a szövegekölcsönzés lehetőségeit és az eredetiségre törekvést, majd a papi beszédszituációt állítja a költői kontextus, a hitéleti kötelezettséget az ihlet, a papi liturgiát a költői mellé. A kívülállást Kosztolányi részvét-filozófiájával állítja párhuzamba, a két stílus és poétika mellett a kétféle retorizáltságot is vizsgálat tárgyává teszi. S mintegy ezt a részt folytatja témájában és gondolatkörében is a következő fejezet – *Egy műfaj hagyományozódása és metamorfózisa* (287–310) –, melyben a szertartási és a költői litániák polifóniáját mutatja be a szerző. A szakrális litániaműfajt a *Zsoltárok könyve* 136. énekéig vezeti vissza, a profán litániák közt Juhász Gyula, Dsida Jenő, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Somlyó György, Kovács András Ferenc, Radnóti Miklós, Illyés Gyula műveit idézi, azok egymás közötti áthallásait is bemutatva. Az igen gazdag, a szövegmondandóba illesztett költői példatár már maga is egy olyan intertextuális olvasatlehetőséget teremt, amely a szerző által kiemelt idézetek „tükrében” teszi értelmezhetővé a mindaddig rejtve maradó archetipikus szimbolikus-szemantikai összefüggéseket vagy az értelmezési tartományba bevonódó nyelvi, imitációs, strukturális és retorikai-stilisztikai folyamatokat.

A könyv ezt követően a drámai hangnem újramondásban megvalósuló változatait vizsgálja Katona József *Bánk bán* című drámájából *Tiborc panaszt* állítva

párhuzamba a „modern Tiborcok” új panaszaival – 2008-ban a magyar dráma napján öt író (Erdős Virág, Egressy Zoltán, Háy János, Lackfi János, Zalán Tibor) vállalkozott arra a feladatra, hogy aktualizáló szövegvariánsokat készítsen. Ez adott alkalmat Szikszainé Nagy Irma számára, hogy a Katona József-i dikciót összevesse a 21. századi megszólalók nyelvezetével (311–34). A drámai dialógust, szituációt, nyelvezetet, retorikai érvelést vizsgálva megállapítja, hogy a panaszok „témái” ugyanúgy keverednek, mint a stílusregiszterek, végül „az öt különböző hangnemű panaszárdat polifóniája teremődik meg”.

A parafrázis szintén jellemző a késő modern lírára,⁷ s ennek a jelenségnek a szerző által elemzett példája (335–44) a Szabó Lőrinc *Lóci óriás lesz* című versét újraíró Vörös István-kísérlet, a *Misi óriás pizzát vesz*. Újabb lírajelenség – a „*Valódi költészettel párbeszédet folytató slam poetry*” (ez egyúttal a fejezet címe is) – a következő összehasonlítás alapanyaga, melyben Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger...* című versének az „utca nyelvén” megszólaló underground változatát vizsgálja (345–60), megállapítva, hogy utóbbi sem hangulatában, sem tartalmilag, sem stílusát tekintve nem egységes. A humor területén marad az utolsó fejezet is – *Intertextuális játékok görbe tükrében* (361–76) –, mely műfajparódiákat mutat be Tóth Árpádról, akitől az *Ady Endrének* címzett költeményt Karinthy Frigyes és Varró Dániel parodizálta (sőt utóbbi költő a „*Boci, boci, tarka...*” gyermekdalt

⁷ Csontos János (2007) parafrázis-verskötettel tisztelgett a magyar költészet előtt. A virágénekektől és Bornemisza Pétertől, Balassitól, Zrínyitől kezdve Csokonain, Kölcseyen, Vörösmartyn, Petőfin és Aranyon, Ady Endrén, Babitson, Kosztolányin, Márain és József Attilán, Radnótin keresztül Illyés Gyuláig, Nagy Lászlóig, Juhász Ferencig és Nagy Gáspárig közel félszáz, hommage-versként is olvasható parafrázist adott közre.

használta a karikatúra szervezőjeként). Megismerkedünk az irodalmi paródia fogalmával, hagyományával, humorának sajátosságaival, és annak bizonyítását kapjuk, hogy a kifejező torzításaival a jellegzetesen eredetire felelő irodalmi karikatúra szintén az egyedi művel folytatott intertextuális játékok körébe tartozik.

Az összehasonlító stíluselemzés jelentőségét összefoglaló, rövidebb zárófejezet felsorolja a mellette szóló gyakorlati érveket, köztük a már az 1950-es évek végétől elfogadott tételt, mely szerint a művek egymással való összevetése (párhuzamos olvasata) képes az irodalomtörténeti hagyományozódás kimutatására.⁸ A nyelvi interakciókban keletkező szövegtípusok esztétikai összefüggésekre (például a tartalom és forma viszonyára) mutatnak rá, s vizsgáljuk közvetve a stílusművelés, az irodalmi mű megértése pedig nemcsak az irodalomértelmezés, hanem az önmegismerés eszköze is. A módszer valódi jelentőségét Szikszainé Nagy Irma abban látja, hogy „választ próbál adni arra: [a] szövegek mitől, milyen nyelvi-poétikai-stilisztikai-retorikai eszközöktől válnak irodalmi alkotásokká” (379).

Akár modellt kívánt állítani, akár nem, az értő olvasó jól használható – a szövegvalóságok egymásra hatása (ha úgy tetszik, a „kvantumpoétika”) miatt viszont időről időre revideálandó – értelmezési és elemző megközelítési mintákat kap a könyvből. S az intertextuális tükrök kölcsönhatásait rávetítve az irodalom életvalóságára talán azon is elme-reng, hogy miért „[N]em volna szép, ha égre kelne / az éji folyó csillaga”.

⁸ A szerző itt Pierre Giraud 1957-ben megjelent, *La stylistique* (Paris, PUF) című könyvére hivatkozik.

Szakirodalom

- Csontos János 2007. *Para. Hódolat a magyar költészetnek*. Magyar Napló. Budapest.
- Eco, Umberto 1998. *A nyitott mű*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Eco, Umberto 2002. *A rózsza neve*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Frye, Northrop 1996. *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Kelemen János 2007. Umberto Eco. *Világosság* 2007/2–3.
- Lukácsy András 1981. *Kiment a ház az ablakon... Költészet és játék*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Szikszainé Nagy Irma 2016. *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Rovelli, Carlo 2021. *Helgoland. Hogyan változtatta meg világmépiünket a kvantumelmélet*. Park Kiadó. Budapest.
- Sík Sándor 1942. *Esztétika*. Stephaneum Nyomda. Budapest.
- Vitéz Ferenc 2022. Az összehasonlító stílus-elemzés – és az intertextualitás létmódjai. *Mediárium* 16/1. 86–96.
- V. Raisz Rózsa 2022. Szikszainé Nagy Irma: Intertextuális tükrök: Összehasonlító stílus-elemzések. *Magyar Nyelv* 102–6.

Vitéz Ferenc

tanszékvezető főiskolai docens
Debreceni Református Hittudományi
Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi
Tanszék

E-mail: vitez.ferenc@drhe.hu
<https://orcid.org/0000-0001-6704-8349>

PÖLCZ ÁDÁM

CSIMPÁNZTESZTTEL A NYELVKELETKEZÉS KUTATÁSÁÉRT

Sverker Johansson: A nyelv eredetéről. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2021. 416 lap

A nyelv eredetéhez olyan elemi kérdések kapcsolódnak, mint: Hogyan alakultak ki a nyelvek? Miért csak az ember képes a beszédre? Kik voltak az első beszélők? Létezett-e – és ha igen, hány – ősnyelv? Megtanulhat-e egy robot egy bármilyen nyelvet? Sverker Johansson *A nyelv eredete* című könyvében megpróbálkozik a lehetetlennel: közérthető, szórakoztató formában megfogalmazni azt, amiről a nyelvtudománynak is csak feltételezései vannak. Johansson könyve emberi mivoltunk legfontosabb vonásáról, a nyelv keletkezésének és működésének elméleteiről szól, kitér a nyelvtan természetére, a nyelv és a kultúra összefüggéseire, a nyelvi ösztön kérdésre, és megpróbálja a nagyközönség számára is megfogalmazni „a beszélő állat” evolúciós csodáját.

A kötet három nagy részből áll. Az I. rész *A nyelvről* címet viseli, és általános-ságban foglalkozik a nyelv természetével: a nyelvtan legfontosabb fogalmainak (magán- és mássalhangzók, szófajok, mondatrészek stb.) bemutatása után a nyelvi univerzálék (a kötetben univerzálíák) és a különböző grammatikafelfogások ismertetésére kerül sor. A II. rész címe: *Az eredetről*, amely főként antropológiai és evolúciós nézőpontból közelít az emberi egyedfejlődéshez – ezen belül is főként a nyelv kialakulásának feltételeit veszi górcső alá (a segítőkészség, a biológiai feltételek – pl. a tükroneuronok – meglétét, valamint a nyelvi ösztön és a nyelvi gének kérdését). A III. rész

A nyelv eredetéről címet kapta, amely voltaképpen esszenciája az első két fejezetben taglaltaknak, emellett a szerző a fejezetben kísérletet tesz az első beszédtemák alapján meghatározni a nyelv kialakulásának lehetséges okait.

*

Mivel a nyelv(ek) keletkezésének idejéből nem áll rendelkezésünkre írásos történeti emlék, ezért csak az emberi őseleletekre, a régészeti-paleontológiai kutatásokra támaszkodhatunk. Johansson is ehhez a módszerhez nyúl: az őseleletek és Darwin evolúcióelmélete alapján von le következtetéseket a nyelv időbeli keletkezésére, kulturális szerepére és kommunikációs funkciójára egyaránt, összekötve mindezt az emberi fizikum változásainak taglalásával. Vizsgálatainak kiindulópontját az egyik fejezetben így ragadja meg: „Tudjuk, hogy az ember nyelvet nem beszélő ősekből fejlődött ki. Így aztán a nyelvi képességnek is ki kellett fejlődnie” (199). Ez az alapvetés a kötet nyelvtani elméletekről szóló részeit is más megvilágításba helyezi: a szerző beszél ugyan konstrukciós, funkcionális és generatív nyelvtanról, ezeket látszólag egyenrangúként tüntetve föl, ugyanakkor a nyelvtan kifejlődésének szükségessége miatt Johansson Noam Chomsky innátaelméletével (és általában a generatív nyelvszemlélettel) szemben több fejezetben is kifejezetten kritikus: „A generativisták által felve-

tett veleszületett nyelvtani modul nem tud kifejlődni, és nem is ez az egyetlen gond vele, így nem lehet a nyelvi képességünk része” (199). „Chomsky szerint az agy fejlődését befolyásoló gének valamelyikében egy kisebb mutáció odáig vezetett, hogy az ember egyszer csak egy működő nyelvtani modullal a fejében jött a világra” (269). „A gondolati nyelvről szóló elképzelés legnagyobb gondja viszont, hogy nincs észszerű módja egy ilyen nyelv elsajátításának a gyerekek által” (271). „Összegezve: merész gondolat, hogy a nyelv a külvilággal való mindennemű kapocs nélkül jött létre, ám semmi alapja nincs Chomsky elméleti keretrendszerén kívül” (272).

Nem ez a szerző egyetlen kritikái nézőpontja a nyelvtudomány valamely erősebben támogatott elképzelésével kapcsolatban. A nyelvek keletkezésére kétféle elméletet szokás számontartani: a monogenezist – vagyis hogy minden nyelv egy közös ősnnyelvből alakult ki – és a poligenezist – azaz a több központú nyelv kialakulást. A tudomány az utóbbit tartja valószínűbbnek, Johansson azonban a monogenezis mellett érvel. A bibliai Bábel tornya története mint ennek egyik képes leírása sokak számára ismerős lehet, a történet szerepel is a kötet elején, a nyelvhasználat bibliai vonatkozásainál, a monogenezis magyarázatára – tudományos szempontból – azonban nem elégséges. Johansson az ősnnyelv kialakulását a Homo erectushoz köti, és azzal érvel, hogy az erectusnál már nagyjából 1,8 millió évvel ezelőtt rendelkezésre állhatott az a „rugalmas nyelvi képesség” (150), amely a nyelv kialakulásához elengedhetetlen volt. Johansson szerint a Homo erectus elterjedése és a visszakövetkeztethető robbanásszerű fejlődé-

se tanúskodhat arról, hogy a különböző embercsoportok az erectustól tanulták a nyelvet. „A helyszín lehet bárhol a mai Fokvárostól Jakartáig. Az *erectus* feltűnése stabil faj volt hosszú időn át. Miután elterjedtek a világban, nagyjából ugyanúgy éltek egymillió éven át, ami valószínűtlenné teszi, hogy ezen időszak közepén alakult ki a nyelv, és nem forgatott fel gyökerestül mindent – egy ekkora esemény hagyott volna régészeti nyomot. Ezért én a leghihetőbbnek azt tartom, hogy a nyelv vagy pont a stabil periódus előtt, vagy pont a stabil periódus után jelent meg. Így aztán [...] [az] tűnik a legvalószínűbbnek, [hogy] egyetlen ősnnyelv alakult ki még Afrikában” (379). Johansson úgy véli, hogy „a nyelvnek kiejthetőnek kell lennie az emberi torok által – vagy elmutogathatónak az emberi kéz révén –, a nyelvnek el kell férnie az emberi agyban, az embergyerekeknek észszerű időn belül meg kell tudnia tanulni” (153). Erre – a szerző szerint – jó eséllyel a Homo erectus már képes volt.

*

A *Bevezetés a nyelvtudományba*, valamint a *Szociolingvisztika* című órákon azt tanítjuk a hallgatóknak, hogy a társadalom és a nyelv kölcsönösen feltételezik egymást, egyik nem létezhet a másik nélkül. A *társadalom* szó abszolút szótöve a *társ*, ez található meg a *társalgás* szavunkban is, amely az értelmező kéziszótár szerint ’társasági beszélgetést’ jelent. A társadalom és a társalgás egymást feltételezik, hiszen a nyelv igazából a használatból lesz élő. Ez tükröződik abban az érdekesítő fejezetben is, amelyben Johansson a nyelv kialakulásának okairól értekezik – pontról pontra összegyűjtve azokat

a lehetséges vonásokat, amelyek elvezethették őseinket a nyelv kialakulásáig. A szerző kérdése az, hogy mi lehetett az első társalgási téma. A következőkben a megvizsgált lehetőségek közül néhányat kiemelünk (281–314):

Dalpárbaj: Azaz a zene és a ritmus összekapcsolódása az énekeken keresztül. A zenével összefüggő nyelvkialakulást Johansson végül elveti, hiszen úgy véli: a madaraknak és más „éneklő” állatoknak sem alakult ki nyelvük, ráadásul a zene tanulása „nem egyetemes”, „nem tanuljuk meg spontán, mint a nyelvtant” (285). A zene ugyanakkor voltaképpen művészet, a művészet és a nyelv együttes születéséről pedig születtek már elméletek, tanulmányok és monográfiák is (vö. Balázs 2020: 71–80, 2021: 97–8).

Dögvadászok: A nyelv a tájékoztatás eszköze, és emiatt a beszélőnek rendelkeznie kell elvonatkoztatóképeséggel. Az adott helytől és időtől független eseményeket is el kell tudnia beszélni a hallgatóságának, ez pedig feltételezi a „szellemi időutazásra” (288) való képességet.

A hatalom nyelve, a nyelv hatalma: A nyelv a státuszszerzés eszköze a közösség többi tagjával való konspiráción keresztül. A támogatók gyűjtése ma is politikai feladat, ez azonban nem teremt egyenlő esélyeket és helyzeteket, a nyelv létrejöttében játszott szerepe tehát gyengébb lehet.

A történetmesélés: Korunkban népszerű a storytelling műfaja, amelyet a retorika, a pragmatika és a diskurzuselemzés is fölfedezett magának. Johanssonnál a nyelvkialakulás egyik lehetséges okaként látjuk viszont, bár felmerül a gyanú, hogy először valamilyen pantomimmal, de legalábbis kézje-

lekkel és mimikával vegyülve tölthette be a funkcióját (nagyjából félmillió évvel ezelőtt). S az is lényeges – emeli ki Johansson –, hogy „a nyelv szerkezete is alátámasztja a gondolatot, miszerint a mesélés szerepet játszhatott a nyelv fejlődésében. A nyelvtanban sok minden a mesélésre van szabva [...]. A nyelvtan minden tagmondatot időbélyeggel lát el, és az összes tagmondatot időrendi sorrendbe lehet állítani, illetve el lehet dönteni, hogy melyik jövőbeli esemény mennyire valószínű. [...] A múlt idő és a jövő idő használata sok összefüggésben hasznos lehet, de múltbeli időpontok egymáshoz viszonyítására leginkább csak a történetmesélés során van lehetőség” (295). A szerző így a magyar nyelvtanoktatás szempontjából is fontos tényezőre világít rá: a mondatelemzéssel amellet, hogy a körülöttünk lévő világ viszonyait képezzük le (vö. Pölcz 2022), a történetmesélés időbeliségét is feltérképezhetjük: az összetett mondatok tanával komplett történetek összeállítására lehetünk képesek akár úgy is, hogy szétszórta tagmondatokból kell fölépítenünk egy szöveget.

Oktatás: Az állatkölykök főként maguk tanulják ki az élet csínját-bínját (a szülők felügyelete mellett természetesen), kevés vagy semmilyen visszajelzést nem kapnak arról, hogy mit csinálnak jól vagy rosszul. A visszacsatolásokra építő oktatás az emberre jellemző tevékenység – ez ugyanis nyelvet igényel. „E szerint a nézet szerint tehát a nyelv azért jött létre, hogy tudjunk magyarázni és visszajelzést adni tanítás közben” (298). Legközelebbi rokonaink – pl. a csimpánzok – ebben sem túl erősek, de feltételezhetjük, hogy őseink „a tanítás által támasztott igények miatt ösztönöztek a nyelv fejlődését” (299).

Johansson sajátos módszere az ún. csimpánzteszt, amelyet minden feltételezett keletkezési elmélet („első társalgási téma”) kapcsán elvégez. A teszt lényege a hihetőség: „[...] érdekes, és a nyelv evolúciója szempontjából lényeges, hogy sok[,] nyelvvel kapcsolatos képesség ott lappang a legközelebbi rokonainkban, és feltételezhetően megvolt már a közös őseinkben is öt-tízmillió évvel ezelőtt. Ez lejjebb teszi a lécet a nyelvi fejlődés számára, ugyanakkor felveti a kérdést, hogy ezek a képességek miért maradtak rejtve a csimpánzoknál, és miért nyilvánultak meg a mi őseinknél. Az őseink élethelyzetének valamilyen módon el kellett térnie a csimpánzok őseinek élethelyzetétől [...]. Egy jó teória nemcsak azt magyarázza meg, miért fejlődött ki az emberi nyelv, hanem azt is meg kell magyaráznia, miért nem kezdtek nyelvet használni a csimpánzok és más állatok” (81–2). Egy szemléletes példája a hihetőség tesztjének éppen a dögvadászokról szóló részben található (286–9). Ennek lényege, hogy az élelemkeresés folyamatában az embernek már képesnek kellett lennie arra, hogy tértől és időtől elvonatkoztatva kommunikáljon, ha el akarta magyarázni a horda többi tagjának, merre találják a zsákmányt. A társalgás során a körülmények ismertetése kerül előtérbe: az idő, a hely (vagyis az út hosszúsága és időtartama). Johansson szerint az embernek ez a képessége bizonyíték arra, hogy miért nem fejlődött ki más állatoknál a nyelv: kivételt képez talán a méhek tánca, ez azonban nem rugalmas, sőt tulajdonképpen zárt rendszer. Egy másik, a csimpánzteszten átmenő elmélet az oktatás, hiszen nyelv nélkül oktatni – ha magyarázni, visszajelezni szeretnénk – tulajdonképpen szinte lehetetlen.

Nem járt azonban ilyen szerencsével a teszten a dalpárbaj vagy a politikai hatalomszerzés mint nyelvkialakító eszköz, mivel az előbbinek szemantikája, utóbbinak pedig egalitarianizmust teremtő ereje nincsen. A csimpánzteszt tehát visszatérő motívuma a kötetben az elméletek és a következtetések ellenőrzésének, a szerző végig ezek kontrolljának szükségességét hangsúlyozza, ez a kritikai szemszög pedig szemléletformáló lehet az olvasó számára.

*

Johansson az emberi ősnyelv legfontosabb kritériumait a következőkben határozta meg (383–96): A nyelv eredete inkább szól a motivációról, mintsem egyfajta mutációról (lásd korábban a Chomsky-kritikát); az ősnyelv korán jelent meg az emberi egyedfejlődés során, és fokozatosan fejlődött ki; az ősnyelv kommunikatív és kevert volt (azaz egyaránt tartalmazott beszélt és jelelt elemeket), és létrejöttéhez nem volt szükség nyelvi ösztönre; az ősnyelv atomi volt. Ez utóbbi megállapítás bővebb magyarázatot is megérdemel, hiszen a szerző itt kerül talán legközelebb ahhoz, amit a gyermeknyelvvvel összefüggésben is kutatnak a nyelvészek, és amiről Deme László is írt monográfiát *A beszéd és a nyelv* címmel (Deme 1987): atomi egységekből (szavakból) épült-e fel a nyelvi üzenet, vagy egy holisztikus, összetett kifejezés bomlott-e szét elemeire a nyelv létrejöttekor? A szerző végkövetkeztetése az, hogy „sokkal egyszerűbb folyamat atomi szavakból mondatokat építeni, mint szerkezet nélküli holisztikus kifejezéseket feldarabolni (386). Ez nem zárja ki azonban azt, hogy eleven gondolati világgal legyenek felruházva

az első beszélők: „Akárcsak a kisgyerek esetében, az első beszélő első szavai is olyasmiről szóltak, amiről az első beszélőnek már volt fogalma, ami jelen volt az első beszélő mindennapjaiban” (222). Deme elmélete annyiban különbözik Johansson felfogásától, hogy ő a mondatfajok megjelenésével és funkciójával köti össze az emberi nyelv keletkezését: a felkiáltás, a kijelentés és a parancs, valamint a kérdés és az óhajtás szándékának nyelvi leképezésével magyarázza az emberi kommunikáció első lépéseit, folytatásként pedig az egyes mondatrészek megjelenését feltételezi (Deme 1987: 19–25).

*

A nyelv eredetéről egyik legnagyobb érdeme, hogy a legfőbb gondolatok visszavisszatérnek, de korántsem unalmasan, hanem mindig új és új adalékkal kiegészítve. Az ismétlés révén az olvasó könnyen szintetizálhatja az egyes könyvrészek és fejezetek tartalmát, és mindez a szerző következetes gondolatmenetéről is tanúságot tesz. A megértést, a legfontosabb pontok rögzítését dőlt betűvel szedett rövid bekezdések segítik, amelyek összefoglalják az adott fejezet lényegét. A kötet néhány ponton tartalmaz kategorikus értékítéletet („a kisebbségek iránti tapintat soha nem szerepelt a nacionalisták legkedvesebb szempontjai között” – 147), vagy erősen vitatható hasonlatot (pl. a hódítók nyelvének a kártékony patkányokhoz való hasonlítása – 149), amelyek néhány ponton elemelik az olvasót az objektivitástól, és inkább a szerző személyes véleményével szembesítik. Emellett apróbb – talán a leegyszerűsítésből fakadó – pontatlanságokat is fölfedezhe-

tünk a szövegben (a magánhangzók nem kizárólag a nyelv ide-oda mozgásával képződnek [278], ahogyan azt a szerző többször is leírja, hanem az ajkak és az állkapocs mozgása is szerepet játszik a képzésükben). Ezeket leszámítva azonban a kötet értékes és érdekes olvasmány, amely sikeresen bemutatja a nyelv eredetével kapcsolatos bizonytalanságokat, az egyes elméletek gyenge pontjait, kritikát fogalmaz meg velük kapcsolatban, és következetességre törekedve igyekszik a szerző saját elképzelését tudományos kutatások alapján bizonyítani. Sverker Johansson munkája jó példa a kritikus gondolkodás tárgyí tudásbeli megalapozottságára, és általánosabb tanulságul is szolgál: minden elképzelés hihetőségét szükséges alávetni a maga csimpánztesztjének, hogy elmondhassuk, mindent megtettünk a lehető leghitelesebb eredmény elérése érdekében.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2020. *Nyelvszokások*. Inter-IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT–IKU. Budapest.
- Deme László 1987. *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest. Negyedik kiadás.
- Pölcz Ádám 2022. A mondatnyi elemzés életszerűségéről. *Magyar Nyelvőr* 177–85.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.2.177>

Pölcz Ádám

egyetemi adjunktus

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar
Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: polcz.adam@tok.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-7039-8323>

A MAGYAR NYELVŐR VIHAROS TÖRTÉNETE

Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr viharos története (1872–2022). MNYKNT–IKU, Budapest, 2022. 208 lap

Balázs Géza *A Magyar Nyelvőr viharos története (1872–2022)* című kötete 2022-ben, a folyóirat megalakulásának 150. évfordulóján jelent meg. A könyv tartalma részben – de korántsem teljes egészében – sorozat formájában megjelent a Magyar Nyelvőr jubileumi, 2022. évi évfolyamában (Balázs 2022a, 2022b, 2022c, 2022d). A Nyelvőr történetének összefoglalásával a szerző egyúttal bevezeti az olvasót a magyar nyelvvelés – Nyelvörhöz kapcsolódó – történetébe is. A kötet a Magyar Nyelvőr mottójával indul, amely 1872-ből való, de ez – ahogy a szerző utal rá – seholy sem lett feltüntetve: „Együttesen működve tanítani s tanítva tanulni” (7).

A *Szarvas Gábor Nyelvőre (1872–1895)* című rész bevezetőjében kiderül, hogy a folyóirat történetének részletes bemutatására azért volt szükség, mert a Magyar Nyelvőről készült korábbi írások kidolgozatlanok voltak. Balassa József megírta ugyan a Nyelvőr 1872 és 1940 közötti történetét (Balassa 1941), amelynek előszava az első fejezetben elolvasható (*Balassa József előszava A Magyar Nyelvőr története 1872–1940. című könyvhöz*, 9), de ez az írás nem részletezte a lap tényszerű, adatszerű és eseményyszerű történetét. Balassa József 1941-ben azzal a céllal írta meg a Magyar Nyelvőr történetét, hogy a fiatalabb nyelvészek és írók jobban megismerjék az alapítókat, az ő munkásságukat, és a folyóiratnak azt az első fél évszáza-

dát, amely – Balassa megfogalmazása szerint – a magyar nyelvtudomány ki-fejlődő virágkorának az időszaka volt. A folyóirat alaposabb, esszéyszerű áttekintését Tompa József (1976) és Fábrián Pál (1984) írta meg, ezek a munkák viszont nem elemezték a Nyelvőr 1945 utáni történéseit. Ezt a hiányosságot szeretne volna Balázs Géza az itt bemutatott kötetével pótolni. A szerző szerint napjainkban a nyelvtudományból hiányzik a történeti kontextus, a művelődéstörténet, és az a fajta kulturális nyelvészet, amelyet a Magyar Nyelvőr majdnem másfél évszázadon át képviselt. A kötet első fejezetéből (*Balázs Géza kiegészítése*, 9) az is kiderül, hogy Balázs Gézát az édesapja által szoros kapcsolat fűzte a Magyar Nyelvörhöz, valamint a második világháború utáni magyar nyelvésznemzedékhez, majd később át is vette tőle a folyóirat mutatóinak a készítését, 2022-től pedig a Nyelvőr felelős szerkesztője lett.

A *Szarvas Gábor Nyelvőre (1872–1895)* című fejezetből megtudjuk, hogy a folyóirat 1872-ben indult Szarvas Gábor szerkesztésében, aki célul tűzte ki a nyelvtörténeti, népnyelvi, újabb irodalmi nyelvi, jelenkori nyelvi kutatások, valamint a modern nyelvtudományi kutatások bemutatását. E fejezet *A korszak* című részében a szerző felsorolja azokat a nyelvi-nyelvészeti eseményeket, amelyek előkészítették a Magyar Nyelvőr megszületését. *A Magyar Nyelvőr első*

negyedszázadának eseménytörténete című részből kiderül, hogy a folyóirat első száma 1872. január 15-én jelent meg, majd minden hónap 15-én, évi tíz alkalommal tíz füzetben került kiadásra. Szerkesztősége és kiadóhivatala a Hungária vendéglőben volt, utalva ezzel arra, hogy a lap kapcsolódott a korszak művészeti, irodalmi életének kávéházkulturájához. Balázs Géza Szarvas Gábort jó szerkesztőként mutatja be, aki maga köré tudta gyűjteni a nyelvtudomány jelentős képviselőit, valamint a nyelvészet iránt érdeklődő szaktudósokat, akikről úgy gondolta, hogy a magyar nyelvtudomány hasznos kutatója lehet. A lap elindulásakor a szerkesztő mellett dolgozott még Budenz József, Hunfalvy Pál, Volf György, Ponorí Thewrewk Emil, Brassai Sámuel, Szász Károly, Szilády Áron, Joannovics György, Székács József, Fogarasi János, Greguss Ágost, Deák Farkas, Komáromy Lajos, valamint Szarvas tanítványa, Simonyi (az első évfolyamokban még Steiner) Zsigmond. A Nyelvőrben helyet kapott egy úgynevezett rejtélyes üzenőrovat is, amelyben az olvasók számára kevésbé érthető, a címzett számára viszont világos, érthető válaszokat küldtek. Például: „Erdélyi Bélának. A küldeményt megkaptuk. Ajánljuk különösen figyelmébe a szólásmódokat és tájszókat; a híven leírt mesék is nagy becsük” (20).

Balázs Géza a Nyelvőr szerkesztőinek az életútjáról is tájékoztatja az olvasókat. Elsőként Szarvas Gábor (*Szarvas Gábor*; 21) életét ismerhetjük meg Láncz Irén 1982-ben megírt életrajzi kismonográfiáján keresztül. Az írásból megtudjuk, hogy Szarvas Gábor a pozsonyi katolikus főgimnáziumban tanított, amikor az iskola igazgatója felkérte

arra, hogy írjon egy tanulmányt az iskola Értesítőjébe. Így 1867-ben megjelent Szarvas Gábornak a *Magyartalanságok* című dolgozata, amely révén igen nagy ismertségre tett szert. Ez az írás nagy fordulatot hozott Szarvas Gábor életébe, Láncz Irén megfogalmazásában: „Ebben a nagy tanulmányában tűnik fel ugyanis a látóhatáron a »nyelvőrség« lehetősége” (22). Szarvas Gábor halála után a Nyelvőr 1895-ös novemberi száma újraközölte az elhunyt szerkesztő tiszteletére a *Magyartalanságok* című írást.

Az *Új ortológia. Egy Nyelvőr-vita tanulmányai* című részben a szerző arról ír, hogy a Magyar Nyelvőr az ortológusok legfőbb célját szerette volna bebizonyítani, azt, hogy a nyelvújítás nem hasznára, hanem kárára volt a nyelvnek. Ezt a korszakot új ortológiának vagy dogmatikus ortológiának nevezték. Erre vonatkozóan egy szélsőséges példát hozott fel a szerző Volf Györgytől: „az egész nyelvújításban egy porszem nem sok, de annyi jó sincs, hogy mind az, a mit létesített, válogatás nélkül kiirtandó” (33).

A *Simonyi Zsigmond Nyelvőre (1895–1919), a Magyar Nyelvőr első fénykora* című részről megtudjuk, hogy a 19. század végi akadémiai nyelvművelő mozgalom a Magyar Nyelvörhöz kapcsolódik, amelynek első korszaka Szarvas Gábor, a második korszaka Simonyi Zsigmond szerkesztői tevékenységéhez köthető. Már a fejezet címe is előrevetítette, hogy ezt a korszakot nevezik a Magyar Nyelvőr „első fénykorának”. Ez a megállapítás Tompa József (1976: 209–14) tanulmányában olvasható, aki szerint a lap akkor már szilárd tudományos alapokon állt, tevékenysége és programja közérdekű volt, és főleg a nyelvművelés révén jelentős

társadalmi beállítottsággal bírt. A kötet e részében tehát a Magyar Nyelvőr második korszakáról olvashatunk, azaz a Simonyi-korszakot követhetjük nyomon. 1896-ban a Magyar Nyelvőr 25. évfolyama Simonyi Zsigmond Beköszöntőjével indult, amely a kötet 45. oldalán olvasható. A fejezetben Simonyi Zsigmond életével is megismerkedhetnek az olvasók. Simonyi Zsigmond a pesti királyi katolikus gimnázium tanulója volt, és Szarvas Gábor ott figyelt fel a diák tehetségére, szorgalmára, és attól kezdve folyamatosan segítette pályafutását. Simonyi Zsigmond munkásságáról a legrészletesebben Rubinyi Mózes (1949), Nagy J. Béla (1968) és Tompa József (1970, 1975, 1976) írt. Simonyi Zsigmond 19 éves korától, pontosabban 1872-től volt munkatársa a Nyelvőrnek, majd később Szarvas Gábor őt bízta meg a folyóirat szerkesztésével. A Simonyi-korszakról szóló részben a szerző arra is rámutat, hogy ez az időszak két részre osztható. A korszak első felében egyértelműen Simonyi volt a vezető személyiség, majd ez változni látszott, miután Simonyi fokozatosan kezdett elfordulni a Nyelvőr kezdeti szemléletétől, és az ikes ragozással kapcsolatos véleménye miatt végül felelősségre is vonták. A korszak második felében végül az Akadémia elutasította a Simonyi által szerkesztett Nyelvőr korszerű helyesírási és nyelvművelési törekvéseit.

1895 és 1905 között tehát még a Nyelvőr volt az egyeduralkodó lap, 1905-től viszont már vetélytársként megjelent a Magyar Nyelv, majd ezután a Magyarosan című folyóirat. Így a korszerűbb közoktatási és nyitottabb tudományos irányvonalat képviselő Nyelvőr hosszabb időre szétvált az akadémiai törek-

véseket érvényesítő Magyar Nyelv című folyóirattól, majd a később megjelenő Magyarosan című laptól, sőt a köztük való kapcsolat is gyakran ellenségesnek látszott. Ennek ellenére a Nyelvőr akadémiai támogatás nélkül is fennmaradt Simonyi Zsigmond kiadásában. A kötet szerzője nagyra értékelte Simonyi tevékenységét, hiszen még az Akadémiával is szembe tudott szállni egy korszerűbb és egyszerűsített helyesírás érdekében.

A *Balassa József Nyelvőre (1920–1940)* című részben a Magyar Nyelvőr történetének harmadik korszakáról olvashatunk, ami a két világháború közötti időszakot foglalta magában. A lap szerkesztője ekkor Balassa József volt. Tompa József a „megtépázott” Nyelvőr korszakának nevezte ezt az időszakot. Balassa eléggé erős ideológiai ellenszélben tartotta fenn a lapot, míg végül 1940-ben megszűnt.

A *Nyelvőr újjászervezése: Az átmenet, a Beke Ödön-korszak (1946–1953)* című részben a folyóirat történetének a második világháború utáni periódusába nyerhetünk betekintést. A szerkesztő ekkor Beke Ödön, és ez az időszak egy újabb sikerkorszaknak a kezdete volt, ami majd Lőrincze Lajos tevékenységében csúcspontot ért el. Beke Ödön a korábbi és a második világháború után feltűnő nyelvészszakmunkák tagjaival kialakította a Nyelvőrnek a több évtizedes, tulajdonképpen napjainkig is tartó arculatát és irányvonalát. Az akadémia megbízásából a Nyelvőr feladata az volt, hogy széleskörűen és magas színvonalon népszerűsítse a nyelvtudományt, megoldást találjon a felmerülő gyakorlati nyelvi problémákra, valamint foglalkozzon a nyelvoktatás módszertani kérdéseivel is. Az 1953-as év fordulópontot jelentett

a folyóirat történetében, mert ekkor vette vissza, vagyis államosította a Magyar Tudomány Akadémia.

A Nyelvőr második fénykora Lőrincze Lajos szerkesztésében (1954–1993) című fejezetben a Lőrincze Lajos által szerkesztett Nyelvőr-korszakról olvashatunk, amelyet több szerző is a lap újjászületésének, azaz a második fénykorának nevezett. Ebben az időszakban a Magyar Nyelvőr a magyar nyelvtudomány legfontosabb folyóirata volt. A szerző Lőrincze Lajos életútját és tudományos munkásságát Hangay Zoltán és Balogh Ferencné írásai alapján ismertette, de maga Balázs Géza is írt Lőrinczéről, akit úgy jellemezte, hogy ő volt a 20. század egyik legismertebb és legnagyobb hatású nyelvésze. Lőrincze Lajos egész életében nyelvjáráskutatással és névtannal foglalkozott, gyors egymásutánban lett a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettese, az akadémiai Nyelvművelő Bizottság titkára, a Magyar Nyelvtudományi Társaság alelnöke és a Magyar Nyelvőr felelős szerkesztője. A Magyar Nyelvőr Lőrincze Lajos szerkesztése alatt vált újra tekintélyes folyóirattá.

Az egyhangúsodás útján: Keszler-korszak (1994–2021) című részből megtudjuk, hogy 1994-től 2021-ig Fábíán Pál javaslatára és felkérésére Keszler Borbála lett a lap felelős főszerkesztője. A szerző Keszler Borbála szerkesztői tevékenységéről azt írja, hogy a Nyelvőr történetében ő volt az egyetlen olyan szerkesztő, aki nem fogalmazott meg programot, és nem fejtette ki szerkesztői elveit. Ebben az időszakban a folyóirat elsősorban az Akadémia tudományos normáinak próbált megfelelni. A Magyar Nyelvőr a megalakulásától kezdve

mindig figyelemmel kísérte a nyelvi jelenségeket, és központi fórumként szolgált a nyelvi kérdések iránt érdeklődők számára. Balázs Géza szerint azonban Keszler Borbála szerkesztői tevékenysége alatt a lapnak ez a szerepe megszűnt. Viszont pozitívként értékeli, hogy a Keszler-korszak alatt a Nyelvőr összes évfolyama megjelent a világhálón, valamint a szerkesztők bevezették az anonim bírálatokat, és ezzel egyértelműen tudományos minőségűre emelték a folyóiratot.

Utóhang: Visszatérés a Nyelvőr alapértékeihez (2022–) című részben arról olvashatunk, hogy 2022-ben megújult a folyóirat szerkesztői csapata. Balázs Géza lett a felelős szerkesztő, akinek az a célja, hogy a folyóirat a tudományos értékek megtartása mellett sokszínűbb legyen, és a magyar nyelv társadalmiasítását is figyelembe vevő elvek mentén készüljön. Balázs Géza két szerkesztőtársával, Mínya Károllyal és Pölcz Ádámmal, továbbá hazai és külföldi szerkesztőbizottsággal, védnöki testülettel azon dolgozik, hogy Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Beke Ödön, valamint főleg Lőrincze Lajos hagyományait követve, a modern sajtó eszközeinek a segítségével újrászerveze a Magyar Nyelvőr című folyóiratot.

A kötet a Gábor Adrienn által készített névmutatóval egészül ki, amely tartalmazza a másfél évszázados folyóirat 3350 „dolgozótársának” a nevét, majd dokumentumokkal és a felhasznált szakirodalommal zárul.

Összefoglalásként elmondható, hogy egy igen olvasmányos, informatív, alapos történeti áttekintést tartalmazó kötet született gazdag forrásfelhasználással. Közérthető és élvezetes nyelvezete mi-

att a nem szakmabeli olvasók számára is érdekesítő olvasmány lehet. A bemelt idézetek jól szemléltetik és támogatják a leírtakat, a fényképek nagyon jó illusztrációul szolgálnak. Jól strukturáltá teszi a művet, hogy a szerző minden új korszak bevezetőjét az adott év Nyelvöréből való idézettel indítja. A Magyar Nyelvőr részletes történetének a bemutatása nemcsak egy tudományos igénnyel megírt mű, hanem egyfajta emlékkállítás is az elődök tiszteletére. (A kötet megvásárolható az e-nyelv.hu könyvesboltjában, de – közérdekű volta miatt – ingyenesen is olvasható a Magyar Nyelvőr honlapján: <https://nyelvor.mnyknt.hu/a-magyar-nyelvor-tortenete/>)

Szakirodalom

- Balassa József 1941. *A Magyar Nyelvőr története*. Országos Néptanulmányi Egyesület. Budapest.
- Balázs Géza 2022a. A Magyar Nyelvőr története (1.) Szarvas Gábor Nyelvőre (1872–1895). *Magyar Nyelvőr* 12–37. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.1.12>
- Balázs Géza 2022b. A Magyar Nyelvőr története (2.) Simonyi Zsigmond Nyelvőre (1895–1919). *Magyar Nyelvőr* 227–47. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.2.227>
- Balázs Géza 2022c. A Magyar Nyelvőr története (3.) Balassa József Nyelvőre (1920–1940). *Magyar Nyelvőr* 429–38. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.429>
- Balázs Géza 2022d. A Magyar Nyelvőr története (4.) 1946–1922. *Magyar Nyelvőr* 537–48. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.527>
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Láncz Irén 1982. *Szarvas Gábor*. Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Nagy J. Béla 1968. Simonyi Zsigmond nyelvművelő munkássága. In: *Egy em-beröltő nyelvünk védelmében*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 56–81.
- Rubinyi Mózes 1949. *Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvtudomány történetében*. Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből. Az 1. osztály rendeletéből. (AkNyÉrt.) 10/1–10.
- Tompa József 1970. Simonyi Zsigmond és a magyar nyelvtanítás. In: Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Tankönyvkiadó, Budapest. 147–55.
- Tompa József 1975. *Simonyi Zsigmond. (A múlt magyar tudósai.)* Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTua-mult-magyar-tudosai-1/simonyi-zsigmond-5D99/> (Letöltés: 2022. 04. 21.)
- Tompa József 1976. A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye. In: Tompa József (szerk.): *Anyanyelvi olvasókönyv*. Gondolat Kiadó. Budapest. 196–222. (Az írás első változatának megjelenési helye: Magyar Nyelv 1974: 129–44.)

Kiss Anita

adjunktus

Nyíregyházi Egyetem

E-mail: anita.kiss@nye.hu

<https://orcid.org/0000-0002-5087-3294>

„RÉGI mácsaiassan MÉGFÉSÜLVE”

Villányi Péter: Galgamácsai népmesék és mondák 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. Új magyar népköltési gyűjtemény XXVII. 3492 lap

Az *Új magyar népköltési gyűjtemény* című sorozat alighanem legterjedelmesebb népköltészeti gyűjteménye született meg Villányi Péter néprajzkutató – állítható, hogy életre szóló – programjának eredményeként: a Galgamácsai népmesék és mondák. A négykötetes, csaknem 3500 oldalas munka azonban több mint népköltészeti gyűjtemény: valójában egy sajátos falumonográfia, egy falu szellemi életrajza, értéktára. Hiszen az előadott (gondosan lejegyzett) történetek, valamint a hozzájuk csatolt magyarázatok egy mai magyar falu közelmúltját világítják meg: leginkább az elmúlt 50-60 évet, különös tekintettel a szocializmus és a rendszerváltás utáni időszakra, és persze a szövegeken keresztül kapcsolódva a történelemhez, valamint a magyar folklór számos műfajához. A Galgamácsán gyűjtött szövegeken keresztül sajátos népi nézőpontból, mondhatni „alulnézetből” ismerhetjük meg a közelmúltat; elcsodálkozhatunk azon, hogy mennyi régi szöveg él ma is, hogy ezek milyen könnyedén alakulnak, illeszkednek az adott korhoz; hogy mi, emberek mennyire ugyanazok vagyunk akkor is, ha már kevésbé járunk székéren, hanem sokkal inkább autóbusszal és autóval (Galgamácsára pedig még vonattal is).

Villányi Péter folklorisztikai-nyelvészeti munkássága szorosan kapcsolódik Galgamácsához (oda nősült, és láthatóan nagyon megszerette a telepü-

lést). Publikációs tevékenysége a Hajdú Mihály szerkesztette Magyar személynévi adattárak sorozatban indult (annak 41. füzeteként): Galgamácsa mai család- és ragadványnevei (Villányi 1981). Az egész életében folyó mácsai gyűjtéséből már korábban megjelent a *Mácsai huncutságok* című kötet (Villányi 2010) elsősorban tréfás, egyes esetekben vérbő, pajzán („pikáncs”) elbeszélésekkel, valamint falucsúfolókkal.

Galgamácsa Budapesttől 41 km-re, a Cserhát és a Gödöllői-dombság között, a Galga-völgyben fekszik (újabb megnevezése a tájegységnek: Galga-Zagyvavidék kistérsége). A galgamácsai határ és környék beszédes nevei a honfoglalást, az államszervezést idézik. Törzsi helynevek: Megyerke, Kér, Ecskend (kend), Keszi, Nyék, Kürt. Török megnevezés: Csinsza (árok). A szövegekben említés történik a Csörsz-árokrol is (ami egyébként távolabb, Gödöllő és Valkó között húzódik, de való igaz, hogy Mácsa közelében, az egykori Megyer településnél is van nyoma). További környéki említések a mondákban: Gödöllő („Dögöllő”), a máriabesnyői búcsú, Bag (bágyi gólyák), Domony (A domonyi ló), Szada (A szadai kutya), Dány (A dányi farkas), Rimóc (A rimóci nyúl), Csány (A csányi koldus), Tura (A turaiak és az ének). Püspökszilágy pedig így jelenik meg: „Szilágyon van a világ közepe, mer oda esett le a piros alma a menybül” (418. szöveg), illetve: „Szilágyot a világ

közepinek hívták. Ha átmegy Szilágyon a szalmahídon a világ közepin találoed magadot” (422. szöveg).

A történelem szerint a tatárok Galgamácsa–Vác vonaláig jutottak el, ezt bizonyítani látszik a Jüan-dinasztia 13. századi feljegyzése (Macsa–Vacs) (2). A most megjelent középkori településatlásban Galgamácsa így szerepel: Felsőmácsa, Alsómácsa (Faragó 2022: 23. térkép). A történeti mondákban török kori alagutakról esik szó (a népszereű, fiktív alagútfolklor helyi változatai). Kiemelten szerepelnek a Mátyás-mondák, de a magyar történelem szinte valamennyi folklorizálódott alakja: Kossuth, Petőfi, Bem, Ferenc József, Rózsa Sándor... Már a török hódoltság idejéből vannak családnevek. A török hódoltság után északról érkeztek palócok és szlovákok. A falutörténetben kiemelkedő szerepe van egykori földesúrnak, Grassalkovich Antalnak (Krazsalkovics, Szarkafarkovics). A falu mindenkori társadalmi tagozódása napjainkban: Fővég, Deréktáj, Tabán, Váci sor, Házház sor, Temetőalja, Kispest, Alvég, Újtelep, de léteznek ilyen megnevezések is: pestiek, úri negyed, dögtériek; és említést tesznek „két arab családról” is. Szóba kerül a falu közlekedése, a közeli ikladi gyár, a Budapest–Hatvan közötti országútka-paró (útór, útfenntartó) életmódja, az adókötelessé vált szivességi házépítés, a szocializmus kori kelet-európai megélhetés sajátos népi piacozása Lengyelországtól Jugoszláviáig, a csempészség rejtési módszerei, és a rendszerváltás utáni időszak felemás földhöz juttatása. Kiemelten szerepet kapnak a mesélési alkalmak: fonóház, lány- és asszonyfonó, kukoricafosztás, tollfosztó, erdőre járás, legeltetés, sústyakötés (szőlőkö-

tőzés), dohánysimítás, termelőszövetkezet, házépítés, katonaság, kártyázás, szomszédolás, otthoni mesélés, alkalmi mesélés, ház előtti kispad. Olyan eddig feltáratlan belső, interetnikus kapcsolatokra is fényt derít, mint a szilágysági katonák és a mácsai lányok házassága. 1919 júniusa és decembere között hét szilágysági református legény vett nőül és vitt haza galgamácsai lányt. Mi van emögött? Villányi Péter kikutatta, hogy a szilágysági legények egy része az Erdélyért harcoló székely hadosztály katonájaként az összecsapásokat követően sodródott Galgamácsára, más részük viszont később, immár a román megszálló hadsereg kötelékében érkezett oda. Őket a mai napig „székely katonákként” emlegetik (akik valójában nem székelyek, hanem szilágyságiak). S ahogy az lenni szokott, sok fiatal így talált egymásra. Így a Szilágyság és a Galga-mente között házassági kapcsolatok is létrejöttek (438–40). Galgamácsa települése, néprajza már korábban az országos érdeklődés középpontjába került Vankóné Dudás Juli (a helyieknek: Juló) (1919–1984) népművész, parasztfestő, a népművészet mestere és az általa szervezett Galgamácsai Népi Együttes jóvoltából. Ahogy az ilyenkor lenni szokott, a hírességgel szemben ellenérzések támadtak, pletykák születtek („az ikladi gróf a pártfogója”, valójában az ikladi Ráday Gedeon gróf volt a bérmakeresztapja). Nyomában nem volt könnyű néprajzi gyűjtőmunkát folytatni. („Én nekéd nem mondom semmit, mer tē is a Púpos szekerit tolod.”) Villányi Péternek tiszteletben kellett tartania a falu és a népművész érzelmeit. Mert akit Galgamácsán a pletyka szárnyára vesz, annak vége: „Az egy közmondás,

hogy ha a Tobány végén rámondják a kutyára, hogy veszett, az Alvégbe már agyon is ütyik, hogy veszett, pegyig szeginy jószágnak sëmmi baja sincs” (61). Villányi Péter gyűjtésének érdekes mozzanata, egyfajta metaelemzés, amikor a korábbi gyűjtőre vonatkozó újabb folklórt is rögzíti, arra reflektál, azt pontosítja. Gyűjtőmunkájának módszeréről mutat valamit, hogy magnetofonját a faluban sokféleképpen nevezték: potkánfogó láda, hazugláda, planétahúzó, katula (55).

A metaelemzés, azaz adatellenőrzés, pontosítás másokat is elért: Villányi Péter minden, a faluval kapcsolatos néprajzi anyagot átnézett, ellenőrzött, és a hivatásos néprajzosok szinte minden adatában talált valamilyen hibát. Ennek a jelenségnek a továbbgondolása messzire vezethet (nemcsak a néprajzi, hanem a nyelvjárási gyűjtésben is). Végül nyilvánítja, hogy a napjainkban begyűrzött „adatközlők jogainak védelme” kapcsán gyakorlatilag megszűnik a híres magyar vagy budapesti folklóriskola egyéniségkutató módszere, a nevek, sőt a helynevek eltitkolása (ami ugyancsak gyakorlattá kezd válni) az ellenőrzést is lehetetlenné teszi, tág teret nyújtva a tudomány „mímelésének”.

Az 1974-től tartó, 42 évet felölelő gyűjtőmunkájának eredménye a mostani, mennyiségre és minőségre is egyedülállóan tekintélyes négy kötet. Annak ellenére, hogy „élő” mesemondás nincs a faluban, a gyűjtő ösztönzésére megnyíltak az emberek – pontosan 35 elbeszélő (16 férfi és 19 nő) –, és meséltek, tréfálgostak. Egy férfira átlag 56, egy nőre 127 szöveg jut. Egy korábbi gyűjtésében 397 ragadványnév szerepel – egy ragadványnévre nem egész 5 személy

esik, ez pedig izgalmas kapcsolati, hálózatkutatósi alap lehet (vö. Balázs G. – Balázs L. 2012).

A gyűjtő antropológiai munkamódszere a terepen való állandó jelenlét, a részt vevő megfigyelés, egyes esetekben a naivnak tettett rácsodálkozás volt. A csaknem fél évszázados gyűjtőmunka eredménye: 3653 szöveg, amelyből 353-at kihagyott (72. oldal):

állatmese	47
tündérmese	63
legendamese	79
novellamese	27
rászedett ördög mese	22
falucsúfoló mese	240
tréfás mese	1133
hazugságmese	24
formulamese	223 (251)
eredetmagyarázó monda	152
történeti monda	367
hiedelemmonda	594
rém-történet	29
vallásos monda, bibliai történet	300

A formulameséknél található két szám feloldása: az önállóan elmondott formulamesék száma 223, de vannak olyan formulamesék (mesekezdők és mesevégzők), amelyeket nem önállóan, hanem különféle műfajú mesékhez tapasztva mondtak el, és ezzel együtt lesz 251 a számuk.

A gyűjtő – az egyéniségkutató iskola módszerével – részletesen bemutatja minden adatközlőjét, és elemzi teljesítményét (1. kötet). A 2. és 3. kötet: Mesék és mondák (1-től 3244-ig). A szövegekkel kapcsolatos alapos filológiai elemzést tartalmazza a 4. kötet, amelyben minden

szöveg tipológiai besorolása, kikutatott folklór- és irodalmi változatai, valamint nyelvi magyarázatok szerepelnek. Bátran állíthatom, hogy a folklórkutató is óriási, eddig még ismeretlen anyagot közöl. Például gazdagon adatolja ezt a sok évszázados szólást: Ha a húsmat megégették, a csontomat is egytéték meg – a nyelvészeti adatközléseket felsorolva egészen Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényéig: „Ha elegen nem voltatok, minnek maradtatok a tisztségben! Ha megették a koncát, igyátok meg a levét is!” (182). (A témához ajánljuk: Keller–Nagy 2022.) De például felbukkan az Isten fizesse meg, tegye be hátulról... szólás eredetének, elterjedésének számos példája: A barátok koldulnak (708. szöveg): „Barátok jártak koldulni. Aztán hát ugye ijjen háztizsáféle, hátikosárféle vót a hátukon... Nénikém – aszongya –, tegye bē háturúl.” Hasonló nyelvi tréfát mesélt el Szentgál kapcsán Lőrincze Lajos, lapunk korábbi legendás szerkesztője (2790). (Forrás: Balázs–Hujber 2015: 63–4.)

A szöveggyűjtemény általános jellemzéséből néhány kiragadott részlet: a falu római katolikus jellege miatt a szövegekben gyakori a bűn és bűnhődés motívuma; Szent Antal a legnépszerűbb szent, és a biblikus történetekből összeállítható a falu „parasztbibliája”; más gyűjteményekkel szemben itt nagyobb arányban fordulnak elő férfi boszorkányok; szembeszökő a tréfás szövegek kiugró volta; a helyi jellegű proverbiumok gyakori használata erősíti a falun belüli összetartozás érzését. Keszeg Vilmos egy korábbi megállapításával szemben: Galgamácsán az elbeszélés, a helyi anekdota előzi meg a proverbiumot. A folklórra általában jellemző, hogy nem szokás címet adni

a mesének, viszont sajátos műfajként jelennek meg a dalbetétes mesék és a fülbe imádkozott ráolvasások. A történeti mondák kapcsán vitába száll a mondatkutatókkal, és részletesen indokolva személyhez kötődő narratív ciklusokat különböztet meg. (Ennek elemzését a folklorisztikai kritikákra hagyjuk.)

Érthető módon a folklór mai jelenségekkel telítődik: a sárkányölő hős a viadal után zuhanyozik, érettségi vizsgát tesz, sőt országgyűlési képviselővé válik; felbukkan az árubemutató, a migráncsoport, az afrikai raliverseny, a diszkóbaleset, 2001. szeptember 11., valamint a 2017. évi pásztói templom Szűz Mária-szobrának könnyezése. Egy példa a tréfás történet (mese) és vicc kapcsolódására (991. szöveg): „Kádár, az újságárus... „Szabad Föld, Szabad Nép, Népszabadság, Új Nemzedék!... Magyar Nemzet? – Az nincs! Má azt régén eladtuk!” (1618–9). Ehhez idéz egy adatot Papp Lászlótól: „Van Igazság? Nem keresik – feleli a rikkancs. Magyar Nemzet? Nyomás alatt. Szabad Szó? Még nincs. Demokrácia? Rövidesen feltétlenül lesz. Világ? Most tördelik. Hát akkor mi van? Színház, az van, uram” (2873).

A szinte teljes magyar népmesegyűjteményt felölelő mesei tulajdonnevekről szóló gyűjtésünkhöz sajátos kiegészítés, hogy Galgamácsán a széles körben elterjedt mesei Óperenciás-tenger helyett Óperenciás-hegyek szerepelnek (116) (Balázs 1983, Balázs–Várkonyi 1987, Balázs–Barati–Wolosz 1989).

Ismertetésemben a gazdag gyűjtemény nyelvi-nyelvjárási értékére összpontosítok. Említettem, hogy minden adatközlő nyelvhasználatát alaposan jellemzi a szerző. Csak egy rövid példát mutatok be erre. Kiss Károlyné Pesti Ju-

lianna nyelvi jellemzése: „Előadásmódja nyelvileg is szegényesebb. Az apja szó-lásokkal él, és tájszavak sokaságát használja. Ezek Juci néninél jóval ritkábban fordulnak elő. A mai kor kifejezéseit viszont egyre-másra fölfedezhetjük szövegeiben: fölspurizott, havër, kaja, kiszúrt velünk, koléga, koton, srác, szimulál, trükk...” Ez ma már része a galgamácsai tájnyelvnek. A jiddis dalesz eredeti jelentése szegénység, nélkülözés, rossz anyagi helyzet, itt: hím vessző (371–2).

A tömérdék nyelvi-nyelvjárási adatot gyakorlatilag kismonográfiává és tájszótár-rá fejlesztette Villányi Péter a Galgamácsa nyelvjárása (647–69) és a Tájszójegyzék (670–720) című részekkel. A nyelvjárási leírásban követi a megszokott menetet: hangrendszer (40 jellemző), alaktan (25 jellemző), mondattan (15 jellemző), valamint néhány további példa a köznyelv erősödő hatására és az egyéni nyelvi jellemzőkre. A galgamácsai nyelvjárást erős zárt *ë*-zés, az *ly* fonéma, gyenge *ö*-zés, *i*-zés (kíső) jellemzi. A köznyelvi *a*, az határozott névelő sok esetben egyalakú (*a*). A szó végi köznyelvi *ny* helyén gyakran *n* hallható: asszontul. A szókapcsolatok ejtésének sajátossága a szóvégi *gy* és *z* hang összeolvadása a rákövetkező szó első hangjával: *ül* lehet (úgy lehet), *av* *vót* (az volt). (A lejegyzett szövegekben a zárt *ë* és a ritkább labiális hosszú *a* hang jelölve van, az *a* hang illabiális ejtését viszont – annak alapvetően jellemző módja miatt – nem jelölte a gyűjtő.) Az alaktanban jellemzi a *-ni* képző *-nyi* formája (morganyi), sőt az egytagú igék esetében *-nya*: *innya*, *rinya*, *nyitnya*. Jellemző az *ó* – *a*, *ö* – *e* váltakozás (adó – adaja, szálló – szölleje, Gödöllő – gödölle). Egyes magas hangrendű szavakhoz mély hangrendű tolda-

lék járul: Pistika, csípta; ez a jelenség olykor a kicsinyítő képzőnél is megnyilvánul: szöginka, Istenkám. A palóc, ezen belül a galgamácsai tájszólás is kedveli a kicsinyítő képzőket: asszonka, cigánka, ennyike, kécsekéske, Úristenke. A mondattani jelenségek közül: a 2. személyű névmásban nem mindig különül el a *të* és a *ti*: a *të* édesapátok, *ti* is azt fogod kapnyi... Jellemző – a más-hol is leírt – inkongruencia: Nem kelt el a kutyák. Az *ami* és *amely* vonatkozó névmási kötőszó helyén rendszerint aki található: két szoba vót, akibe bémént. Általános alanyként használják a népek szót: Ott adtak a hasznosi népek hejét mindnyájunknak. Gyakori a határozott névelő hiánya. A tájszótár pedig akár önállóan is megélné. Példa néhány érdekes tájszóra a közlésből: bárólányok (a báró lányai), bornyász (borjúkat gondozó alkalmazott), buzgalom bántja (közösülési vágy gyöttri), csodaforrás (gyógyító erejű forrás), dombérol (ugrál, dobog, lármásan hancúrozik), elrobban (felrobban), forhantos (használaton kívüli, tartalék, fölösleges), girinc (gerinc), gyovon (gyón), harizsmálás (rosszul végzett, rendetlen borotválás, kapirgálás), hatakérozik (veszekszik, civakodik), kancsúr (kancsó), lábbuszon (gyalog), mácsaiasan (a tősgyökeres galgamácsaiakra jellemző, náluk szokásos módon), mēgkussad (összeroskad), ocsmonda (ocsmány), összeavatkozik (férfi nővel szerelmi kapcsolatot létesít, összejön), pútyërka (battyu, motyó, cókók), siláp (husáng, dorong), szávolódzik (fonál kiszőrösödik), szoringat (szorongat), tanyészli (stancicli, zacskó), terenye nagy (tenyéryni), ünnep (vasárnap), vérfű (Szűz Mária havi vérzésének nyomát viselő növény),

zavardzál (zavar, akadályoz, alkalmatlankodik).

Ismertetésem elején utaltam rá, hogy Villányi Péter Galgamácsára nősült. Galgamácsa mai leírásából megtudható, hogy felesége (aki segíti férje néprajzi munkáját) a születésétől Galgamácsán élő Gulyás Magdolna, aki hímző népi iparművész tevékenységéért 2020-ban megkapta a népművészet mestere kitüntetését. 2002-ben megalapította a Galgamácsai Hagyományörző Egyesületet, valamint a hímzőszakkört, amely a Galga-mente hagyományos hímzéskeincset (fehér lyukhímzés) tartja életben. Férjével közösen létrehozták a Galgamácsai Helyi Értéktárat. A most kezünkbe vehető négykötetes népmese- és mondagyűjtemény Galgamácsa szellemi történetének értéktára.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. Magyar Névtani Dolgozatok 30.
- Balázs Géza – Balázs László 2012. A formális közösségek egy sajátos hálózata: ragadványnevek. 21–26. In: Balázs Géza – Kovács László – Szőke Viktória (szerk.): *Hálózat kutatás. Interdiszciplináris megközelítések.* Inter Nonprofit Kft., Magyar Szemiotikai Társaság, Bolyai Műhely Alapítvány. Budapest.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. Magyar Névtani Dolgozatok 80.
- Balázs Géza – Hujber Szabolcs (szerk.) 2015. *Nyelvi anekdoták. Válogatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Anyanyelvápolók Szövetsége anyanyelvi pályázataiból.* Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter Kft. Budapest.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. Magyar Névtani Dolgozatok 72.
- Faragó Imre (főszerk.) 2022. *A középkori Magyarország településeinek atlasza.* Magyar Corvin-lánc Testület. Budapest.
- Keller Péter – Nagy János Ádám 2022. *Az Egri csillagok szövegváltozatai.* *Magyar Nyelvőr* 371–400.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.371>
- Villányi Péter 1981. *Galgamácsa mai család- és ragadványnevei.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest. Magyar személynévi adattárak 41.
- Villányi Péter 2010. *Mácsai huncutságok.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* Akadémiai Kiadó. Budapest. Új magyar népköltési gyűjtemény XXVII.
<https://doi.org/10.1556/9789634546832>

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem,
Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék,
Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

A NYELVŐR POSTÁJA

Mindig zavar, ha a *szabad* melléknevet igeként ragozzák: *szabadna, szabadjon, szabadott*. Helyesek ezek az alakok?

A *szabad* már csaknem kétszáz év óta él nyelvünkben igeként is. Alighanem a *lehet*, esetleg a *kell, illik* igével való jelentésbeli rokonsága és nemegyszer hasonló mondatbeli szerepe folytán kezdték elődeink igének érezni. „El! míg lehet s szabad!” – írta Arany az V. Lászlóban. Elképzelhető, hogy épp a *lehetne, lehessen, lehetett* mintájára alakultak ki a *szabadna, szabadjon, szabadott* formák. Viszont a *szabad* hiányos ragozású ige, csak egyes szám harmadik személyű alakjai vannak, valamint a főnévi igeveves alak, például: *szabadni szabad*. A nyelvújítók annak idején megpróbálták teljes értékű igeként használni és elterjeszteni, ilyeneket írtak: *ezt nem szabadom, nem szabadják nektek*, mégsem lett belőle teljes ragozási sorú ige (Grétsy 1999: 110–2; Balázs–Zimányi 2007: 212). A három felsorolt alak közül a *szabadjon* terjedt el legkevésbé (34 600), ezután következik a *szabadott* (245 000), és a legtöbb találat az interneten a *szabadna* alakra van (883 000). A fent leírtakat megerősíti A magyar nyelv értelmező szótára, amelyben szintén szerepel igeként a *szabad*. A jelentése: megengedi(k); meg van engedve, hogy...; nincs akadálya annak, hogy...; Például: Otthon a szobában nem szabadott játszani. Szabadjon megjegyznem. Szabadna kérdeznem? Nem szabadna ezt tenned. „Szabadjon elmondani egy adomának látszó dolgot...” (Vas Gereben). „Makacs húzással húzom az életet / S vajjon szabad volna-e halmom / És most meghalni szabadna éppen?” (Ady Endre)

Egy érdekes kérdéssel fordult hozzám szerkesztő kollégám. Hogyan kell írni a *Machiavelli* nevet, ha *-i* melléknévképzővel látjuk el?

A helyesírási szabályzat 173. pontja szerint „ha egy földrajzi név egyelemű (azaz egyetlen egyszerű szó), az alapformát természetesen nagybetűvel, az *-i* képzős származékot kisbetűvel kezdjük. Az *i*-re végződő ilyen szavak *-i* képzős származékában a szó végén egyszerűsítünk, s csak egy *i*-t írunk.” Például: *tamási* (lakos), *zamárdi* (nyaralás). Az *i*-re végződő egyelemű személynevekre vonatkozóan viszont nincs külön szabály, csupán a 159. szabálypontban szerepel a *jókais, madáchi* és *petőfieskedők* alak. Tehát ha *i*-re (vagy *y*-ra) végződik egy név, akkor inkább az *-s* melléknévképzőt használjuk, például: Valaki azt mondja az egyik versre: szép, csak nagyon petőfies. Tekintsük ezt egy karinthys viccnek! A javasolt alak tehát a *machiavellis*. Például: Mítől lesz egy karakter machiavellis? Nos, ha valaki alattomos, ravasz, és nincs erkölcsi kódexe.

Helyes-e a *költözhető lakás* szó szerkezet?

Igen, helyes, legfeljebb kissé szokatlanak tűnhet a *költözhető* szó viszonylagos újszerűsége, amely leginkább lakáshirdetésekből fordul elő abban az értelemben,

hogyan olyan lakás eladó, amelybe azonnal be lehet költözni. A *-ható, -hető* az úgynevezett termékeny képzők sorába tartozik, hiszen új, idegen szavakon is megjelenik, például *kiprintelhető*. Korábban elsősorban tárgyias igékhez járult: *olvasható írás, kifogásolható adat, értékelhető eredmény*. Az elsők között az *élhető* szó jelent meg a nyelvhasználatban – elsősorban a politikai kampánybeszédekben –, olyan város, falu, település, lakóhely megteremtése az ott élők számára, ahol megfelelőek az infrastrukturális feltételek, lehet művelődni, szórakozni, netán fürdőbe járni, illetve egyéb kényelmi szolgáltatásokat igénybe venni. Az *élhető* szó divat- és reklámkifejezés lett napjainkra, de amikor először hallottuk, kissé szokatlannak tűnt. Ez a 'lehetséges' jelentésárnyalatot kifejező képző a következő szavakon jelent meg újabban: télen is *evezhető* (meleg vízű patak), a bejelentkezés után *kattintható* link, *korcsolyázható* tó, *táncolható* zene. Ezek a neologizmusok sajátos módon tömörítik a jelentést: olyan település, ahol jó élni; olyan patak, amelyen lehet evezni; olyan link, amelyre rá lehet kattintani; olyan tó, amelyen lehet korcsolyázni; olyan zene, amelyre jól lehet táncolni. Esetenként fokozható is ez a melléknév: *Élhetőbb* lett az M3 környéke. Ezenkívül újabb képzőket is kaphat: *láthatósági* mellény, *lebeszélhetőségi* idő. (A *-ható/-hető* képzős igenevek bizonytalankodást kifejező szerepéről, nyelvhelyességi kérdéséről, neologizmus mivoltukról lásd: Balázs 2022: 43–4; Balázs–Zimányi 2007: 92–3; Mínya 2022: 476–89).

A minap a híradóban következetesen a nyolcmilliárdmodik ember megszületéséről beszéltek. Gondolom, a *milliomodik* szó alapján képezhették ezt az alakot. Ugye nincs baj a *milliárdodik* alakkal?

A sorszámnevet a *-dik* képzővel alkotjuk meg: *hatodik, hetedik* stb. Tehát ez alapján a *milliárdodik* a képzett alak. A *milliárdomodik* magyarázata előtt a *millió* szó sorszámnevi alakját vizsgáljuk meg. Létezik a népnyelvi *miliom, milijom* (B. Lőrinczy 1992: 345). Ezenkívül a költői nyelvben is előfordul, például Csokonai Az éjnek istenihez című művében: „Tekints le *milliom* szemekkel / S halld meg könyörülő szíveddel, / A hűség mint búslakodik.” A *milliomodik* sorszámnevében ezért szerepel az *-om* szótag. Ebből származik a *milliomodik* sorszámnevi alak. A *milliárd* szónak más a végződése, ezért itt feleslegesnek tűnik az *-om* elem beszúrása. A *milliárdomodik* ritkán, de használatos, az internetes keresőben 77 alkalommal fordul elő. Mindezt erősíti meg J. Soltész Katalin: „A *milliomodik* a *millió* régies *milliom* változatából van képezve; analógiásan lehet *billiomodik*, sőt újabban megjelent a *milliárdomodik* (helyesen: *milliárdodik*) is” (J. Soltész 1986: 404). Nevezhetjük kettős képzésű szóparoknak, amely esetében a szabályos *milliárdodik, billiódik* a *milliomodik* végének utánzásával, annak analógiájára, mintájára keletkezett a *milliárdomodik* és a *billiomodik*.

Az online tartalom koordinációs munkatárs helyesírására vonatkozik a kérdés. Tippem: *onlinetartalom-koordinációs munkatárs*, de lehet, hogy az *online* szó végén a néma hangzó megváltoztatja ezt az írásmódot?

Ennek a szónak a helyes írásmódjában két helyesírási szabályt kell alkalmazni. Ha egy különírt szókapcsolat (*online tartalom*) olyan utótagot kap, amely az egész kap-

csolathoz járul (*koordinációs*), az egyébként különírandó részt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot (a szótagszámtól függetlenül) kötőjellel kapcsoljuk (AkH.141. b). Azonban az *online* szó végén az *e* hangérték nélküli (ún. néma) betű miatt kötőjellel kell írni a szóösszetételt (AkH. 217. a), tehát a helyes írásmód: *online-tartalom-koordinációs* munkatárs.

Mi a különbség a *kiét* és a *kijét*, a *mindenkiére* és a *mindenkijére*, valamint a *valakiére* és *valakijére* kifejezések között?

A *kié*, *valakié*, *mindenkié* a *ki*, *valaki*, *mindenki* névmás -é birtokjeles alakja (jelentése: ’kinek a valamije’ stb.), míg a *kije*, *valakije*, *mindenkije* ugyanezeknek a névmásoknak a birtokos személyjeles formája (jelentése: ’[vkinek a] kicsodája’ stb.). A párok közti különbséget mutatják az alábbi példamondatok, illetve szövegrészek: *Kiét* vetted el? „– Be akar mutatni az övéinek és bizonyára elfogadtatni velük, ha jól vettem ki szavaiból, mint... Mint mijét és kijét? Itt van egy kis eloszlatni való bökkenő. Hiszen még azt sem tudja rólam, szabad vagyok-e, férjes, elvált, özvegy?” (Tersánszky Józsi Jenő: *Kaland a világban*). Ha csapatodnak szeretnél pólót, természetesen mindenkiére a saját neve kerül. Feri az egész családját meghívta az összejövetelre, nem tudjuk, pontosan kik jönnek el, szerintem mindenkijére számítanunk kell. Valójában mindenki stílusa hasonlít valakiére. „[Nyilas Misi] valami boldog, felfakadó örömben ismert rá, az ő valakijére: a nagybátyja jött meg, Isaák Géza” (Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*).

Szakirodalom

- Balázs Géza 2002. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Könyvkiadó. Budapest.
 Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann. Celdömölk.
 Grétsy László 1999. *Anyanyelvi őrjárat*. Szabad Föld Lap- és Könyvkiadó Rt. Budapest.
 Minya Károly 2022. A neologizmusok hálózatos rendszer. *Magyar Nyelvőr* 476–89. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.476>.
 B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1992. *Új magyar tájszótár 3*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 J. Soltész Katalin 1986. Számneveink. *Magyar Nyelvőr* 401–15.

Minya Károly
 nyelvész, főiskolai tanár
 Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és
 Irodalomtudományi Intézet
 E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

alvásturizmus *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A pihenésre összpontosító speciális szállodák igénybevétele a magukat kialudni kívánó turisták számára. A szállodákat olyan kényelmi szolgáltatásokkal szerelték fel, amelyek az alvás minőségét javítják. Így például hangszigetelt szobák találhatóak benne, különféle párnák vannak a hátán és az oldalt fekvőknek, sőt a kifejezetten a szolgáltatásra kifejlesztett lefekvés előtti tea és az illatos párnák is a jó alvást szolgálják.

Sorra nyitnak az alvószállodák, az alvásturizmus egyre nagyobb teret hódított az elmúlt években, olyannyira, hogy egyes szállodák már kifejezetten arra specializálódnak, hogy az aludni vágyó vendégeket magukhoz csalogassák a legpihentetőbb utazás reményében.

alvószálloda *l. alvásturizmus*

arcoskodik *ige, szóképzés, szleng*

Nagyképűsködik, hivalkodik, hetvenkedik, menőzik, nagyzol, henceg, fennhéjázik, játssza az esztét.

Ha nem ugrál, nem arcoskodik, nem véleményeskedik, a haja szála sem görbül.

dombház *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Ökoházípus, amelynek az alapja többnyire körökből épül fel, oldalfalaik is íveltek, és a terek kupolában végződnek. Az épület jelentős részét föld fedi, ablakok, bevilágítók gondoskodnak a megfelelő fényviszonyok kialakításáról. Építőanyagai lehetnek a modern építészet alapanyagai, de az úgynevezett szupervályog is. A felhasznált alapanyagok 100%-ban természetesek.

Egy dombház láttán kinek ne jutnának eszébe az ezeréves vagy sokkal régebbi múlt-ra visszatekintő gyepesített tetetű, félig vagy teljesen a földbe vájt házak, ólak, istállók, amelyeneket például Izlandon látni szép számban.

e-hulladék *fn, jelentéssűrítő összetétel, informatika*

Elektromos és elektronikai hulladék (háztartási gépek, telefonok, tabletek, laptopok stb.).

A 21. század a kommunikációs forradalom időszaka, ugyanis egyre szélesebb termékinálat áll a vásárlók rendelkezésére. Manapság már bárhonnán küldhetsz egy sms-t a családodnak vagy a barátaidnak, vagy akár egy laptop segítségével e-mailezhetsz velük akár az Atlanti-óceán felett is. A technológia világa nagyszerű, azonban hátulütői is vannak: az e-hulladékok.

kamattámogatott mn-i igenév, elvonás és képzés, pénzügyi

Olyan hitel, amelynek a futamidő meghatározott időszakára a kamat megfizetéséhez támogatást nyújthat az állam.

Az otthonteremtési kamattámogatott hitel azok számára érhető el, akik a legalább kétgyermekes csokot is igénybe veszik.

karbonsemlegesség *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az egyensúly megvalósulása a kibocsátott szén-dioxid, illetve a légkörből kivont és szénelnyelőkben tárolt szén-dioxid mennyisége között.

A karbonsemlegesség 2050-es céldátuma a teljes Európai Unió összesített kibocsátására vonatkozik, és nem lehet majd tagállami halasztást kérni a teljesítésére. Ám ennek ellenére is lesznek olyan országok, amelyek nem érik el a semlegességet az évszázad közepére, az ő kibocsátásukat a fejlettebb tagállamok jobb mutatói ellensúlyozzák majd.

lecsippant *ige, szóképzés, informatika*

Érintés nélkül leolvassa a nyomtatott jegyről, a mobiltelefonban tárolt elektronikus jegyekről, a gépjármű forgalmijáról a kódot. Az alapszó egy önmagában nem használatos (vagyis fiktív), az elektronikus leolvasás csipogó hangját utánzó szótó.

Az egyszerű vonalkód, amit lecsippant a pénztáros bevásárláskor, pont annyi információt tartalmaz, mint amit el tudunk olvasni alatta.

okosbot *fn, jelentéssűrítő összetétel, informatika*

Szenzorokkal és kamerával felszerelt eszköz látássérülteknek, amely pontosan meghatározza a földfelszín tereptárgyainak helyzetét a valós időben, majd erről hangos visszajelzést ad egy headseten (vezeték nélküli fülhallgatón) keresztül. A bot végén található egy görgő motor, ami a bot fején keresztül érezhető üzeneteket közvetíti, és egyfajta gördülő vezetőként segíti a gyengénlátó mozgását.

A hallássérülteknek különböző vezeték nélküli készülékeket konstruáltak, míg a látássérülteknek a távolságmérős okosbot, valamint az épületen belüli tájékozódásukat segítő infravörös navigációs rendszer tűnik nagyon hasznosnak.

szupervályog *l. dombház*

tiktokker *fn, ang, informatika*

Az a személy, aki a TikTok videómegosztó csatornán keresztül rendszeresen oszt meg saját gyártású videókat.

Egy magyar tiktokker nő naponta többször jelentkezik a TikTok-oldalán újabb és újabb orosz tartalmakkal.

testszégyenít *ige, elvonás*

Az alkata, külső megjelenése miatt gúnyol, bánt valakit.

Furcsa, hogy hét hónap után is a volt barátom felveszi a telefont, visszahív, válaszol, és nem tüvölt velem konfliktushelyzetben, nem minősít, nem testszégyenít.

AZ ÉV SZAVAI, 2022

Nyelvészek egy közössége – idén a PKÜ Kazinczy Műhelyének közreműködésével – 2010 óta kiválasztja, megszavaztatja és közzéteszi az év szavait. A 2022. évről ez az eredmény született.

Az év szava: ársapka

Az ország alig keveredett ki a Covid által okozott nehézségekből, máris a nyakunkon van a háborúból kigyűrűző újabb válság, amely a szomszédunkban nemcsak iszonyú károkozással, hanem sok tízezer ember halálával is járt és jár. Magyarország, sőt egész Európa szembenéz a menekültválsággal, a megugrott inflációval, az elbizonytalanodással, amikor nem lehet tudni, mi következik. Az öreg kontinens országainak nagyon különböző kormányzatai eltérő vagy sok esetben mégis egybecsengő módszerekkel igyekeznek félig-meddig úrrá lenni a helyzeten. A tág eszköztár egyik eleme az ársapka lett, azaz a maximált hatósági ár. Ez az új szókép jellemzi talán a legtalálóbban a 2022-es évet, mert benne van a háború és az infláció is mint ok. Magyarországon az üzemanyagok esetében nagy népszerűsége tett szert az ársapka, ezért erre a termékre saját változat keletkezett, az „olajsapka”. De nemcsak Magyarország próbálkozott ezzel a piacgazdaságnak ellentmondó módszerrel, sokan mások is megtették, a német nyelvterületen például fedőt tettek az árakra (Preisdeckel), a románok mennyezetet, a magyar nyelvben is ismert plafont húztak az árak fölé (plafonarea prețurilor), Izraelben hatóságilag felügyelt árat vezettek be (חוקיכפוש). Szlovákiában a „cenový strop” terjedt el, míg máshol nyugodtan szállhattak az árak, nem volt „prezzo massimo”, ahogy azt az olaszok szokványos kifejezése tartja. (Balogh F. András)

Az év antiszava: hangemberkedés

Ez a tevékenység a kommenthuszárokra, a megmondóemberekre és a fotelforradalmárookra jellemző, számukra csak fekete-fehér, igen-nem létezik, átmenet és árnyalat nem. A billentyűzet-Toldik mindig mindenre tudják a választ, és a cselekedet helyett mindig megmondják, hogy kinek mit kellene tennie... Fogjuk meg és vigyétek, majd én megmondom hogyan! Óriási a cselekvés és a szavak közti különbség. A lájkmesterek vátesznek és lángoszlopnak képzelik magukat, miközben „osztják az észet”. A hangemberkedés kiemelkedő színtere az internetes fórum, ahol nem kell a szemébe nézni annak, akihez szólunk. Elegendő a verbális kielégülés, a valódi küzdelemhez már nincs bátorság. Mindezt természetesen lehet szóban is végezni, a fodrásznál vagy a kocsmapultot támasztva, a lényeg, hogy lehet rágni a gumicsontot. A hangemberek azok, akiknek mindenről van határozott véleményük, kérésre vagy anélkül megmondják a nagy igazságokat és bölcsességeket, többnyire tét és illetékesség nélkül. Széchenyi szájhazafiknak nevezte őket. (Minya Károly)

Az év ifjúsági szava: flexel

Nem szokatlan a nyelvben az, ha egy márkanévből ige válik: ilyen volt a fénymásoló gépeket (is) gyártó Xerox nevéből a xeroxol (fénymásol), a Facebook nevéből a facebookozik (használja, pörgeti a Facebookot), és ilyen az elektromos kéziszer-

számokat gyártó Flex nevéből a flexel (sarokcsiszolót használ, sarokcsiszol). Az sem szokatlan, hogy az ifjúsági nyelvben és a szlengben a szavak a köznyelvitől eltérő jelentést kapnak: benéz (téved, rosszul mér föl egy helyzetet), oltás (csipkelődés, gúnyolódás), király (nagyon jó, szuper). A flexel igéink mindkét előbb említett kategóriába beletartozik, jelentése az ifjúsági nyelvben pedig gyökeresen eltér a köznyelvitől: 'valaki kérkedik, felvág valamivel', 'menőzik'. A flexel csak néhány éve adathozható ebben a jelentésében, mivel a felvágásra, menőzésre okot adó elektronikai vagy ruházati termékek (okoseszközök, márkás kiegészítők, drága ruhadarabok) nagy fokú gyarapodásával került be igazán a használatba. A flexelés terepe még a családi kapcsolatokra hivatkozás, az anyagiakkal való kérkedés, célja pedig a valószínűtől eltérő, kedvezőbb társadalmi helyzet megmutatása is lehet. (Pölcz Ádám)

Az év költői szava: árnyvonat

Az év költői szavát egy korszakjellemező, élményszerű versből választottuk. 2022-ben Acsai Roland *Hexameterek a kamaszkorról* című, klasszikus versformában született verséből vettük az árnyvonat szót mint költői találmányt, egyedi szóalkotást, amely daktilus, ha magánhangzó áll utána. A versben megidézett kamaszkor jelenei a Szolnok, Cegléd, Abony háromszögben: váróterem, busz, dohányzás, diszko nélküli este, nyugati autók, lecke, parvós (parvovírusos) kiskutya, kamaszszerelem. A versben megidézett kamaszkor jellemzői: messzi, percnyi, elsuhant, kipufogott, átutazott, és végkicsengésként jelenik meg a költői árnyvonat: „Árnyvonat indul időben az árnyak után: a kamaszkor.” Az árnyvonat a nosztalgikus, fájdalmas-elmúlásos-öröms emlékezés szimbóluma lesz. A szó maga bevonzza az aranyvonat szavunkat is, mely szerepel Kosztolányi egyik versében (Kanada földjén valahol / egy aranyvonat zakatol), de a szakrális vonatkozású, 1938-as aranyvonatot is, mely a Szent Jobbot hordozta körül az országban. Acsai Roland (1975) Radnóti-, Zelk Zoltán- és Bárka-díjas író, költő, műfordító, drámaíró 2022-ben az ötvenéves Somogy folyóirat pályázatán különdíjat kapott. (Balázs Géza)

Szakirodalom

- Balázs Géza (összeállította) (2016) *Az év szavai 2010–2015*. 214–22. In: Balázs Géza (szerk.) *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*. IKU–Inter Nonprofit Kft., Budapest.
- Balázs Géza (2021) *Beszámoló a magyar nyelvi kultúra eseményeiről (2016–2020)*. 219–233. In: Balázs Géza (szerk.) *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020*. Petőfi Kulturális Ügynökség, Budapest.

Az év szava kiválasztásában közreműködött:

ELTE BTK, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, PKÜ Kazinczy Műhely
Információ: iroda@e-nyelv.hu, +36-30-318-9666

Balogh F. András – Minya Károly – Pölcz Ádám – Balázs Géza